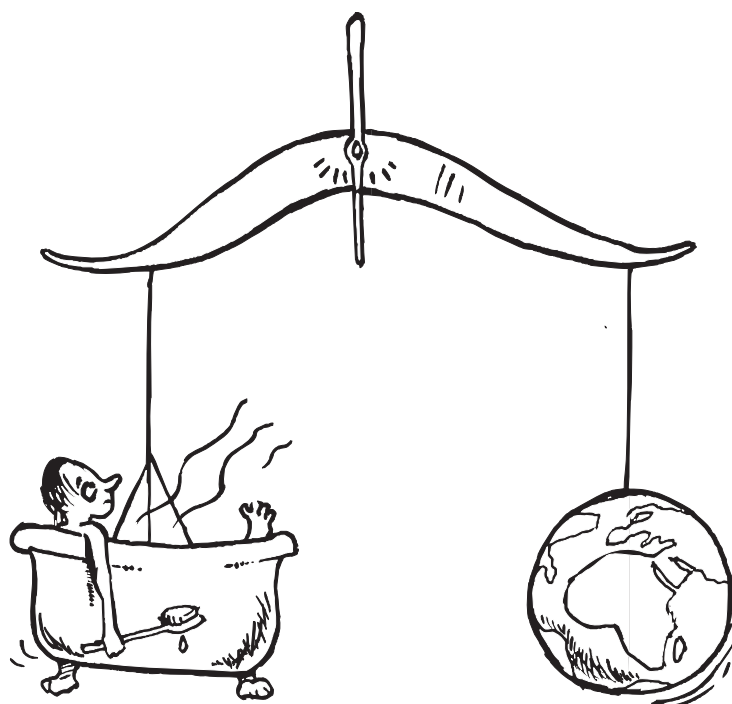

Hur många svenskar tål världen?

Miljöeffekter i Syd av svensk konsumtion

© Naturskyddsföreningen och författaren 2000

Produktion: Miljöinformation Å&N AB
Beställningsadress: Naturskyddsföreningen Förlag,
Box 4625, 116 91 Stockholm
Tel. 08-702 65 50, fax 08-702 05 70
e-post: order@snf.se
ISBN: 91 558 6551 8
Varunr: 9490
Omslagsillustration: Oscar Alarik

Hur många svenskar tål världen?

Miljöeffekter i Syd av svensk konsumtion

Karin Gregow

Innehåll

Svensk konsumtion och livsstil	4
Inledning	5
Svenska konsumtionsmönster	7
Begrepp för att mäta påverkan av vår livsstil.....	17
Miljöeffekter i Syd.....	24
Svensk import från Syd	24
Jordbruksprodukter	29
Skogsprodukter	44
Övriga plantageprodukter	51
Fiske och fiskprodukter	58
Olja	65
Malmer och metaller	69
Läder och läderprodukter	74
Elektronik	76
Snittblommor	78
Ett hållbart Nord – risker och möjligheter för Syd	80
Mot hållbara konsumtionsmönster i Nord	80
Aktörer för förändringar	84
Hinder för förändringar av svensk import och handelspolitik	87
Högt pris för exporten i Syd	89
Ett hållbart Nord – tänkbara effekter i Syd	94

Svensk konsumtion och livsstil

Inledning

Vår konsumtion sätter spår

Under senare delen av 1900-talet har vi bevittnat en fullkomlig konsumtionsexplosion. På lite drygt tjugo år, mellan 1975 och 1998, har konsumtionen i världen fördubblats. Men det är långt ifrån alla som har fått ta del av konsumtionstillväxten. I själva verket är orättvisorna stora. Den rikaste femtedelen av jordens befolkning står för 86 procent av den privata konsumtionen – den fattigaste femtedelen endast för 1,3 procent. 225 miljardärer äger lika mycket som hela den fattigaste hälften av jordens befolkning. Världens två rikaste personer har tillsammans mer pengar än de 48 fattigaste länderna i världen. Bara inköpen av glass i Europa motsvarar 60 miljarder kronor – lika mycket som det skulle kosta i extraresurser för att ge jordens alla barn en grundutbildning. Sifferexemplen kan göras oändliga.

Farhågor om att ändliga resurser som olja och

mineraler skulle ta slut inom en snar framtid dominerade för ett antal år sedan debatten. Dessa har dock inte uppfyllts. Nya fyndigheter har upptäckts och den tekniska utvecklingen, liksom återvinningen av råmaterial, har lett till en effektivare materialanvändning. Hoten idag gäller främst de förnyelsebara naturresurserna. Vi håller på att för all framtid förstöra våra hav, skogar, jordar och den biologiska mångfalden. En sjätte del av jordens landyta – nära två miljarder hektar – är förstörd på grund av felaktiga jordbruksmetoder. 60 procent av världens fiskevatten är utfiskade eller löper stor risk att bli det. Under de senaste tjugo åren har Latinamerika och Karibien förlorat 7 miljoner hektar tropisk skog, Asien och Afrika söder om Sahara har förlorat 4 miljoner hektar var. I många av Asiens länder har 70–90 procent av den biologiska mångfalden försvunnit¹.

Ett annat överhängande problem är utsläpp

Den rikaste femtedelen av världens befolkning...

... äger 87 procent av världens bilar
... använder 84 procent av allt papper
... har 74 procent av alla telefonlinjer
... förbrukar 58 procent av all energi
... konsumerar 45 procent av all fisk och kött
... har 93 procent av världens Internet-användare

Den fattigaste femtedelen...

... äger mindre än 1 procent
... använder drygt 1 procent
... har 1,5 procent
... förbrukar mindre än 4 procent
... konsumerar 5 procent
... har 0,2 procent

och avfall som idag vida överstiger jordens förmåga att absorbera dem. Det akuta hotet är inte att de fossila bränslena ska ta slut, utan användningen av dem. Det årliga utsläppet av koldioxid har fyrdubblats de senaste femtio åren². Naturkatastrofer som orkaner, cykloner och översvämningar tenderar att få allt mer katastrofala följder, bland annat på grund av att det inte finns några skogar kvar som skyddar kustområdena. Avfallsmängderna ökar ständigt – i industriländerna har avfallsmängden per capita nästan tredubblats de senaste tjugo åren³.

Det är människorna i tredje världen som betalar det högsta priset för de globala konsumtionsökningarna, trots att de själva inte alls i samma utsträckning har fått del av den ökade konsumtionen. Vårt välstånd bygger till stor del på en exploatering av naturresurser i Syd, med skövlande regnskogar, kommersiella plantager som har ersatt naturskog, utarmade jordar på grund av kemikalieintensiv odling av exportgrödor, utfiskade hav och så vidare, som följd. Avskogningen sker framför allt i tredje världen. 132 miljoner människor, främst i Afrika, lever idag i områden med vattenbrist. Nära en miljard människor i 40 länder i Syd riskerar att mista sin främsta proteinkälla, eftersom dagens storskaliga fiske tär hårt på fiskbestånden.

Industriländerna bidrar mest till de utsläpp som orsakar globala klimatförändringar. Den rikaste femtedelen av världens befolkning står för 53 procent av de totala koldioxidutsläppen. Förstörelsen av naturresurser leder till en ökad fattigdom bland de drabbade i Syd, vilket i sin tur tvingar de fattiga att ytterligare tära på resurserna för sin överlevnad. Människor trängs ut i ekologiskt känsliga områden. Mer än 500 miljoner människor – nästan hälften av världens fattigaste – bor i ekologiskt ömtaliga och lågproducerande områden⁴.

Den rika världens överkonsumtion och överutnyttjande av naturresurserna leder till konflikter om de knappa resurserna på andra håll i världen. Att det finns ett klart samband mellan miljöförstoring, resursbrist och politiska konflikter är

kanske inte allmänt känt. Vi kan redan idag se hur brist på vatten orsakar konflikter i exempelvis Mellanöstern.

I den svenska debatten tar man oftast inte hänsyn till att det svenska välståndet ger upphov till miljöeffekter långt utanför vårt lands gränser. Sverige framställs ofta som något av ett ekologiskt mönsterland, som har löst – eller åtminstone är på god väg att lösa – de flesta av sina miljöproblem. Men är det inte i själva verket så att vi har exporterat dem? Våra konsumtionsmönster tar idag ytor av jordbruksmark, skogar och hav i andra länder i anspråk. Vår import av olika varor ger upphov till så kallade skuggarealer, det vill säga de arealer i andra länder som behövs för att odla de produkter vi importerar. En sjättedel av den jordbruksmark som vår konsumtion tar i anspråk ligger utanför Sverige. Redan vid vårt frukostbord är hela världen representerad. Vi påverkar länder i Syd genom alla de vardagliga val vi gör i butiken. Sveriges ekologiska fotavtryck har uppmätts till 7,2 hektar per person. Om alla människor levde som vi svenskar, skulle det behövas tre jordklot till!

Syfte och upplägg av studien

Denna studie har gjorts på uppdrag av Svenska Naturskyddsföreningen. Studien syftar till att sammanställa och analysera information om hur svenskarnas konsumtionsmönster negativt inverkar på miljö och utvecklingsmöjligheter i Syd. Utredningen analyserar genom fallstudier miljöeffekterna i de viktigaste producentländerna för några av de varor som Sverige importerar från Syd. Studien tittar också på vilka tänkbara effekter ett hållbart Nord får i Syd och analyserar handelns roll i tredje världen. Dessutom diskuteras utredningen mycket övergripande kring trender och vad som inte är hållbart i svenska konsumtionsmönster idag, samt gör en genomgång av olika begrepp för att mäta påverkan av vår konsumtion och livsstil exempelvis ekologiska fotavtryck, rättvist miljöutrymme, Faktor 4 och Faktor 10 och deras praktiska tillämpbarhet.

Studien ska utgöra ett underlag för Svenska Naturskyddsföreningens fortsatta arbete i frågorna kring en hållbar konsumtion.

Studien har genomförts under fem månader under andra hälften av 1999. Som en del av projektet och med syfte att utifrån ett sydperspektiv analysera svensk konsumtion, bjöd Svenska Naturskyddsföreningen in Rajat Chaudhuri från Indien och Jessica Wilson från Sydafrika att vistas 2–3 veckor i Sverige i augusti 1999. Jessica Wilson återkom under ytterligare en vecka i januari 2000. Den första delen av studien kring svenska konsumtionsmönster bygger i stor utsträckning på Jessica Wilsons och Rajat Chaudhuris intryck och slutsatser.

Avgränsningar

Effekterna av svensk konsumtion och möjligheterna att hitta fram till en hållbar konsumtion generellt behandlas endast med en övergripande diskussion. Studien har inte tittat på livsstilsfrågor och förändringar av livsstilen. Fokus är på effekterna i Syd av våra konsumtionsmönster. Rapporten ger inte någon heltäckande bild av de konsekvenser som vår konsumtion får i tredje världen, utan syftar till att ge konkreta exempel på de spår vi sätter i länder i Syd genom att titta på några av våra viktigaste importvaror från Syd. Vissa områden behandlas utförligare och vissa behandlas mer övergripande. Studien behandlar inte de spår vi sätter i tredje världen i form av svenska företags agerande.

Svenska konsumtionsmönster

Uthållig konsumtion

Begreppet uthållig utveckling definierades av Brundtlandkommissionen 1987 som ”en utveckling som tillfredsställer nuvarande generationers behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina”. Vid FN’s konferens för miljö och utveckling, UNCED, i Rio de Janeiro 1992, identifierades hållbar konsumtion som en av huvudkomponenterna i arbetet för att uppnå en hållbar utveckling. Oslo-symposiet 1994 definierade hållbar konsumtion som ”användningen av varor och tjänster som svarar mot grundläggande behov och ger en högre livskvalitet, samtidigt som användningen av naturresurser, giftiga ämnen och utsläpp av avfall och föroreningar under dess livscykel minimeras, så att inte framtida generationers behov äventyras”⁵.

Vår totala miljöpåverkan kan uttryckas genom formeln:

$$I = P \times A \times T$$

där I står för miljöpåverkan, P för befolkning, A för välstånd/konsumtion (eg. affluence) och T för teknik. Befolkningsökningen verkar inte längre vara det stora problemet. Befolkningen ökar fortfarande på många håll i världen, men ökningstakten har minskat. FN’s befolkningsprognoser har reviderats flera gånger under 1990-talet. Vad gäller tekniken kan vi redan idag se många exempel på resurssnåla tekniker och hur teknikförbättringar har lett till att vi använder råvaror effektivare. Men vad gäller konsumtionen har vi inte sett några större förändringar i rätt riktning, tvärtom. Det är därför hög tid att titta på hur vår konsumtion bidrar till vår totala miljöpåverkan.

Hushållens konsumtion

I den allmänna debatten kring hur vi når fram till en hållbar utveckling har man på senare tid mer och mer uppmärksammat hushållens roll. Under 1970- och 80-talen handlade det mest om utsläpp och föroreningar från industrier och transporter. Det har än så länge gjorts få heltäckande studier på hushållens miljöpåverkan och deras miljöval. I Naturvårdsverkets framtidsstudie "Sverige år 2021" konstaterar man att "ett av de största hindren för en ekologiskt hållbar utveckling är de värderingar och beteendemönster som ligger bakom dagens sätt att producera och konsumera. Den allra viktigaste drivkraften till en förändring mot hållbarhet är människors insikt om att det är nödvändigt att ändra konsumtion och livsstil så att vi själva och kommande generationer ska kunna leva i en frisk och hälsosam miljö."⁶ Men studien kommer inte med några konkreta förslag på hur människor ska förändra sin konsumtion och vilka drivkrafter som behövs.

Enligt beräkningar som Naturvårdsverket gjort står hushållen för nästan hälften av de svenska utsläppen. Hushållen bidrar med cirka 40 procent av växthusgaserna, 30 procent av försurande kväveoxider, 60 procent av de flyktiga organiska föreningar som bildar marknära ozon, 40 procent av kväve- och 50 procent av fosforutsläppen. Hushållen svarar också för ungefär hälften av de utsläpp av metaller som lagras i miljön.⁷

De områden där hushållens miljöpåverkan är störst är varorna vi köper, transporter och resor, maten, bostaden och avfallet som vi genererar. För att minska vår miljöpåverkan är de små vardagliga valen – som till exempel att köpa miljömärkta produkter – viktiga, men det kommer också att krävas att vi ger upp "lyxaktiviteter" som utlandsresor och exotisk mat om vi ska se några genomgripande förbättringar för miljön. Staten drar sig för att reglera detta, eftersom det skulle ses som ett alltför stort ingripande i människors privatliv. "*Fritiden är privat, men arbetstiden är allmän*", som Jessica Wilson och Rajat Chaudhuri uttryckte det.

Hushållens budget

Bostaden, transporter och mat är de tre största utgiftsposterna i hushållens budget. Bostaden motsvarar ungefär en tredjedel av hushållens utgifter. Andelen för mat har minskat konstant. Fram till 1985 var det fortfarande den största utgiftsposten, men idag lägger vi i genomsnitt mer pengar både på transporter och bostaden. I de ökade utgifterna för bostaden ligger hyreshöjningar, men även kostnader för bränsle och el. Hushållens utgifter för transporter domineras framför allt av löpande kostnader för bil, inköp av bil samt utlandsresor (cirka 90 procent). Varugrupper som ofta importeras från tredje världen – livsmedel, förbrukningsvaror, kläder och skor samt möbler och husgeråd – motsvarar cirka 25 procent av hushållens utgifter⁸.

Den svenska konsumtionen ökar nu efter en svacka under den ekonomiska krisen. Hushållens konsumtionsutgifter steg med 3,3 procent första kvartalet 1999 jämfört med andra kvartalet 1998. En hel procentenhet beror på ökade bilinköp⁹. Detaljhandeln rapporterar också om uppgångar i försäljningsvolym. Försäljningen i klädbranschen steg med hela 13 procent mellan mars 1998 och mars 1999. Andra branscher som visat större försäljningsuppgång än genomsnittet är bland annat radio och TV, sport och fritid samt leksaksbranschen¹⁰.

Konsumtionsmönster med stora miljöeffekter

Jessica Wilson och Rajat Chaudhuri kom fram till att det är inom områdena mat, transporter och bostaden som vår konsumtion får de största miljöeffekterna. Det är energiförbrukningen och bidragen till klimatförändringar som upplevs som de största hoten.

Transporter, resor

Våra resvanor har förändrats dramatiskt under senare hälften av 1900-talet. Sedan 1950 har resandet i Sverige ökat med en faktor fem. Idag reser vi i genomsnitt cirka 40 km per dygn.

Den totala privata konsumtionens fördelning på produktgrupper 1998

Produktgrupp	Miljoner kr	Procent
Livsmedel och drycker	124.337	13
Alkohol och tobak	36.991	4
Kläder och skor	47.947	5
Bostäder*	295.043	31
Hemutrustning**	60.358	6
Kommunikationer	162.710	17
Fritid	88.514	9
Övrig konsumtion***	136.017	14

* Kostnader för bränsle och el ingår

** Bland annat hushållsartiklar, hushållstjänster, möbler etc

*** Bland annat barnomsorg, hälso- och sjukvård, hygien- och förbrukningsartiklar, utemåltider, hotellutgifter etc.

Källa: SCB, 1999

Framför allt reser vi på fritiden – fritidsresor utgör 36 procent av alla resor. Transporter till och från arbete och skola står för cirka en 1/4 av det totala resandet. En stor del av resorna som görs (40 procent) är kortare än 2,5 km¹¹.

En tiondel av befolkningen står för mer än hälften av resandet¹². Energiförbrukningen från våra resemonster varierar med en faktor 10 mellan olika befolkningsgrupper i Sverige. Höginkomsttagare reser mer och längre – en stor del av deras dagliga resor utgörs av tjänsteresor. Resultat från undersökningar av våra resvanor visar att alla grupper med undantag av äldre kvinnor reser på ett ohållbart sätt¹³.

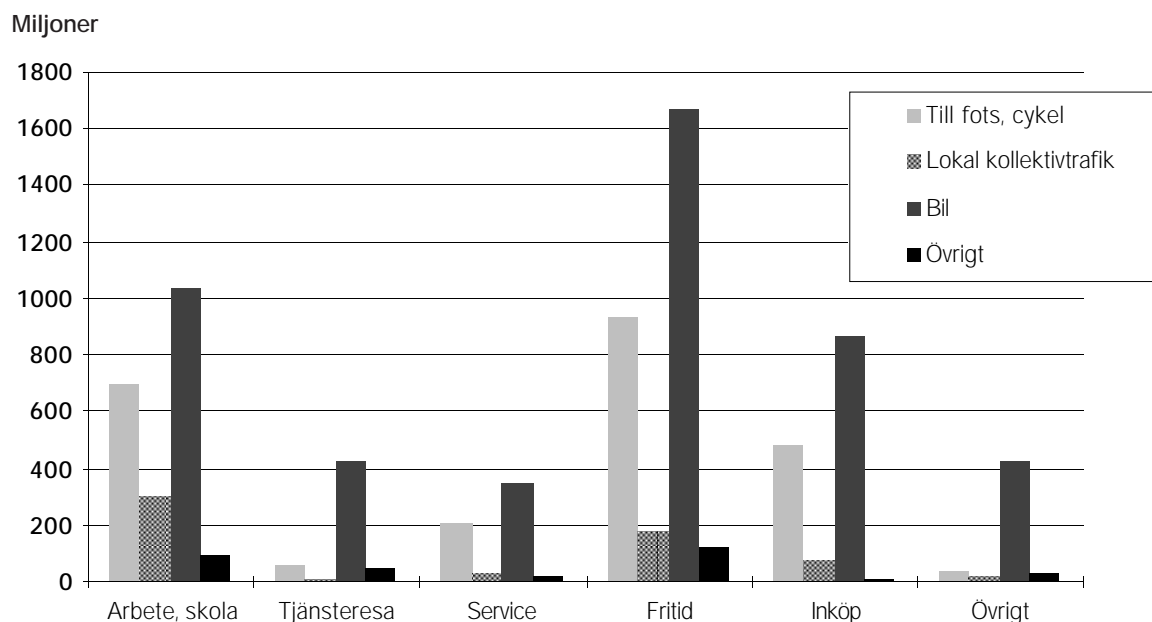
Bilen har huvudsakligen stått för ökningen av vårt resande och är idag det vanligaste färdmedlet, både vad gäller antalet resor (55 procent) och beräknat på färdlängd (65 procent). Antalet bilar per hushåll visar en ökande trend. Under 1998 hade vi i genomsnitt 3,8 miljoner bilar i trafik, vilket är en ökning med 2 procent jämfört med 1997, och den högsta nivån som uppmätts hittills¹⁴. Bilinköpen för första kvartalet 1999 ökade

med 35 procent jämfört med andra kvartalet 1998. Bilindustriförbundet spår att antalet bilar i den svenska bilparken kommer att öka kraftigt under den kommande femtonårsperioden och att nybilsförsäljningen kommer att fortsätta på en jämnare och relativt sett hög nivå. 96 procent av alla sammanboende med två eller flera barn har tillgång till minst en bil¹⁵. Bilägarna reser dubbelt så långt som andra. Bilen släpper i genomsnitt ut 2,5 gånger mer koldioxid per personkilometer än en buss med genomsnittlig beläggning. Detta innebär att de som tar bilen istället för bussen belastar miljön 5 gånger mer. Vid jämförelser med tåg blir skillnaderna mycket större, cirka 14.000 gånger¹⁶. Trots att den största delen av resorna utgörs av fritidsresor, är den allmänna debatten kring kollektivtrafiken och den statliga policyn framför allt fokuserad på resor till och från arbetet. Det är förmodligen mycket svårare att politiskt försöka påverka hur människor väljer att resa på sin fritid.

De flesta utlandsresor sker med flyg (reguljär eller charter). Tjänsteresorna dominerar bland

Hur många svenskar tål världen?

Antal resor efter ärende och färd sätt

Källa: SIKA, Transporter och kommunikationer, Årsbok 1998

resorna med reguljärflyg. Bilen är det näst vanligaste färdmedlet för utlandsresor, främst för privatresor. Flyget har den absolut största miljöbelastningen per personkilometer, men det är förmodligen ett känsligt område vad gäller politisk påverkan på grund av den höga andelen tjänsteresor och att dessa förknippas med ett starkt näringsliv och en ekonomisk tillväxt. Även privatresorna tycks vara svåra att komma åt.

Livsmedel

På våra middagsbord finns idag hela världen representerad. Vi har vant oss vid en livsstil där tropiska frukter och exotiska livsmedel ingår i vardagsmaten. Vi svenskar konsumerar årligen ungefär 800 kg livsmedel per person¹⁷.

Livsmedelssektorn står för cirka 20 procent av den totala energiförbrukningen i Sverige. Jordbruket, livsmedelsindustrin, handeln och inte minst hushållen står för den största delen av energiförbrukningen i livsmedelskedjan. Jordbruket svarar för den enskilt största delen. Transporter svarar för 15–20 procent av energiförbrukningen, men står för en större del av utsläppen av koldioxid och kväveoxider än övriga

länkar i livsmedelskedjan. Inom hushållens energiförbrukning kräver maten mest energi, cirka 40.000 kWh per år för en barnfamilj¹⁸. Detta kan jämföras med exempelvis uppvärmning, som för en genomsnittlig villa drar 20 000 kWh per år (direktel).

Vår konsumtion av livsmedel påverkar vår miljö genom energiförbrukning, kemikalieanvändning, uttag av ädliga råvaror, konstbevattning, ianspråktagande av odlingsbar mark, erosion och genom det avfall som uppstår både vid produktion och konsumtion. Nästan allt utsläpp av fosfor och kväve i Sverige härstammar från vår mat, antingen vid produktionen eller i avfallet. Idag kommer cirka två tredjedelar av den svenska belastningen av kväve till omgivande hav från produktion och konsumtion av livsmedel. Detta har sin förklaring i att ingen annanstans i samhället flödar så stora mängder kväve som i just livsmedelssektorn. Detsamma gäller för fosfor där cirka hälften av utsläppen till havet kommer från denna sektor¹⁹.

Det svenska jordbruket använder årligen en miljon ton konstgödsel, som innehåller 20.000 ton fosfor och 200.000 ton kväve²⁰. De största

utsläppskällorna av kväve är hushållens utsläpp via avloppet (framför allt via kommunala reningsverk) samt läckage från jordbruksmark. De största utsläppen av fosfor kommer från hushållens utsläpp via avloppet. Dessa har dock minskat sedan 1970 genom rening av fosfor i reningsverken. Fosfor och kväve bidrar till övergödningen av våra hav och sjöar.

Störst energiåtgång har kött och mejeriprodukter, omständligt förpackade varor, intensivt odlade produkter, frysta samt långväga transporterade livsmedel. Vi svenskar äter i genomsnitt 53 kg kött per person och år. Det går åt mer energi för att föda upp nötboskap än svin och höns, men samtidigt är fribetande kor och får viktiga för att bevara det öppna landskapet och den biologiska mångfalden. Dessutom kan nötboskapen tillgodogöra sig vall (gräs och klöver) med kvävefixerande växter, som är "motorn" i ett uthålligt jordbruk.

Djupfryst mat kräver en stor mängd energi, både vid infrysning och för att hålla den frusen. I Danmark och Sverige är konsumtionen av djupfryst mat störst i Europa²¹. Färdigmat – ofta djupfryst – blir allt vanligare i Sverige. Enligt en Sifo-undersökning köper nästan var tionde svensk i åldern 16–74 år färdiglagade rätter från restaurang minst en gång varje vecka. Oftast utgörs restaurangen av en pizzeria. Dagens livsstil där tiden blir allt mer knapp torde vara den avgörande faktorn.

Studier visar också att dagens unga inte har lärt sig att laga mat på samma sätt som tidigare generationer. Utemåltider och snabbmat är de nya trenderna bland de yngre generationerna.

Idag finns det mesta av frukt och grönsaker på våra butikshyllor året om. Vi importerar frukt och grönsaker från olika länder även mitt i den svenska säsongen. Nettoimporten av frukt är hög och transportererna ofta långväga. Hälften av de grönsaker vi äter är importerade. Utav importen kommer 95 procent från övriga Europa.

I vissa fall kan det vara miljömässigt bättre att importera livsmedel än att producera själva, framför allt om varorna är växthusodlade. Studier visar till exempel att det både ur energisynpunkt

och med hänsyn till koldioxidutsläpp är effektivare att importera tomater från varmare länder än att odla dem i växthus i Sverige. Tomater som odlats i växthus i Sverige orsakar nästan 5 gånger större koldioxidutsläpp än importerade tomater från Spanien, trots de längre transportsträckorna från Spanien²².

Boende

Svenskarna har större boendeyta än invånarna i övriga länder i Europa, 58 m² per person²³. 1960 bodde vi endast hälften så stort. Detta utgör en belastning för miljön, framför allt på grund av den energi som går åt till uppvärmning av bostaden. Uppvärmningen utgör cirka 60 procent av energiförbrukningen per år för en eluppvärmd villa²⁴.

Vi svenskar har förmodligen också i genomsnitt högre inomhustemperaturer än i andra länder i Europa. Delvis beror detta på vårt klimat, men förmodligen också på att vi har vant oss vid att ha uppemot 25 grader inomhus även på vintern. Dessutom ingår värmekostnaderna i hyran i flerfamiljshus, till skillnad från i andra länder, vilket gör vår energikonsumtion högre. Ett annat problem är att många par bor kvar i sina oproportionerligt stora hus efter att barnen flyttat ut – så kallad "tomma bon" (empty nests)²⁵.

"Normal" livsstil ställer höga krav

Svensken har stora krav och förväntningar på vad en "normal" livsstil ska innehålla. Antalet varor som vi anser nödvändiga ökar ständigt. Varje produkt byts numera också ut oftare och detta ökar materialåtgången ytterligare. Denna trend kan man numera också se i länder i Syd. I ett land som Indien köper man i dag allt fler och allt dyrare produkter. Skillnaden är att man börjar från en mycket lägre nivå – den svenska konsumtionskorgen är mycket större än en indisk.

Över 80 procent av svenskarna, med undantag för pensionärerna, har video och lika många har en CD-spelare. 43 procent äger en dator (pensionärerna ej medräknade)²⁶. Statistiken är från 1996/97 och siffrorna är förmodligen ännu hö-

Hur många svenskar tål världen?

Produkter som ingår i en normal svensk respektive indisk livsstil

Sverige 1990

Indien 1995–96

(50–75 procent av befolkningen på landsbygden)

Slalomskidor

Längdskidor

Dator

Kamera

TV

Video

Mobiltelefon

Telefon

Mountainbike

Bil

Flygresor

Hushållsassistent

Bakmaskin

Mikrovågsugn

Diskmaskin

Kyl/frys

Tvättmaskin

Sommarstuga

Bostad (47 m²/person)

Armbandsur

Symaskin

Bordsfläkt

Ångkokare

Kassettbandspelare

Svart/vit TV

Transistorradio

Cykel

Källa: Kretsloppsdelegationen, CUTS Snapshots

gre idag, framför allt för datorer där utvecklingen går med en rasande fart.

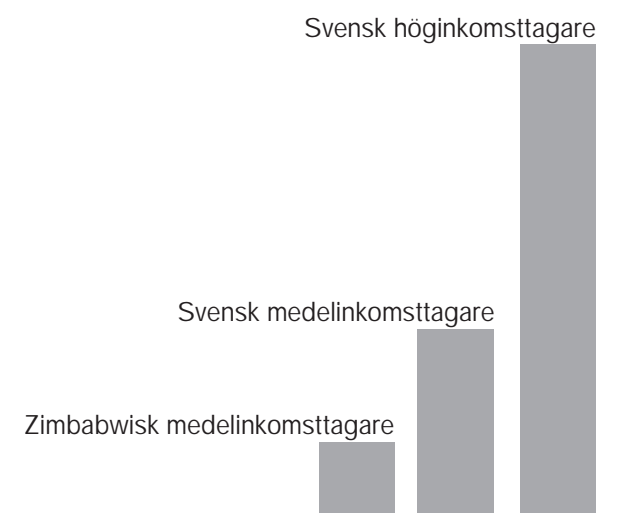
Livsstilen och konsumtionsmönstren hos olika grupper i samhället varierar kraftigt. Människor har olika preferenser och värderar sina behov olika. Skillnaden mellan olika grupper i Sverige är nästan lika stor som skillnaden mellan Nord och Syd. Detta bör man ha i åtanke när man pratar om generella trender och mönster. Skillnaderna i energiförbrukning mellan olika grupper i det svenska samhället är större än inkomstskillnaderna mellan låg- och höginkomsttagare²⁷. En svensk medelinkomsttagare förbrukar 2,5 gånger mer energi än en genomsnittlig zimbabwier. En

svensk höginkomsttagare använder i sin tur 2,5 gånger mer energi än medelinkomsttagaren.

Attityder, motiv och kulturer

För att kunna ge rekommendationer till förändringar i våra konsumtionsmönster är det viktigt att analysera människans motiv till konsumtion och drivkrafter bakom individens resursförbrukning. Enligt den etnologiska konsumtionsforskningen har människan ett aktivt och kreativt förhållande till konsumtionsobjekten²⁸. Produkterna i sig är inte målet, utan de används som symboler för att skapa identitet och mening i

Energiförbrukning per person

Källa: Miljöförbundet Jordens Vänner, 1997

livet. Enligt detta synsätt borde det inte finnas någon inneboende drivkraft hos människan att hela tiden köpa nya och fler saker. Det är här som producenterna, mode och reklam kommer in i bilden – producenter och marknadsförare skapar behov. Enligt Veblens konsumtionsteorier från slutet på 1800-talet, ägnar människorna sig åt en iögonfallande konsumtion (conspicuous consumption) för att kunna imponera med sina tillgångar, vilket leder till en statusjakt. Konsumtion används fortfarande till stor del för social differentiering. Konsumtionsmönster förändras över tiden i takt med att samhällets värderingar totalt sett förändras.

Miljömedvetenheten är relativt sett hög i Sverige. I undersökningar som gjorts av Konsumentverket uppger hälften av de tillfrågade att de handlar miljömärkta varor regelbundet ("ofta eller alltid när så är möjligt"). Kvinnor väljer fortfarande miljövänligt oftare än män, men skillnaden minskar. En fjärdedel av de tillfrågade väljer regelbundet ekologiska livsmedel (KRAV-märkta). Dessa konsumenter finns framför allt i storstäderna och utbudet av ekologiska livsmedel i de större butikskedjorna är genomgående större i storstäderna. En majoritet uppger också att de är beredda att betala mer för miljömärkta varor.²⁹ Denna undersökning har dock inte tittat

på hur människor faktiskt handlar, endast vad de uppger att de gör eller är beredda att göra.

En undersökning av LUI Marknadsinformation visar att 30 procent av de tillfrågade konsumenterna köper ekologiska produkter minst en gång per vecka. Sju av tio konsumenter avser att öka sina inköp inom de närmaste av åren. Den vanligaste konsumenten av ekologiska produkter är en gift kvinna mellan 50–70 år som bor i ett tvåpersonshushåll.³⁰

Förändringar av invanda handlingsmönster kan vara olika svåra att genomföra och varierar mellan alltifrån passiva handlingar till genomgripande livsstilsförändringar. Sociologen Anna-Lisa Lindén urskiljer följande olika nivåer³¹: På den "lättaste" nivån finns de passiva och undvikande handlingarna, till exempel att undvika att köpa engångsartiklar. På nästa nivå finner man de prestigelösa handlingarna som kompletterar våra vanor, exempelvis att lämna returburkar eller köpa vissa miljömärkta varor. Den tredje nivån innehåller handlingar som är planerade och på sikt förändrar våra vanor, som till exempel att lägga om sina kostvanor till mer ekologisk mat. På den fjärde nivån är handlingarna omvärldsberoende, exempelvis att kompostera avfall, och på den femte nivån tydligt livsstilsändrande, till exempel konsekventa val av resmål och transportmedel.

Trots svenskarnas miljömedvetenhet är det få som verkligen har en miljövänlig livsstil. Bristande miljömedvetenhet är förmodligen inte den främsta orsaken till att vi inte agerar så miljövänligt som vi borde. Ofta antas det att handlingar som får en positiv miljöeffekt, utförs utifrån ett medvetet mål att skydda miljön. Så är dock långt ifrån fallet i det dagliga livet. Det finns många andra faktorer som spelar in vid valet av en miljövänlig produkt till exempel. Att energisnåla varor i längden leder till minskade kostnader och att ekologisk mat är mer hälsosam är faktorer som kan betyda mer än omtanken om miljön. Priset och tiden tycks vara de viktigaste faktorerna som styr våra val av produkter. Tid blir en allt viktigare faktor i dagens samhälle.

Hög konsumtion och lycka

Olika studier i Europa och USA bekräftar att det inte finns något samband mellan ökad inkomst/konsumtion och större lycka (över en viss inkomstgräns som omfattar 80 procent av befolkningen)³². Förväntningarna ökar, uppmuntrade av reklam och sociala påtryckningar, i takt med inkomsten. Tillfredsställelsen gör dock inte det. Istället minskar sambandet mellan inkomst och lycka i takt med att inkomsten ökar. I länder i tredje världen med i genomsnitt mycket lägre inkomster, är korrelationen större.

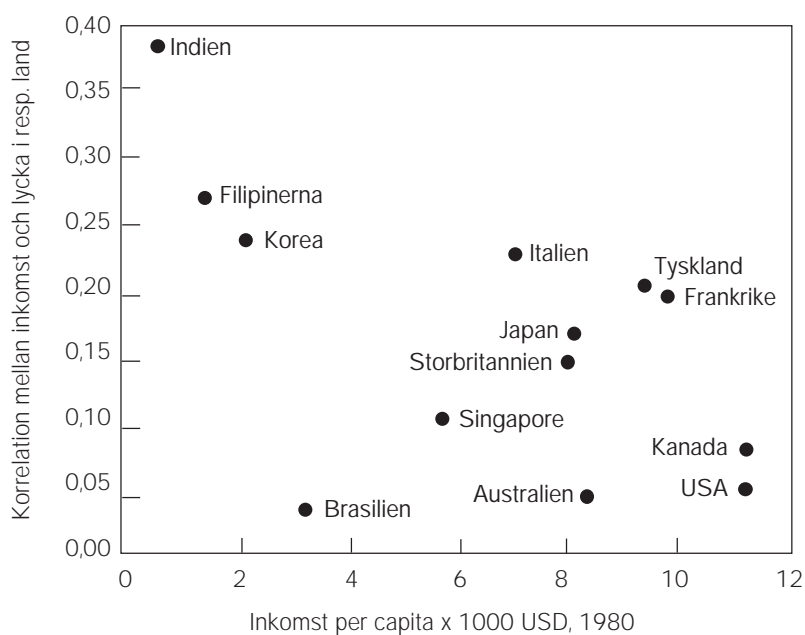
Vi i den rika delen av världen arbetar mer för att kunna konsumera mer. Reklam och marknadsföring får oss att tro att vi måste eller vill ha sådant som vi varken behöver eller ger oss mer lycka. Vi är fast i en konsumtionsspiral där priset är längre arbetsdagar och mindre fritid. Christer Sanne, samhällsforskare på KTH, ställer sig frågan om inte vår överkonsumtion beror på en överproduktion, som en följd av ett överarbete snarare

än en ökad efterfrågan³³. I flertalet undersökningar som gjorts uppger svenskarna att man inte vill ha mer pengar utan mer tid. Trots detta har vi mindre och mindre tid.

Reklam och marknadsföring

Den globala kommersiella marknadsföringen domineras idag av ett litet antal multinationella mediaföretag, de flesta baserade i USA. Det är en utveckling som har gått rasande snabbt. Avreglering och privatisering av media – i takt med ny satellit- och digital teknik – har lett till framväxten av dessa mediajättar. De fem största företagen är Time Warner, Disney, Bertelsmann, Viacom och Rupert Murdoch's New Corporation. USA är ohotad i toppen som världens största reklammarknad. Gapet till tvåan Japan är enormt – reklaminvesteringarna i USA förväntas under 1999 bli mer än tre gånger större än de i Japan. Sverige kommer på tjugonde plats och har störst

Samband mellan inkomst och lycka

(Y-axeln är korrelationen mellan inkomstnivå och lycka enligt intervjuer i de olika länderna. X-axeln visar medelinkomst per capita i resp. land)

Källa: Carley & Spapens, Sharing the World, 1998

reklammarknad bland de skandinaviska länderna. Brasilien hamnar på sjätte plats och Sydkorea på tionde plats på listan över de största reklammarknaderna. Reklamutgifterna ökar idag snabbare i Asien och Latinamerika än i västvärlden, framför allt i länder som Kina, Indonesien, Malaysia, Indien och Colombia.

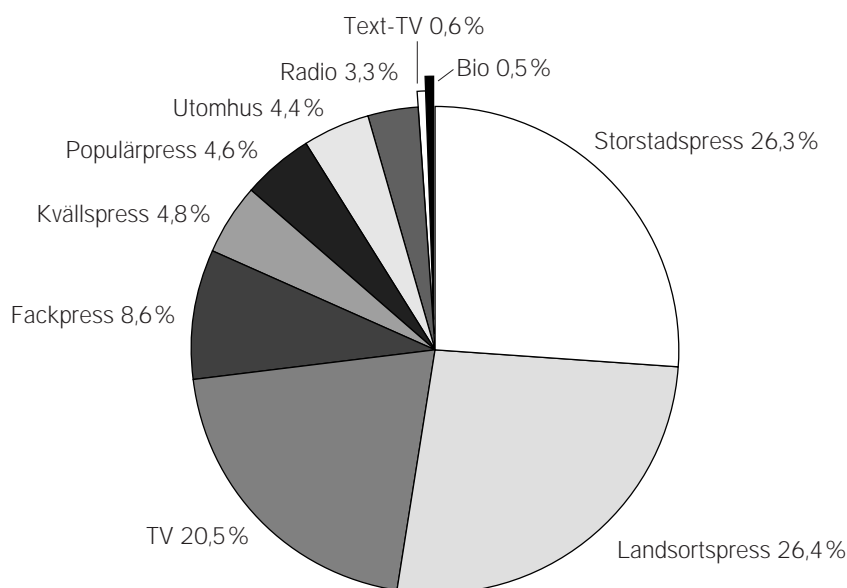
I Sverige når reklamen oss fortfarande i stor utsträckning via de traditionella medierna, där dagspress är den största mediekonsten. TV har snabbt blivit ett av våra viktigaste reklambärande medium. Tio år efter att kommersiell TV tilläts i Sverige, utgör TV-reklamen idag drygt 20 procent av reklamen i traditionella medier. Men vi får också reklam via exempelvis direktreklam, kataloger, sponsring, presentreklam, butikspromotion och mässor. Totalt investerades drygt 33 miljarder kronor i marknadskommunikation i Sverige under 1998³⁴. Nya medier som till exempel Internet är på frammarsch, men reklaminvesteringarna på nätet är än så länge blygsamma och uppgick 1998 till cirka 200 miljoner kronor.

I Sverige investeras mest pengar i livsmedelsreklam – till skillnad från exempelvis USA och Tyskland, där bilindustrin slukar mest reklam-pengar. De fem största reklamköparna i Sverige 1998 var ICA, Procter & Gamble, Telia, Volvo Personbilar och Föreningssparbanken. Procter & Gamble är världens största reklamköpare. Summorna som läggs på reklam är svindlande.

Reklamkostnaderna i Sverige för till exempel tidningsannonser motsvarar de samlade statsutgifterna för bostadsbidragen. Kostnaderna för radio- och TV-reklam motsvarar statens utgifter för föräldraförsäkringen³⁵. Som kuriosa kan nämnas att Philip Morris betalade 350.000 dollar (cirka 2,5 miljoner kronor) för att James Bond använde ett cigarettpaket av märket LARK³⁶.

Enligt marknadsundersökningar var 48 procent av svenska folket negativa till reklam 1998 och andelen negativa har ökat konstant under de senaste åren³⁷. Trots detta fortsätter reklambranschen att sluka miljarder.

Procentuell fördelning av reklam i de traditionella medierna 1998

Källa: MedieSverige 1999/2000, Nordicom 1999

Sydperspektiv på svensk konsumtion

När vi talar om "Syd-perspektivet" på svensk konsumtion, är det underförstått att det inte finns endast ETT Sydperspektiv. Syd är inget homogent begrepp och det innefattar länder i olika kontinenter med vitt skilda kulturer, historiska bakgrunder och olika ekonomiska utvecklingsnivåer. Jessica Wilson och Rajat Chaudhuris syn på vår konsumtion och livsstil kan dock tjäna som exempel på hur ett sådant sydperspektiv skulle kunna se ut. Följande är några citat ur deras rapport:

Tid och välstånd

Två övergripande faktorer tycks styra människors beteende idag och kan därmed ses som hinder för förändringar (framför allt om vi ser konsumenterna som krafter för förändring). Något förenklat kan man säga att svenskarna har för lite tid och för mycket pengar. De använder därför den tid de har till att spendera så mycket pengar som möjligt (till exempel på långväga semester) och använder sina pengar till att spara tid (till exempel i matlagning). Detta fenomen är väl förankrat i livsstilen idag och förstärks ytterligare av exempelvis reklam, personlig identitet från arbetet, förväntningar på varierande aktiviteter. Tiden splittras upp mer och mer idag. Så kommer inte nödvändigtvis att vara fallet om femtio år. Kanske har det då svängt som det gjorde i början på den industriella revolutionen, när det var nödvändigt att separera arbete från andra aspekter av livet för att få arbetskraft till fabriker. Situationen är annorlunda idag och kanske kommer vi att se en långsam trend mot förändring av fragmenteringen av tid.

Fasta livsstilmönster och höga förväntningar

Det kommer att bli extremt svårt att övertyga svenska konsumenter om att de bör förändra sin livsstil radikalt. Inom de områden där man kan bidra utan att behöva göra märkbara förändringar, kommer människor att göra det. Att köpa ekologisk mjölk istället för konventionell mjölk exempelvis, kräver inga skillnader i beteende, förutom kanske en liten ökning i hushållsbudgeten för mat. Det skulle alltså vara relativt enkelt att uppmuntra människor till en mer resurseffektiv konsumtion (med eller utan dematerialisering), men mycket svårare att få dem att ge upp någonting. Svenskarna har höga förväntningar på vad livet ska ge dem. Det är rika människors förväntningar och inkluderar utlandsresor och ett omfattande utbud av varor, tjänster och fritidsaktiviteter.

Ett val för mycket

När jag som en Syd-person undersöker konsumtionsmönster i ett rikt land som Sverige, slår det mig att det erbjuds alltför många valmöjligheter för konsumenterna här. Detta betyder ofta minimala förändringar i produkterna eller till och med enbart en annorlunda sorts förpackning för att attrahera konsumenterna. Västerländska samhällen anser ofta att valmöjligheter automatiskt innebär frihet, lycka och ett bra liv.

Begrepp för att mäta påverkan av vår livsstil

Många olika begrepp för att mäta effekterna av vår livsstil florerar i debatten kring en hållbar utveckling. En del koncept försöker mäta nivån på dagens miljöbelastning och andra försöker fastställa hållbara konsumtionsnivåer i framtiden. För den enskilde kan det vara svårt att sätta sig in i vad de olika begreppen betyder och framför allt hur de kan användas i praktiken. Här ges en kort analys av respektive koncept och deras praktiska tillämpbarhet, samt eventuella begränsningar. Tankegångarna att mäta vår påverkan globalt är långt ifrån nya. Redan på 1960-talet tittade forskaren Georg Borgström på gränserna för världens livsmedelsförsörjning. Han införde begreppet spökarealer i sin bok *The Hungry Planet* (1965), för att beskriva markåtgången i andra länder för våra importgrödor.

Ekologiska fotavtryck

Det ekologiska fotavtrycket är ett mått på de arealer som behövs för att upprätthålla vår konsumtion och livsstil. Med fotavtrycksbegreppet kan vi visa vilka spår vårt välstånd sätter utanför Sveriges gränser. Begreppet myntades av kanadensaren William Rees för tjugo år sedan.

Från 1990 har Mathis Wackernagel från Mexico utvecklat begreppet och beräknat ekologiska fotavtryck för cirka 15 olika länder³⁸. De resurser vi förbrukar och avfallet vi genererar räknas om till en motsvarande biologiskt produktiv yta. Det ekologiska fotavtrycket av en stad eller ett land är den totala ytan av ekologiskt produktiv mark och vatten som används för att producera de resurser som konsumeras och absorbera det avfall som genereras av den givna befolkningen, med nuvarande teknologi. Att effekterna av vår konsumtion räknas om till ytmått, gör det mer överskådligt.

Fotavtrycken är intressanta när man sätter dem i relation till den egna biologiskt produktiva arealen, liksom den globala. 1,7 hektar produk-

tiv mark per person är den yta som vi kan utnyttja utan att tära på jordens resurser. Men medelvärdet för det nuvarande fotavtrycket som jordens befolkning sätter per person har beräknats till 2,5 hektar³⁹. Vårt jordklot är med andra ord redan i dag överutnyttjat.

Sverige kommer på sjätte plats i listan över de länder i världen som har störst fotavtryck – USA toppar listan. Svenskens ekologiska fotavtryck uppgår till 7,2 hektar enligt de senaste beräkningarna⁴⁰. Det betyder att om alla levde som vi svenskar gör, skulle vi behöva tre jordklot till. En indier har ett fotavtryck på 1 hektar, en kines på 1,4 hektar.

Fotavtrycken kan användas för att jämföra olika länder, men också för att analysera olika odlings- och produktionstekniker. Wackernagels studie av Santiago de Chile var den första fotavtrycksberäkningen för en stad. Carl Folke med flera har tittat på fotavtrycken för städerna i Östersjöregionen⁴¹ och olika forskare har mätt effekterna av fisk- och räkodling. Lewan och Borgström-Hansson har tittat på fotavtrycken för Malmöhus Län och Kävlinge kommun.

Fotavtrycksberäkningar har än så länge fokuserat på arealbehov för odling av jordbruksprodukter, skogsprodukter, bosättning och infrastruktur, medan det finns klara begränsningar på utsläppssidan. Här har man i de senaste analyserna endast inkluderat utsläpp av koldioxid från fossila bränslen, medan beräkningar för andra utsläpp, till exempel kväveoxider och svavel-dioxid, saknas⁴². Fotavtrycksberäkningar för städer i Östersjöregionen har inkluderat de arealer som krävs för att fånga upp kväve och fosfor från reningsverken, men man har inte tagit med läckage av kväve och fosfor från jordbruksmarken. Fotavtrycken tar heller inte hänsyn till arealbehov för förvaring av komposterbart avfall, långtidsförvaring av beständiga gifter (persistent toxins) eller brist på vatten⁴³. Klimatförändringar och hur de påverkar produktiviteten finns heller

inte med. Beräkningarna grundar sig på dagens teknologi och tar inte hänsyn till utvecklingen av nya teknologier. Tyngdpunkten ligger på konsumtionen av resurser utifrån och man tittar inte på drivkrafterna bakom våra konsumtionsmönster. Att försöka översätta komplexa utvecklings-effekter till rena ytmått, kan innebära en risk att man förenklar problemen. Begreppet visar inte heller hur djupa fotavtrycken är eller vilken återhämtningsförmåga områdena har. De fotavtrycksberäkningar som gjorts är undervärderingar av vår påverkan, delvis därför att dagens jordbruk behandlas som om det vore hållbart. Samtidigt finns risken att ytor som används för olika ändamål räknas dubbelt.

Trots begränsningarna visar de ekologiska fotavtrycken på ett överskådligt sätt hur vi använder oss av jordens resurser. Siffrorna ska inte ses som exakta värden – dessutom är de som vi sett tidigare ofta underskattade – men de visar i alla fall i vilken riktning utvecklingen går. Fotavtrycken visar att många länder tar större områden i anspråk än vad den egna biologiskt produktiva arealen erbjuder.

Rättvist miljöutrymme

Holland introducerade begreppet miljöutrymme i debatten inför UNCED i Rio 1992 och konstaterade att Hollands välstånd var beroende av en exploatering av ekologiskt utrymme i andra länder (ecoscope). Holländska Jordens Vänner, Milieudéfensie, har sedan vidareutvecklat begreppet och introducerade metoden rättvist miljöutrymme i sin 'Action Plan Sustainable Netherlands'.

I Europa driver Friends of the Earth Europe ett aktivt arbete med miljöutrymmesberäkningar (Sustainable Europe) och här i Sverige har Miljöförbundet Jordens Vänner tagit fram modeller för det svenska miljöutrymmet.

Rättvist miljöutrymme är den mängd resurser som ett lands befolkning kan använda utan att tvinga andra människor i världen, nu eller i framtiden, att nöja sig med mindre. Miljöutrymmet är den förbrukning av naturresurser och de

därmed sammanhängande utsläppen som är acceptabel, utan att äventyra den biologiska mångfalden eller framtida generationers möjligheter att försörja sig. Förutsättningen är att varje land eller region har rätt till samma miljöutrymme, räknat som genomsnitt per invånare.⁴⁴

Det tillgängliga miljöutrymmet är begränsat och även mätbart. Vi kan mäta hur mycket av de olika resurserna vi kan förbruka och hur mycket utsläpp av till exempel koldioxid vi kan tillåta oss, utan att allvarligt rubba de ekologiska systemen. Naturresurserna ses ur ett globalt, regionalt eller lokalt perspektiv. I de svenska beräkningarna har Miljöförbundet Jordens Vänner valt att se energi och icke-förnyelsebara råmaterial, markanvändning, jord och skog som globala resurser. För markanvändningen använder man även ett lokalt/regionalt perspektiv, till exempel för odling av stapelgrödor. Vatten ses som en lokal resurs, som inte kan transporteras över långa avstånd.

Men ett hållbart utnyttjande av jordens resurser innebär inte nödvändigtvis att resurserna fördelas rättvist. Det är just rättviseaspekterna som begreppet 'rättvist miljöutrymme' för in i debatten. Alla världens människor, oavsett om vi lever i rika eller fattiga länder, ska enligt begreppet ha tillgång till samma miljöutrymme. Det totala miljöutrymmet är begränsat och detta ska fördelas rättvist mellan jordens invånare.

Med ett rättvist miljöutrymme som utgångspunkt överkonsumerar vi svenskar icke-förnyelsebara råmaterial såsom cement, tackjärn och aluminium. Vi förbrukar dubbelt så mycket energi som vi borde (15 procent går dock till exportprodukter). Jordbruksmarken i Sverige räcker till för att föda befolkningen, men ändå "importerar" vi mark från andra delar av världen i form av jordbruksprodukter. Vi har mycket egen skog och konsumerar också dubbelt så mycket papper och trä som övriga européer. Sveriges utsläpp av koldioxid och försurande utsläpp var 1990 avsevärt mycket högre än vårt rättvisa miljöutrymme.⁴⁵ Beräkningarna för Sverige visar hur vi behöver ställa om för att leva inom vårt rättvisa miljöutrymme år 2050. Flera av målen anses

Exempel på beräkningar av Sveriges rättvisa miljöutrymme år 2050 per person

Resurs/utsläpp	Använt miljöutrymme 1990	Rättvist miljöutrymme 2050	Nödvändig minskning i procent
Energiförbrukning, tusen KWh	51,2	27,8	46 %
Koldioxidutsläpp, ton	6,9	1,1	84 %
Svaveldioxid, kg	15,1	7,6	50 %
Kväveoxider, kg	46,3	2,9	94 %
Cement, kg	210	60	71 %
Tackjärn, kg	200	34	83 %
Aluminium, kg	15	3	80 %
Nettoimport jordbruksmark, m ²	420	0	100 %
Skog – inhemsk konsumtion, m ³	3	1	67 %

Källa: Miljöförbundet Jordens Vänner, Ställ om för rättvist miljöutrymme – Mål och beräkningar för ett hållbart Sverige, 1998

kunna uppnås tidigare och delmål för år 2010 har också beräknats. Enligt Miljöförbundet Jordens Vänner skulle uppfyllandet av målen år 2050 till exempel innebära en halvering av energiförbrukningen, att koldioxidutsläppen minskas med 80 procent och att vi inte har någon nettoimport av jordbruksmark.

Med hjälp av ett effektivare resursutnyttjande anser Miljöförbundet Jordens Vänner att detta inte skulle behöva innebära någon sänkning i levnadsstandarden. Man kan dock ställa sig tveksam till om vi kan uppnå målen utan att ge upp en del av det som vi idag har kommit att se som en självklar livsstil. Vi skulle behöva bo trängre, åka mer kollektivt och flyga ytterst sällan – något som många människor förmodligen skulle uppleva som uppoffringar.

Ett annat problem är att uppnå en rättvis fördelning av resurser inom länder. Rättvist miljö-

utrymme fokuserar på en globalt rättvis konsumtion av jordens resurser. Men många av världens länder, även i Nord, karakteriseras av en ojämlig fördelning av välstånd och tillgångar och klyftorna ökar snarare än minskar.

För de resurser som finns att fördela på en global nivå, blir miljömålen beroende av den befolkningsnivå man valt att räkna på globalt. Studien Hållbart Europa utgår från Eurostats demografiska statistik och uppskattar världens befolkning år 2010 till 7,2 miljarder och räknar därefter inte med någon befolkningsökning. Miljöförbundet Jordens Vänner påpekar det otillfredsställande i detta. Prognoser gjorda av FN pekar på 10 miljarder människor år 2050 eller i ett mer optimistiskt scenario med 7,8 miljarder. I den svenska studien har man ändå valt att följa Hållbart Europa för att kunna göra jämförelser med den europeiska studien. Man har dock pre-

senterat två scenarier beräknade på en global befolkning på 7,8 respektive 10 miljarder. Med en världsbefolkning på 10 miljarder reduceras miljöutrymmet för de resursslåg som ska fördelas globalt med 30 procent jämfört med en befolkning på 7,2 miljarder. Om scenariot med 10 miljarder år 2050 infrias bör effektiviseringen i användandet av icke-förnyelsebara material och utvecklingen av solenergi således öka.

Faktor 4

Faktor 4-begreppet myntades av Ernst von Weizsäcker (ordförande vid Wuppertalinstitutet för klimat, miljö och energi i Tyskland), Amory Lovins och Hunter Lovins (båda från Rocky Mountain-institutet i USA) i debatten som följde efter UNCED 1992. Begreppet presenterades för Romklubben 1995 och 1997 kom boken "Factor four – doubling wealth, halving resource use". De menar att det allvarligaste miljöproblemet idag är materialomsättningen och resursslöseriet.

En studie av amerikanska National Academy of Engineering visar att ungefär 93 procent av allt material som vi konsumerar aldrig återfinns i de slutliga produkterna. 99 procent av de ursprungliga materialen, som användes i produktionen av olika varor, blev avfall inom sex veckor efter försäljningen⁴⁶. Detta slöseri kostar också pengar. Lösningen är ett mer effektivt resursutnyttjande – "doing more with less". Studien visar praktiska sätt att utnyttja resurserna minst fyra gånger effektivare och understryker att det faktiskt blir ekonomiskt lönsamt. Det handlar inte så mycket om ny teknologi, utan snarare om att välja och kombinera bland de tekniker som redan finns.

Faktor 4-begreppet innebär att energiförbrukningen liksom materialanvändningen ska minska med en faktor fyra. I vissa tillverkningsprocesser, till exempel av aluminium, cement eller glas, kan inte energiförbrukningen reduceras med en faktor fyra. Då gäller det istället att återvinna materialen, så att man sparar den energi som skulle gå åt för att nyproducera. Kanske kan andra material, med mindre energikrävande till-

verkningsprocesser, ersätta dessa i slutprodukterna. Bilen är ett exempel på en produkt som går att göra energisnålare. I genomsnitt drog varje nyproducerad bil i Amerika 1973 1,78 liter per mil. 1986 drog nyproducerade, amerikanska bilar i genomsnitt hälften så mycket bränsle, närmare bestämt 0,87 liter per mil⁴⁷. Gränserna för hur bränslesnåla nytillverkade bilar är idag sätts snarare av bilindustrin än av de faktiska möjligheterna.

Även inom boendet kan avservärda energibesparingar göras, exempelvis genom bättre isolering.

Att minska materialmängden per producerad enhet innebär att man tittar på en produkts livscykel. För ett guldsmycke måste man till exempel inkludera de malm- och slaggprodukter som bildas vid brytningen och det vatten som används vid beredningen. Strategierna för att uppnå en faktor fyra i materialeffektivitet inkluderar nya designer för att underlätta återanvändning, återvinning och reparation, leasing istället för ägande, gemensamt ägande med mera.

Under de senaste årtiondena har produktionen effektiviserats, så att vi nu ofta använder mindre råvaror per producerad enhet. Användningen av många produkter förbrukar idag mindre energi än för 10–20 år sedan. Men frågan är om det räcker med en effektivisering. Den springande punkten vad gäller effektivisering är vad som händer med effektivitetsvinsterna. Om effektivitetsvinsterna används till att öka produktionen är inget vunnet ur resurssynpunkt. Risken är också stor att konsumtionen ökar om användningen blir billigare. Tendenser pekar på att den positiva miljöeffekten av bränslesnålare bilar äts upp av en ökad körning och fler bilar.

Förespråkarna för effektiviseringsbegreppet anser att de främsta hinderna är näringslivets inställning och den politiska viljan. De anser att möjligheterna framför allt ligger i att göra effektivisering till en konkurrensfördel. Det är uppenbart att det finns pengar att tjäna för företagen. Det borde även ligga i staternas intresse att skapa förutsättningarna för att producenter och konsumenterna ska tjäna på en effektivisering.

Faktor 10

Begreppet "Faktor 10" lanserades av Faktor 10-klubben, som bildades 1994 i Carnoules i Frankrike. Medlemmarna kommer från tio länder och består av forskare, politiker och företrädare för näringslivet. Klubbens ordförande finns vid Wuppertalinstitutet. Faktor 10-klubben anser att vi behöver minska den totala energi- och resursanvändningen med en faktor tio inom loppet av en generation. Begreppet tittar på den absoluta användningen av naturresurserna och gäller de totala materialflödena, det vill säga både råvaror och den ekologiska ryggsäcken av till exempel malmer och vatten vid gruvdrift. Både FN, på svenskt initiativ, och OECD undersöker möjligheterna för en resursminskning med en faktor 10.

Faktor 10-klubben menar att en resurseffektivisering kan bli en viktig konkurrensfördel för företagen. Man skriver i Carnoules-deklarationen att "företag som anammar konceptet inser snabbt fördelarna – effektivare produktionsprocesser, produktivitetsökningar, lägre kostnader och nya strategiska marknadsmöjligheter."⁴⁸ Carnoules-deklarationen är motsägelsefull kring hur effektivitetsvinsterna ska användas. Man säger till exempel i deklarationen att en ökande konsumtion bland världens rika och en fördubbling av jordens befolkning de närmaste 40–50 åren, kräver effektivitetsökningar med en faktor 4–8. Samtidigt varnar man för en "bumerang-effekt" där lägre priser kan leda till att effektivitetsvinsterna äts upp av en ökad konsumtion. Faktor 10-klubben tycks övertygad om att en effektivisering och minskad resursförbrukning är förenlig med fortsatt tillväxt, ökad sysselsättning och ett gynnsamt klimat för företagen i den rika delen av världen.

Faktor 10-begreppet har rönt stor popularitet inom näringslivet. Det ligger nära till hands att tolka begreppet som att man skulle kunna producera tio gånger så mycket med samma resursanvändning. Begreppet är nära kopplat till teknikutveckling, men säger ingenting om hur effektiviteten ska uppnås eller om olika materials varierande grad av miljöpåverkan. Faktor 10-

begreppet kan också vara ett sätt att undvika att titta på nödvändigheten av livsstilsförändringar.⁴⁹

Ekologisk ryggsäck och MIPS

Människan flyttar mer material från jordskorpan än vad vulkaner och väder och vind gör. De största ingreppen sker vid brytningen av berggrunden och malmer samt förändringar i vattenflöden. Friedrich Schmidt-Bleek vid det tyska Wuppertalinstitutet myntade begreppet ekologisk ryggsäck (ecological rucksack) som mäter vikten av den totala massan som har flyttats, omsatts och blivit avfall i processen av produktion och förädling av en produkt. Ryggsäcken innehåller hela materialomsättningen och visar alla de materialflöden som har tagits i anspråk för att tillverka en produkt. De olika materialflödena läggs ihop och anges i viktmaßt, till exempel kilo. Ofta används begreppet ekologisk ryggsäck för malmer och metaller och för att visa de stora materialomsättningar som gruvdriften orsakar. Koppars, till exempel, har en ryggsäck som är 800 gånger större än det slutgiltiga förädlade kopparmaterialet. För att framställa ett kg guld konsumeras och förflyttas 350 ton gruvråvara. Ryggsäcken för järn är sex gånger större än mängden järn som utvinns.⁵⁰ För att tillverka en bil räknar man med att 1.520 ton material har omsatts i form av brytning av metaller, förädling, tillverkning av plast och glas med mera.

Även energi har en ekologisk ryggsäck. Ett ton kol har en ryggsäck av slaggprodukter och vatten på fem ton och dessutom ett ton koldioxid som släpps ut när kolet bränns⁵¹.

Schmidt-Bleek använder också konceptet "Material intensity per service", MIPS, för att mäta de materialflöden som olika produkter innehåller under sin livscykel. MIPS, liksom ekologisk ryggsäck, kan tjäna som grova mått på den miljöpåverkan som en produkt har, framför allt vad gäller tillverkningen. Det är svårare att mäta användningen och begreppen tar inte hänsyn till mer kvalitativa faktorer som kemikaliers giftighetsgrad eller kvaliteten på mark och jordar.

En kritisk granskning från Syd

I användningen av de olika begreppen tar man inte hänsyn till sociala och politiska strukturer. När man ska analysera ett rättvisare och uthålligare nyttjande av jordens resurser, kan man inte bortse från maktstrukturer och social orättvisa. Det är också detta som är Jessica Wilsons och Rajat Chaudhuris främsta kritik till koncepten:

Även om de flesta begrepp som används för att bedöma konsumenternas (framför allt de från Nord) effekter på den globala miljön är användbara analytiska verktyg, räcker de inte till för att få en sann bild av nord/syd dynamiken. De tittar på den kritiska aspekten rättvisa, men inte på orsakerna och krafterna bakom social orättvisa. Man antar att världen är orättvis, i synnerhet vad gäller resursanvändning, och att vi borde angripa det genom att minska konsumtionen i Nord och öka den i Syd. Detta är naturligtvis ett berömvärdt mål, men det kommer inte att uppnås endast genom eko-effektivitet och förändrad efterfrågan hos konsumenterna. Till grund för de flesta av begreppen ligger antagandet att effekten är en funktion av befolkning, aktivitet och teknologi. Dessa variabler anses vara neutrala. Man tar inte hänsyn till att befolkning, aktiviteter och teknologi i grunden bestäms av maktrelationer och att titta på dessa aspekter isolerat utanför en samhällsekonomisk ram gör dem ofullständiga. Miljö rättvisa (Environmental justice) är ett begrepp som man borde ta hänsyn till här. Grunden till miljöskador och vem som betalar priset för dem är ingen tillfällighet. Även om miljöfrågor ofta anses vara en lyxangelägenhet eller något som framför allt rör länder i Nord, är det oftast fattiga människor i Syd som drabbas av missriktade handelsreformer, ofta genomförda i utvecklingens namn.

Flera organisationer i Syd, framför allt i Latinamerika, anser att de olika begreppen främst är viktiga verktyg för oss i Nord:

Vi har övergivit idén att göra en studie av 'Sustainable Ecuador'. Detta är något som vi anser att länderna i Nord borde genomföra – samtidigt som vi erkänner att det finns 'Nord' i Syd också – och inte bara prata om och planera. Studierna är viktiga som påtryckningsmedel men övningarna strandar om det blir en standardutredning. Det finns andra koncept som är viktigare för oss: För det första, den ekologiska skulden som industrialiserade länder har till länder i Syd genom sin överexploatering av billiga resurser och de ekologiska skadorna som det skapat. Och för det andra, en strukturanpassning av Nord, vilket innebär förändrade konsumtionsmönster men också förändrade ekonomiska och sociala relationer med länder i Syd. Det är många traditionellt bärkraftiga samhällen här som nu håller på att förstöras av utvecklingsmodeller uppmuntrade av multilaterala institutioner och transnationella företag.

Accion Ecologica, Ecuador

Kritiken i Syd gäller också fördelnings- och rättvisaspekter inom länder, samt olika kulturell syn på naturen och resurser. Här följer ett uttalande från organisationen REDES, som har arbetat med miljöutrymmesberäkningar för Uruguay:

Studien visar att Uruguay är hållbart i det globala perspektivet. Men inom landet är resurserna ojämnt fördelade. Om vi tar ett land som Holland, står det klart att det första som måste göras är att minska konsumtionen, eftersom de förbrukar resurser som egentligen skulle konsumeras av andra människor. Miljöutrymmeskonceptet är användbart för att göra människor medvetna om hur mycket de konsumerar och att den överkonsumtionen innebär att andra människor inte får tillgång till resurser. Men om vi tar ner konceptet från det globala perspektivet, är det inte möjligt att analysera situationen för olika människor inom landet. Även om Holland är ett jämlikare samhälle än Uruguay, finns där

fortfarande människor som konsumerar mer än andra. Orättvisorna inom landet syns inte. För oss är vägen till ett hållbart samhälle att garantera en rättvis fördelning av de resurser vi har och att hantera dem på ett ekologiskt och demokratiskt sätt. Dessutom är naturen inte bara resurser som kan fördelas och distribueras, det handlar också om kultur och vilka relationer människor har till naturen. Olika "resurser" har olika betydelser och användningsområden i olika kulturer och miljöer. Människor och lokala befolkningsgrupper måste ha rätten att bestämma själva vad de vill göra med miljön. Till exempel gruvdrift – lokalbefolkningar i Syd måste ha rätten att bestämma om de vill ha koppargruvorna eller inte.

Red de Ecologia, REDES, Uruguay

exploaterats på naturresurser, minskar sina koldioxidutsläpp och förstör alla sina vapen och gifter som hotar livet på jorden.⁵²

Ekologisk skuld

Många länder i tredje världen, framför allt i Latinamerika, anser att de rika industriländerna står i en ekologisk skuld till dem. Under kolonialismen exploaterade kolonialmakterna tredje världen på dess naturtillgångar, vilket på många håll fått allvarliga konsekvenser för miljön i dessa länder. Den industriella revolutionen i väst skulle inte ha varit möjlig utan denna exploatering av råvaror. Den ekologiska skulden har sitt ursprung i kolonialismen, men den ökas på alltjämt med den fortsatta utvinningen och exporten av naturresurser på ojämlika handelsvillkor.

Dagens utsugning sker i subtilare former, exempelvis genom internationella handelsavtal, utländska investeringar, Gröna Revolutionen, men får enligt många latinamerikanska länder samma effekter som under kolonialismen. På många håll i tredje världen har länder gått samman för att kräva in den ekologiska skulden – ett exempel är "Campaign for the recognition and claim for the ecological debt" i Ecuador. Kampanjen kräver att länderna i Nord återlämnar "stulet" genetiskt material, återställer områden i Syd som har

Miljöeffekter i Syd

Svensk import från Syd

Sverige – ekologiskt mönsterland?

Har vi i Sverige löst våra miljöproblem genom att importera varor med miljöfarlig produktion istället för att producera dem själva? Det finns flera exempel på smutsig produktion som har flyttat från Sverige och därmed förlagt miljöproblemen till andra länder långt utanför våra gränser. Exempel på detta är textilindustrin, gruvdrift, garverier och läderindustrin. Skälen har inte alltid varit miljömässiga, som exempelvis i textilindustrins fall, där det är den billigare arbetskraften som har styrt. Effekten har i slutändan ändå blivit att miljöfarlig produktion har förlagts till andra delar av världen, där lagstiftningar och miljökrav inte är lika stränga.

Företag flyttar produktion framför allt för att komma närmare marknaderna och för att få tillgång till billiga produktionsresurser. Direkta miljöskäl är förmodligen mer sällsynt, även om företagen ofta har hotat med detta. Kemikalieindustrin är ett exempel på en industri, som också har satt sina hot i verket vid skärpningar av lagstiftningen. Delar av produktionen har flyttats till länder i tredje världen och där det idag också finns starka marknader, som till exempel Brasilien. Landet har nu den största kemikalieproduktionen i Sydamerika och de flesta av tillverkarna kontrolleras av transnationella företag.⁵³

Det är inte försvarbart om vi i Sverige hittar fram till ett hållbart utnyttjande av våra egna resurser, men samtidigt köper produkter som tillverkas på ett miljöfarligt sätt i länder i Syd.

Många av de varor vi importerar idag är billiga just därför att de tillverkas i länder där arbetskraften är billigare och där det ofta saknas lagstiftning både vad gäller arbetsmiljö och miljöfarliga produktionsmetoder.

Global handel

Globaliseringen har lett till en allt ökande världshandel. Men det är en handel som sker på mycket ojämlika villkor. Många länder i Syd har inte fått del av den ökade handelns vinster, utan globaliseringen har istället lett till en ytterligare marginalisering av flertalet länder. Den rikaste femtedelen av världens länder står för 82 procent av den globala exporten och mottar 68 procent av de utländska direktinvesteringarna – den fattigaste femtedelen för endast 1 procent⁵⁴.

Men de dominerande aktörerna är stora transnationella företag från länder i Nord. De 500 största företagen kontrollerar idag 70 procent av världshandeln och 80 procent av alla utlandsinvesteringar⁵⁵. Av världens 100 största ekonomier är fler än 50 företag. En tredjedel av världshandeln sker inom företagskoncerner. Storföretagen dominerar bland annat branscher som media, datateknologi, bilindustrin, livsmedel och cigaretter. Mediabranschen domineras av fem mediajättar. De tio största företagen inom kemikalieindustrin kontrollerar 82 procent av marknaden. För många viktiga grödor domineras marknaden av ett fåtal stora transnationella

företag. Dessa företag har ett mycket stort inflytande över de länder i Syd som de verkar i, liksom över de politiska regelverken för världshandeln.

Företags försäljning är större än länders BNP

Land eller företag	BNP eller försäljning (miljarder USD)
General Motors	164
Thailand	154
Norge	153
Ford Motor	147
Mitsui & Co.	145
Saudiarabien	140
Mitsubishi	140
Polen	136
Itochu	136
Sydafrika	129
Royal Dutch/Shell Group	128

Källa: UNDP, Human Development Report, 1999

Världshandeln har vuxit snabbare än den totala produktionen – världsexporten fördubblades mellan 1980 och 1994. Den största ökningen stod tredje världen för, men det är stor skillnad mellan länderna i denna grupp. Det är framför allt Asien och till viss del Latinamerika som har ökat sin export. De fattigaste länderna med 10 procent av världens befolkning står för endast 0,3 procent av världshandeln⁵⁶. Afrika svarade 1980 för ungefär 5 procent av världshandeln, men 1995 hade andelen minskat till knappt 2 procent⁵⁷. Över hälften av alla utländska investeringar hamnade i den rika delen av världen. Mer än 80 procent av de utländska investeringarna i Syd gick till endast tjugo länder, framför allt Kina⁵⁸. (Globaliseringens och handeldns effekter på Syd diskuteras vidare i kapitlet "Ett hållbart Nord – risker och möjligheter för Syd")

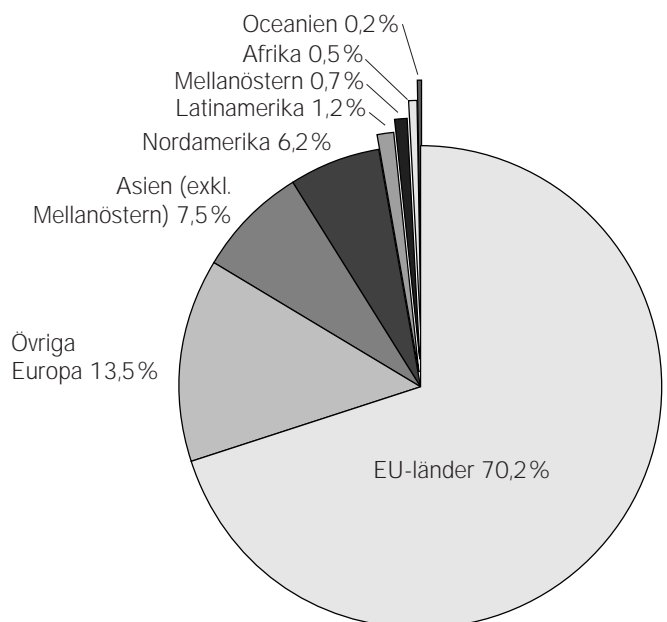
Svensk import

Sveriges utrikeshandelsberoende är högt jämfört med flera andra större industriländer – vi var 1997 det tjugonde största varuimportlandet i världen. Vi handlar idag framför allt med andra EU-länder; drygt två tredjedelar av Sveriges import kommer från länder inom EU.⁵⁹

Vad gäller vår import från länder i Syd är den till stora delar traditionell. Kolonialvaror såsom kaffe och frukt, kläder samt råvaror, bland annat olja, malmer och metaller är fortfarande viktiga. Men elektronik och verkstadsprodukter är den största enskilda produktgruppen och utgör idag en stor del av importen.

Sverige importerar produkter från cirka 85 olika länder i tredje världen. Bland länderna dominerar Asien, framför allt Kina, Taiwan, Hongkong och Sydkorea. Handeldn med Kina (inkl Hongkong) har ökat starkt och är nu största avsändningsland i Asien. Nästan hälften av importen utgörs av tekovaror/skor (nära en femtedel av svenska textil- och skoimporten kommer från Kina) och 1/3 av verkstadsvaror (huvudsakligen elektroindustriprodukter). Svensk import från Malaysia, Thailand och Sydkorea har också ökat starkt. Importen består främst av verkstadsvaror, tekovaror/skor, livsmedel och möbler. Viet-

Sveriges varuimport efter områden 1998

Hur många svenskar tål världen?

nam och Indien utgör växande importländer; härifrån består importen framför allt av teko-
varor och skor.

Importen från Latinamerika svarar för drygt 1 procent av det totala svenska importvärdet. Importen är starkt koncentrerad till ett fåtal råvarubetonade produktområden, vilket gör importen därifrån starkt beroende av råvaruprissvängningarna på världsmarknaden. Livsmedelsimporten svarar för drygt hälften av Sveriges import från området, mineraler/malmer för 14 procent och energivaror för 12 procent. Brasilien är vår största leverantör i regionen. Mer än hälften av importen består av livsmedel – nästan enbart kaffe. Brasilien är Sveriges största kaffeleverantör.

I stort sett hela importen från Colombia består av livsmedel (90 procent råkafe). Vad gäller

Venezuela står råolja för 90 procent av importen (Venezuela svarar för 3 procent av Sveriges totala råoljeimport). Chile är en viktig leverantör av vissa malmer, bland annat koppar. I vår import från Chile svarar mineralvaror för över 60 procent och livsmedel för 30 procent.

Importen från Afrika är mycket mindre än den från Asien och Latinamerika. Totalt sett ökade den afrikanska importen i värde under 1996 och 1997. Importen utgörs i hög grad av olika råvaror, där starka prissvängningar kan ge stora utslag i statistiken (energi står för 64 procent).

Från Mellanöstern importerar vi till största delen energi (54 procent), framför allt mineralolja och råolja, men numera allt mindre mängder oljeprodukter. Livsmedelsimporten har ökat med nära en tredjedel i volym från 1990 till 1997.⁶⁰

Viktiga varor ur Sveriges import från tredje världen enligt främsta ursprungsland, 1998

Varugrupp	Ursprungsland	Ton
Kaffe	Brasilien	31.603
Kakao	Ghana	39
Bananer	Costa Rica	60.452
Soja	Brasilien	331.600
Kläder	Kina	22.124
Flis, spån av trä	Brasilien	122.779
Pappersmassa	Indonesien	3.800
Plywood	Indonesien	2.580
Palmoilja	Malaysia och Indonesien	44.400
Palmkärnmjöl	Malaysia och Indonesien	86.500
Gummi	Malaysia	12.783
Fisk	Thailand	4.219
därav tropiska räkor	Thailand	404
Råolja	Venezuela	1.344.375
Koppar	Chile	53.980
Aluminium	Brasilien	2.546
Läder, läderprodukter	Thailand	640
Kläder av läder	Kina	5.060
Skor	Kina	4.047
Elektronik	Kina	22.329
Maskiner, verkstadsprodukter	Kina	7.312

Källa: Bearbetning av SCB, utrikeshandelsstatistikens databaser, SITC-koder

Begränsningar i statistiken

Den största delen av statistiken i den här rapporten bygger på svensk importstatistik enligt SITC-koderna ur SCB's databaser. Tabellerna för respektive produktområde visar endast Sveriges import från tredje världen och täcker inte den totala importen. Efter Sveriges inträde i EU 1995 är det inte möjligt att i handelsstatistiken redovisa ursprungsland för hela importen. För import från tredje land som tullbehandlats i Sverige finns fortfarande uppgift om ursprungsland i tulldokumentet. Däremot finns endast uppgift om avsändningsland för importen från andra EU-länder. I de fall då en vara från tredje land tullbehandlats i ett annat EU-land på väg till Sverige, redovisas varan som import från EU. Detta är en stor brist i dagens handelsstatistik och innebär att importstatistiken inte ger en fullständig bild av Sveriges import från länder utanför EU.

Handelns roll i Syd

Handeln spelar idag en stor roll för länderna i Syd, liksom för resten av världen. Exportinkomster utgör en större del av inflödet av utländsk valuta än biståndet för de flesta länder, även för extremt biståndsberoende länder i Afrika.

Många av länderna i tredje världen är nästan lika handelsberoende som Sverige – handeln motsvarar 1/3 av nationalinkomsten för medelinkomstländer och 1/4 för låginkomstländer⁶¹. Problemet är att många av länderna fortfarande är råvaruexportörer och att en liten del av vidareförädlingen av produkterna sker i Syd. Undantaget är Sydostasien. Råvaruexporten är ett arv från kolonialismen, då kolonierna hindrades att utveckla inhemska industrier för att skydda kolonialmakternas egna industrier. Dagens marknads- och maktstrukturer förstärker de ojämlika villkoren i världshandeln.

Högre exportinkomster leder inte nödvändigtvis till en rättvisare fördelning, snarare tycks klyftorna öka i de "framgångsrika" exportländerna i Syd. Ett av huvudproblemen med vår

import från Syd är att miljökostnader inte är inkluderade i det pris som vi betalar för varorna här. Det stora geografiska avståndet mellan producent och konsument gör miljökostnaderna osynliga för konsumenterna. Miljökostnaderna i Syd är i regel långt högre än de vi själva har i samband med vår egen, inhemska produktion.

Övergripande miljöproblem i producentländerna

I många länder i Syd är det ofta just bristen på miljölagstiftning – och en svag efterföljd av miljölagar i de fall de existerar – som ger industrin konkurrensfördelar. Många av de varor vi importerar är billigare även därför att arbetskraften i producentländerna är billig och arbetsmiljön undermålig, men också för att miljökraven är små eller obefintliga. Produktion i tredje världen medför ofta högre risker för människor och miljö än motsvarande produktion hos oss.

Flera av de viktiga exportprodukterna odlas på plantager, till exempel bananer, socker, tobak, kaffe, te, gummi, palmolja och tropiskt trä till massa och virke. Dessa ofta storskaliga plantager är monokulturer och utarmar jordarna liksom den biologiska mångfalden. Trädplantager kan inte jämföras med en naturlig skog, som många tycks tro. Istället är det så att naturskog ofta huggs ner för att ge plats för plantagerna. Kommersiella plantager medför ofta svåra ekologiska och sociala problem, till exempel vattenbrist, jorderosion, att ursprungsbefolkningar och andra lokalbefolkningar körs bort från sina traditionella områden och förlorar sina traditionella försörjningsmöjligheter.

Storskaliga plantageodlingarna innebär vanligtvis en hög kemikalieanvändning. Generellt besprutas odling av exportgrödor mer än traditionella grödor. Ofta används gifter som är förbjudna i Nord, som exempelvis DDT, lindan, parathion och aldrin – vilka alla är med på FAOs lista över de mest miljöfarliga och hälsovådliga bekämpningsmedlen. Enligt WHO förgiftas omkring 25 miljoner bönder och lantarbetare av

bekämpningsmedel och 20.000 dör av akut, oavsiktlig förgiftning årligen⁶². I-länderna står för 80 procent av den totala användningen av bekämpningsmedel, men 99 procent av dödsfallen som de orsakar äger rum i Syd.⁶³

I många länder i tredje världen är kemiska bekämpningsmedel och konstgödsel subventionerade, vilket hindrar omställningen till ekologisk odling. Ofta används de bördigaste jordarna för odlingar av exportgrödor, vilket ger den sekundära effekten att bönderna får hålla till godo med jordar av sämre kvalitet för de traditionella grödorna.

Skadorna på miljön vid gruvsdrift är ofta oåterkalleliga. Slaggprodukter förgiftar jordarna, damm och partiklar förorenar luften och brytningen kräver stora mängder vatten samtidigt som giftigt avfall ofta läcker ut i vattendrag. Gruvsdrift i tropiska regnskogar kräver också att det byggs vägar och annan infrastruktur, vilket öppnar för ytterligare exploatering i områdena.

Tigrar utan skog

Malaysia anses som ett av Asiens mest framgångsrika länder, de så kallad tigerekonomierna. Men Malaysia är en nettoimportör av mat. Utav landets 5,7 miljoner hektar jordbruksmark används endast 27 procent till livsmedelsproduktion. På de bördigaste jordarna odlas idag kommersiella grödor för export såsom oljepalmer (2,2 miljoner hektar), gummi, (1,8 miljoner hektar), kakao (0,45 miljoner hektar), frukt (0,25 miljoner hektar) och tobak (0,01 miljoner hektar).⁶⁴ Malaysia har bara en självförsörjningsgrad på ris på 65 procent – och ris utgör stapelfödan. Produktionskostnaden för ris är en av de högsta i Sydostasien på grund av de höga kostnaderna för importerade kemiska bekämpningsmedel och konstgödsel, ökande markpriser med mera. Det lönar sig helt enkelt inte för bönderna att odla ris – med minskad självförsörjning och livsmedelssäkerhet som följd.

Chile är ett annat exempel på land som har sett en ekonomisk tillväxt baserad på en exportproduktion och en ökad exploatering av naturresurserna. Chiles export domineeras helt av råvaror och då framför allt av tio produkter, däribland koppar, fisk, cellulosa, vindruvor, guld, äpplen. Dessa produkter står för två tredjedelar av exporten. Nio av tio dollar i exportinkomster utgörs av primära råvaror; framför allt helt oförädlade råvaror som koppar, frukt och fisk liksom delvis förädlade som fiskmjöl, cellulosa med mera. Gruvsdrift svarade 1994 för knappt hälften av exporten.⁶⁵

Detta stora beroende av primära råvaror innebär ett högt tryck på naturresurserna och den biologiska mångfalden. Dessutom innebär det att Chile är mycket utsatt för prisfluktuationer och efterfrågan på världsmarknaden. Frånvaron av en bra miljölagstiftning och det faktum att kostnaderna för miljön inte reflekteras i priserna, har lett till en exploatering av naturresurserna.

Källor: Consumers Association of Penang, Malaysia & Instituto Ecologia Política, Chile

Jordbruksprodukter

Svenskt jordbruk har kommit långt när det gäller miljöanpassning jämfört med andra europeiska länder. Användningen av bekämpningsmedel, fosfor och kväve är till exempel lägre än i andra länder. Men då tar man inte hänsyn till vår import av jordbruksprodukter och de skuggarealer i andra länder som vi därmed tar i anspråk. Enligt Miljöförbundet Jordens Vänners miljöutrymmesberäkningar importerade vi svenskar 1990 jordbruksprodukter motsvarande 643 m² per invånare. Detta kan jämföras med den svenska uppodlade arealen på 2,7 miljoner hektar, vilket motsvarar 3.034 m² per person. 1/6 av den totala jordbruksmark som vår konsumtion tar i anspråk ligger alltså utanför Sverige.

Bomull är den största importprodukten volym- och arealmässigt, därefter kommer kaffe. Skuggarealerna för bomull och kaffe var 1990 215 m² respektive 187 m² per person.⁶⁶ Andra stora importprodukter är djurfoder, sojamjöl, kakao, te, frukt och grönsaker. Vår livsmedelskonsumtion har globaliserats allt mer och vi måste även ta med markanvändningen och effekterna av odlingar av exportgrödor i länder långt borta, om vi ska få en rättvis bild av de effekter som vår konsumtion av jordbruksprodukter ger upphov till.

Importen av jordbruksvaror och livsmedel utgör en relativt stor del av den totala svenska varuimporten. Under 1997 importerade vi jordbruksvaror och livsmedel för 36 miljarder kr. En stor del av importen av frukt och grönsaker från länder utanför EU importeras via Holland, vilket gör att det inte syns i importstatistiken idag. De viktigaste leverantörsländerna i tredje världen är kaffeexportörerna Brasilien, Colombia och Costa Rica. Frukt och grönsaker är den största produktgruppen i den svenska importen av jordbruksvaror och livsmedel och svarar för cirka en fjärdedel av importvärdet. De viktigaste produkterna är bananer, citrusfrukter, äpplen och tomater. Andra stora produktgrupper är kaffe,

te, kakao (14 procent), fisk, kräft- och blötdjur (13 procent) samt drycker (10 procent).⁶⁷ Importen består till stor del av produkter som vi inte själva producerar i Sverige, till exempel tropiska frukter, kaffe och vin. Vi har idag också en relativt stor import av mindre kända produkter, exempelvis soja, palmolja och palmkärnsoljekakor, där miljöeffekterna vid produktionen är stora, men i allmänhet mindre kända. Vi importerar soja motsvarande 76 m² per person och palmolja motsvarande 15 m².

Jordbruket är den mest skyddade sektorn i världsekonomin. De flesta länder är angelägna om att skydda sina bönder och ha en egen produktion av livsmedel. Handel med livsmedel var länge undantaget de internationella regelverken. WTO's jordbruksavtal har varit mycket omstritt och det råder oenighet om huruvida en liberalisering av handeln med jordbruksprodukter är positivt för jordbrukssektorn. Avtalet syftar till att alla handelshinder inom jordbruket på sikt ska göras om till tullar, som sedan successivt ska sänkas. De flesta former av stöd till jordbruk ska minskas eller förbjudas helt, liksom exportsubventionerna.

Jordbrukssubventioner är den största enskilda posten i EU's budget. EU's jordbrukspolitik, Common Agricultural Policy (CAP), syftar till att skydda den egna europeiska jordbruksproduktionen och höga tullar på jordbruksprodukter försvårar för tredje världens export, framför allt för de länder som producerar samma typer av spannmål som EU, till exempel Argentina och Uruguay. Generellt drabbas producenterna i Syd värst av tulleskaleringen, det vill säga låga tullar på råvaran exempelvis kakao, men höga tullar på bearbetade produkter, exempelvis chokladkakor. Den högt specialiserade och intensiva produktionen i EU producerar stora livsmedelsöverskott som dumpas i tredje världen och på många håll hotar att slå ut lokal produktion. Trots WTO's krav på att slopa exportsubventionerna har EU lyckats kringgå detta.

Erosion, felaktig konstbevattning och ensidig odling har utarmat en stor del av den odlingsbara marken. Dessutom har de snabbt växande städerna har tagit stora arealer av odlingsbar mark i anspråk. Odlingsarealen i världen sjönk med 63 miljoner hektar mellan åren 1981 och 1995 på grund av erosion, försaltning, försumpning och dålig markvård. Totalt i världen odlas cirka 700 miljoner hektar spannmål.

Viktigaste avsändningsländer i tredje världen för svensk import av jordbruksvaror och livsmedel 1997

Avsändningsland	Import (mkr)
Brasilien	1.147
Colombia	829
Costa Rica	488
Panama	326
Guatemala	319
Thailand	261
Kenya	258
Kina	212
Chile	205
Argentina	176

Källa: Jordbruksverket, Sveriges utrikes handel med jordbruksvaror och livsmedel 1995–97, 1998

Djurfoder

Importen av råvaror till djurfoder är ett tydligt exempel på de spår vi sätter i länder långt borta. Det är också ett exempel på systemfel i dagens jordbruk, när fodret odlas på andra sidan jordklotet långt ifrån våra djur som ska äta det. Förbrukningen av kraftfoder har ökat markant i Sverige sedan 1960-talet. Ett stort problem i det svenska jordbruket idag är att vi har för lite betande djur som håller våra ängsmarker öppna. Fribetande djur hjälper till att bevara den biologiska mångfalden. Mycket mark i Syd används till odlingar av djurfoder åt oss i de rika länderna

– mark som skulle kunna användas för att odla mat till den egna befolkningen. Men även en stor del av vår egen mark går åt till djurfoder – två tredjedelar av den svenska åkerarealen går åt till att producera olika slags foder (32,0 procent för fodersäd och 35,9 procent för vall och grönfoderväxter)⁶⁸. Globalt sett är det ungefär hälften av världens spannmålsproduktion som går till djurfoder⁶⁹.

Andelen importerade råvaror är högst i kraftfoderblandningar och framför allt de för nötkreatur. Svenska Foder, en av Sveriges största foderproducenter, uppskattar att cirka 20 procent av råvarorna till deras fodertillverkning importeras (cirka 30 procent för kraftfoder till nötkreatur)⁷⁰. Det finns dock studier som visar att så mycket som 60–80 procent av råvaran kan vara importerad i foderkoncentrat för nötkreatur⁷¹. En stor del av detta kommer från länder i Syd, framför allt sojamjöl från Brasilien, men även palmkärnsexpeller (oljekakor) från Malaysia och solrosmjöl från Argentina. Nästan hälften av den totala produktionen av foderblandningar används till nötkreatur. Cirka 29 procent används till svin och 22 procent till fjäderfä⁷². Bland råvarorna till nötkreatursblandningarna dominerar sockerprodukter, oljeväxter och spannmål. Förutom sojan från Brasilien importeras en stor del av råvarorna från länder i Europa, bland annat spannmål, rapsfrö och -mjöl, majs-glutenmjöl samt aminosyror. De svenska korna är högavkastande och utfodringen med proteinfodermedel är hög jämfört med andra likvärdiga EU-länder⁷³. Stora fodertillverkare är Svenska Foder, HBKL, Karlshamns AB (vegetabiliska oljor) och Spanex.

Av de råvaror till djurfoder som vi importerar från Syd är soja volymmässigt störst och används i proteinfodermedel. Ursprungslandet är Brasilien, men vissa foderproducenter importerar färdigt sojamjöl från Norge. Norska Denofa har en egen anläggning i Brasilien där sojan mals till mjöl. Den svenska mejeriindustrin har förbjudit sina mjölkleverantörer att använda genmodifierad (GMO) soja. Tidigare kom sojan från USA,

men eftersom USA använder GMO-utsäde och inte kan garantera att sojan är GMO-fri, importerar Sverige idag ingen soja från USA. Näst störst är palmkärnsmjöl och palmkärnsoljekakor, som kommer från Malaysia och Indonesien. Palmkärnsmjöl, liksom oljekakan, är en sekundär produkt som erhålls vid pressning av palmkärnan (se utförligare beskrivning under övriga plantageprodukter). Vi importerar även solrosmjöl och solrosfrökaka från Argentina.

Melass från sockerrörsproduktion i Sydamerika kan ingå i små mängder i vissa foderblandningar. Små mängder kokosolja ingår också och kommer oftast från Filippinerna eller Indonesien. Tidigare importerades även bland annat bomullsfrökakor (från Argentina och Ryssland) och jordnötskakor (från Västafrika), men Jordbruksverket förbjöd importen på grund av risken för mögelbakterier. Importen av citruspulpa, en restprodukt i juicetillverkningen, från Brasilien har också stoppats efter dioxindebatten.

Den svenska förbrukningen av fiskmjöl är låg enligt foderproducenterna själva, cirka 10.000 ton per år⁷⁴. Vi importerar endast vissa mindre mängder fiskmjöl, framför allt från Norge. Vissa foderproducenter uppger global utfiskning och salmonellarisk som skäl till att vi numera i princip endast använder svenskt fiskmjöl. Köttmjölet är enbart svenskt på grund av kvalitetskrav och att vi har ett förbud mot att använda kadavermjöl. Vi exporterar dock kadaver, framför allt till pälsdjursindustrin (mink och räv bland annat) i Finland⁷⁵.

Raps är en viktig råvara i djurfoder. Som en följd av sänkt stöd för rapsodling i EU's jordbrukspolitik har det blivit mindre lönsamt att odla raps i Sverige och numera importeras ungefär hälften av den raps som används i olje- och foderindustrin⁷⁶.

I studien "Life cycle assessment of milk production"⁷⁷ jämför Cederberg konventionell och ekologisk mjölkproduktion. Hon visar att energiförbrukningen inom den ekologiska mjölkproduktionen är 15 procent lägre än i den konventionella på grund av att man använder mindre

Import av råvaror till djurfoder, alla djurslag, 1998 (ton)

Råvara	Ton
Soja	331.600
Palmkärnsmjöl/oljekakor	86.500
Kokos	7.300
Andra vegetabiliska proteinfoder	21.100

Källa: Foderstatistik, Jordbruksverket, 1998 och Oil World Annual, 1999

mängder kraftfoder. Däremot tar den ekologiska mjölkproduktion större markyta i anspråk, men det är mark som oftast finns i närheten av gården. Den konventionella mjölkproduktionen ger upphov till större skuggarealer på andra håll i världen genom de importerade råvarorna till proteinfodermedlen, framför allt sojan. Konventionell mjölkproduktion har skuggarealer på 480 m² per ton producerad mjölk medan den ekologiska ger upphov till 100 m².

Soja från Brasilien

Soja har övertagit rapsens roll som grund i svenska proteinfodermedel, eftersom sojan är billigare. Eftersom importen från USA stoppades och Brasilien fortfarande garanterar att sojan därifrån är GMO-fri, kommer sojan idag nästan uteslutande från Brasilien. En svensk genomsnittlig mjölkbonde är beroende av 5–10 hektar sojaodling i Brasilien⁷⁸. Soja står för den största andelen av världsproduktionen av vegetabiliska oljorna. 1997 uppgick världsproduktionen till 20,8 miljoner ton, vilket är en 1/4 av den totala produktionen av vegetabiliska oljor. Mer än 60 procent av världens produktion av proteinmjöl kommer från soja. USA svarar för nästan hälften av all produktion av soja, följt av Brasilien.

Sojabönan härstammar från östra Asien och först på 1800-talet kom den till Europa och Nordamerika. Japanska immigranter introducerade sojabönan i Brasilien i början på 1900-talet.

Odlingen av sojabönor i Brasilien har ökat kraftigt under de senaste decennierna, från 0,5 miljoner ton på 1960-talet till 31 miljoner ton 1998⁷⁹. Sojan odlades 1996 på totalt cirka 10 miljoner hektar, framför allt i de södra och sydöstra delarna, men odlas idag också på det brasilianska höglandet. Sojaodlingarna har brett ut sig i ett vidsträckt, ekologiskt unikt savannområde, Cerrados, med en av de rikaste savannflororna i världen. Här produceras 20 miljoner ton soja per år.⁸⁰ I detta savannområde finns över 400 trädarter och mellan 4.000 och 10.000 olika arter av kärlväxter. Många av dessa arter används av lokalbefolkningen till mat, mediciner och för tillverkning av hantverk. Omkring 80 procent av Cerrados' 200 miljoner hektar har röjts för storskalig odling av exportprodukter, bete och andra ändamål.⁸¹ Den biologiska mångfalden i området är allvarligt hotad och naturresurserna exploateras hårt.

Det brasilianska jordbruket har till stor del ställts om till en produktion av exportprodukter, varav soja är ett exempel. Priset för denna exportsatsning är högt; föroreningar från kemikalier, genetisk erosion, minskad livsmedels säkerhet, ökad arbetslöshet på landsbygden är några exempel. Brasilien kallas för ett ekonomiskt mirakel, men måste idag importera en allt större del av sina basvaror. 1997 utgjordes 66 procent av vetekonsumtionen av importerat vete. Tre miljoner arbeten i jordbrukssektorn har försvunnit mellan 1985 och 1997⁸². Vinsterna från exportsatsningen har dock endast kommit ett fåtal till del.

Soja odlas med stora mängder bekämpningsmedel, bland annat monocrotofos och endosulfan som är extremt giftiga⁸³. Som bränsle vid pressning av sojabönorna används huvudsakligen ved. Sojaodlingar i Cerrados leder till erosion och en minskning av mullhalten samt en försurning av jorden. Detta är allvarligt eftersom savannjordarna är sura från början och måste kalkas för att möjliggöra sojaodlingen. Odlingar av soja orsakar stora ingrepp i naturen eftersom den odlas över stora sammanhängande arealer.

Blix och Mattsson kommer i studien Miljöeffekter av jordbrukets markanvändning till slutsatsen att sojaodlingen i Cerrados inte är långsiktigt hållbar. Sojan drabbar dessutom den biologiska mångfalden hårdare än till exempel den svenska rapsen, eftersom odlingarna anläggs i extremt artrika områden.⁸⁴

Genmodifierad soja

Brasilien har varit mer tveksam till att tillåta genmodifierad soja, både beträffande produktion och import, än de andra stora sojaproducenterna USA och Argentina. Argentina ökade andelen GMO-soja från 0,8 procent 1996/97 till 72,6 procent 1998/99. Det viktigaste skälet till att Brasilien varit misstänksam mot GMO-sojan är ett aktivt lobbyarbete från miljöorganisationerna och konsumentorganisationer sedan 1995. Dessutom har Brasilien vunnit marknadsandelar i Europa och Japan på grund av konsumentmotståndet mot GMO-soja – andelar som man är rädd att förlora. För närvarande får GMO-sojan inte odlas kommersiellt i Brasilien, men turerna har varit många och striden är fortfarande inte vunnit.

I september 1998 godkändes Monsanto Roundup Ready (RR) soja av CTNBio (Brasiliens myndighet för biosäkerhet). En federal domstol kontrade med ett tillfälligt förbud mot odling på grund av de outredda hälsoaspekterna, men i maj 1999 registrerade det brasilianska jordbruksministeriet RR-sojan. Ett nytt federalt domstolsutslag hindrade dock Monsanto och dess brasilianska dotterbolag Monsoy från att handla med utsädet till dess att regeringen har utfärdat regler för biosäkerhet och märkning av GMO-sojan. Monsanto har överklagat – Brasilien är en mycket viktig marknad. Enligt en amerikansk analytiker skulle Monsanto göra en vinst på en miljard USD om man lyckas täcka halva den brasilianska marknaden. GMO-sojan får tills vidare inte odlas och Monsanto måste genomföra en ettårig miljökonsekvensutredning.⁸⁵

Motståndarna mot GMO-sojan pekar på hälsoriskerna, hot mot livsmedels säkerhet, böndernas beroende av de stora transnationella företa-

gen, beroendet av kemiska bekämpningsmedel och dessutom den höga grad av osäkerhet som finns vad gäller de ekologiska riskerna. GMO-soja förstärker i förlängningen problemen med de existerande produktionssystemen och leder till en ännu större koncentration i ägandet av marken och till att allt fler småbönder slås ut. Det handlar också om mänskliga rättigheter – konsumenternas rättigheter att få information om innehållet i den mat de köper och böndernas rättigheter att producera sitt eget utsäde – liksom etiska frågor.

Rio Grande do Sul – GMO-fri zon

Delstaten Rio Grande do Sul (RS) är Brasiliens näst största sojaproducent och här har man helt och hållet tagit avstånd från den genmodifierade sojan. Delstatsregeringen är rädd att förlora kontrollen över utsädesproduktionen (RS är Brasiliens största utsädesproducent) och anser att GMO-sojan endast skulle gynna de stora transnationella företagen. 80 procent av jordbruket i delstaten är småskaliga familjejordbruk och 70 procent av jordbruksproduktionen kommer från bondekooperativ⁸⁶. GMO-soja skulle hota dessa småbönders existens och många skulle tvingas sälja sina gårdar. Även storbönderna har börjat inse att det finns en konsumentmarknad för den GMO-fria sojan. I mars 1999 utfärdade delstatsregeringen ett dekret som förbjuder alla GMO-produkter i delstaten. I det lokala parlamentet har man diskuterat kring en lag som skulle göra Rio Grande do Sul till en permanent GMO-fri zon. Men ett stort problem är GMO-utsäde som smugglas in från Argentina. Det finns en ökande svart marknad för dessa fröer och enligt industrin kan de spridas över en yta på en miljon hektar redan år 2000. Delstatsregeringen i RS har satsat på en massiv motattack för att informera bönderna om att det är förbjudet att odla GMO-sojan.⁸⁷

Frukt

Vi svenskar äter i genomsnitt 55 kg frukt om året. Den största delen av den frukt som säljs i Sverige är importerad. Cirka 60 procent av fruktimporten kommer från länder utanför Europa, framför allt från Latinamerika och norra Afrika⁸⁸. Eftersom det till största del är fråga om långväga transporter, utgör transporterna en proportionellt större del av energiåtgången för frukt jämfört med andra livsmedel. Inom Europa fraktas det mesta på lastbil, men från resten av världen sker transporterna med båt. Saba Trading och ICA Frukt och Grönt svarar för 85 procent av importen av färsk frukt⁸⁹. Ägarkoncentrationen är stor: Saba Trading ägs idag till 60 procent av Dole Food Company och Banankompaniet är ett dotterbolag.

Vi äter inte längre frukt säsongsbetonat, utan vi har vant oss vid att de flesta frukter finns året om. Bananer är den dominerande tropiska frukten i vår import. Våra bananer kommer framför allt från Latinamerika – de så kallad dollarbananerna.

Apelsiner importerar vi från Medelhavsområdet under vinterhalvåret och framför allt från Marocko och Sydafrika under sommaren. 95 procent av den apelsinjuice vi dricker kommer som koncentrat från Brasilien. Kiwi importerar vi från södra Europa under vintermånaderna, men under resten av året framför allt från Nya Zeeland. Vi importerar äpplen från övriga Europa liksom från Chile, Sydafrika och Argentina. Våra vindruvor kommer framför allt från Medelhavsområdet, Chile och Sydafrika.

Svensk import av frukt, bär och nötter 1997 enligt avsändningsland

Avsändningsland	Import (mkr)
Costa Rica	386,2
Panama	326,0
Marocko	148,6
Thailand	43,7
Sydafrika	19,8
Chile	6,6

Källa: Jordbruksverket, Sveriges handel med jordbruksvaror och livsmedel 1995–97, 1998

Svensk import av frukt, bär och nötter 1997 fördelad på produktgrupper

Produktgrupper	Ton
Bananer	158.963
Äpplen	91.607
Apelsiner och pomeranser	69.441
Mandariner	47.198
Päron	34.522
Meloner	24.868
Vindruvor	23.386

Källa: Jordbruksverket, Sveriges handel med jordbruksvaror och livsmedel 1995–97, 1998

Äpplen och druvor från Chile

Chiles export av frukt har ökat markant de senaste decennierna – värdet på exporten ökade 16 gånger mellan 1977 och 1994. Fruktodling har lett till hälso- och miljöproblem på grund av den utbredda användningen av giftiga kemikalier och icke uthållig användning av mark och vatten. 1996 utgjorde fruktexporten 10 procent av det totala värdet av Chiles export. Vindruvor är den största produkten och odlades 1995 på knappt 50.000 hektar. USA och Europa är de stora exportmarknaderna.

Den kemikalieintensiva fruktodlingen avspeglas i en ökande import av bekämpningsmedel. Mellan 1985 och 1994 ökade importen av insektsmedel med 64 procent och ogräsmedel med 220 procent. Några av de giftigaste kemikalierna används och lagstiftningen kring kemikalieanvändningen är undermålig. Inom jordbrukssektorn är det arbetarna på fruktodlingarna, framför allt kvinnor, som drabbas värst av kemikalieanvändningen. Plantagearbetarna hanterar de extremt giftiga kemikalierna – bland annat parathion, captan och paraquat – utan utbildning i hur man handskas med kemikalier och utan skyddsutrustning. Studier gjorda i Aconcagua-dalen visar att arbetarna på fruktplantagen klagat över huvudvärk, illamående, hudproblem och nervproblem. Man har också registrerat en ökning av missbildningar, sterilitet och cancer.⁹⁰ Beredning, torkning och konservering av frukt medför stora mängder fast och flytande organiskt avfall.

Chiles ekonomiska framgångar har inte ökat välståndet i byarna på landsbygden. Istället har fattiga småbönder slagits ut i konkurrensen mot de stora företagen och tvingats lämna sin mark. Förändringar i markanvändningen har påverkat den biologiska mångfalden, vattenresurser och jordkvalitet. 45 procent av all mark är påverkad av erosion och försaltningen av jordar ökar. Det intensiva jordbruket kräver mycket vatten samtidigt som kemikalierna förorenar vattendrag. En annan effekt av att jordbrukssektorn producerar för export är en minskad livsmedelssäkerhet.

Chile är idag på väg mot ett importberoende för att tillgodose sitt behov av stapellivsmedel.

Banuner från Costa Rica

I Sverige äter vi mest bananer i världen bland de länder som inte själva producerar bananer. I genomsnitt äter vi 17,6 kilo bananer per person och år. De flesta bananer som säljs i Sverige kommer från Latinamerika, framför allt Costa Rica, Panama, Honduras och Colombia. 1998 importerade vi 175.000 ton bananer, varav cirka en tredjedel kom från Costa Rica⁹¹. De ekologiskt odlade bananerna finns fortfarande endast i små volymer ute i butikerna och kostar oftast relativt mycket mer än de konventionellt odlade bananerna. Under 1998 såldes 1.500 ton ekologiska bananer i Sverige, vilket är mindre än en procent av den totala försäljningen av bananer. Våra ekologiska bananer kommer framför allt från Dominikanska Republiken.⁹²

Svensk import av bananer 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Costa Rica	60.452
Panama	34.035
Honduras	20.218
Colombia	17.302

Källa: Banankompaniet, 2000

Bananplantan är en av världens största örter. Det finns ett 40-tal olika sorter, men i Sverige äter vi i princip endast en sort: Cavendish. Mindre än en 1/4 av världens bananproduktion hamnar på export. Indien och Brasilien är de största producenterna, men där konsumeras bananerna på en stor hemmamarknad. Bananhandeln dateras tillbaka till slutet på 1800-talet, då amerikaner förde med sig bananer hem från resor i Karibien. 1899 bildades United Fruit Company som började anlägga plantager i Centralamerika.

Banuner upptar femte platsen i världshandeln med jordbruksprodukter – efter spannmål, socker, kaffe och kakao. Handeln med bananer domineras av tre multinationella företag: Chiquita Brands, Dole Food Company och Del Monte Fresh Produce, som alla stammar från United Fruit Company. Dessa företag kontrollerar 65 procent av världshandeln och äger flera led i produktionskedjan⁹³. Bananer har under senare år blivit storpolitik. 1993 införde EU sin kontroversiella bananförordning, som är ett komplicerat system av kvoter, licenser och tullar. Syftet med förordningen var att främja bananindustrin i EU's forna kolonier, i södra Europa samt skydda europeiska företag från konkurrensen av "dollarföretagen". Detta lade grunden för ett utdraget handelskrig mellan USA och EU, eftersom USA anser att bananförordningen diskriminerar amerikanska företag som handlar med bananer från Latinamerika. I januari 1999 reviderade EU sitt regelsystem och man menar att importkvoterna har anpassats till efterfrågan och att licenssystemet förenklats. Men USA höll inte med och införde strafftullar på flera europeiska varor i mars 1999. Sista kapitlet i handelskriget är långt ifrån skrivet.

Costa Rica är efter Ecuador världens näst största exportör av bananer. Sedan mitten på 1980-talet har arealen för bananodlingar mer än fördubblats och upptar nu cirka en procent av landets yta. Avkastningen är hög och landets bananplantager har den högsta produktiviteten i världen. På de mest moderna plantagerna produceras 3.700 lädor årligen per hektar.

De storskaliga bananplantagerna är monokulturer och innehåller ofta endast en enda genetisk variant. Bananen trivs bäst i områden som tidigare varit låglänt regnskog. I Costa Rica har stora regnskogsområden avverkats för att ge plats åt bananplantagerna. En ökad efterfrågan möts av en utvidgning av plantagerna och det innebär oftast avverkning av regnskog. Detta utgör ett stort hot mot den biologiska mångfalden. Regnskogen i Costa Rica är en av de artrikaste i världen.

Destorskaliga monokulturerna är mycket känsliga för sjukdomar och insektsangrepp och i bananodlingarna används därför stora mängder bekämpningsmedel. I Costa Rica använder bananindustrin 44 kilo bekämpningsmedel per hektar och år. Det är 16 gånger mer än vid intensiv jordbruksproduktion i de industrialiserade länderna.⁹⁴ Bekämpningsmedlen som används är några av de farligaste kemikalerna, av vilka flera är förbjudna i industrialiserade länder. Bananodlingarna flygplansbesprutas med fungicider (svampmedel) upp till 40 gånger per år. Nematicider (maskmedel) sprutas manuellt 2–4 gånger per år. Användningen av det extremt giftiga medlet DBCP har lett till att tiotusentals bananarbetare blivit sterila. Insekticider impregneras i plastpåsar som hängs runt bananstockarna. Herbicider (ogräsmedel, bland annat paraquat och glyphosate) sprutas manuellt mellan åtta och tolv gånger årligen. Vid packningen sköljs frukterna i thiabendazole och aluminiumsulfat, som vid direkt kontakt med huden kan ge upphov till hudirritationer. Via dräneringsdiken tvärsigenom plantagerna förs rester av bekämpningsmedel ut i floder och så småningom ut i havet. Giftiga kemikalierester och tungmetaller har påträffats i mark, vatten, sediment och fisk i områden angränsande till bananplantager.

Varje ton bananer genererar två ton avfall, varav cirka 400 kg utgörs av förbrukade plastpåsar, plastrep, förpackningsmaterial och tomma kemikalietunnor. Jorden utarmas av den ensidiga och kemikalieintensiva odlingen. I takt med att jorden utarmas expanderar man odlingarna för att kompensera den minskade avkastningen. Bananodlingarna kräver därför stora ytor. Dollarbananerna är billiga eftersom konsumentpriset inte inkluderar de långsiktiga kostnaderna för skador på människor och miljö.

Många av de kemikalier som används på bananplantagerna kan orsaka cancer, fosterskador samt skador på lever, njurar och det centrala nervsystemet. Akuta förgiftningar är också ett stort hälsoproblem i de bananproducerande länderna. I Costa Rica rapporterades 444 fall av akut

förgiftning bland bananarbetare 1996–97.⁹⁵ Arbetsvillkoren för plantagearbetarna är usla och fackföreningsaktiva hotas ofta till livet och har till och med mördats. I Centralamerika har många organisationer och fackföreningar uppmärksammat problemen med bananplantagerna och värnar om miljön och arbetare liksom lokalbefolkning som drabbas. I Costa Rica har Foro Emaús, ett nätverk med 25 medlemsorganisationer, bidragit till att skapa en nationell och även internationell debatt kring effekterna av de storskaliga bananodlingarna.

Fläckiga bananer blir puré

I Talamanca-regnskogen i Costa Rica, nära gränsen till Panama, odlar Bribri-indianerna bananer tillsammans med kakao och olika sorters rötter i traditionella odlingssystem. Här odlas de ekologiska bananerna bland skogens träd och man har därmed inga problem med till exempel Sigakota – den fruktade svampsjukdomen som drabbar plantagens monokulturer och som är anledningen till att man regelbundet flygbesprutar med svampmedel. Bribri-indianerna har gjort försök att exportera sina ekologiska bananer i liten skala. Men bananerna levde inte upp till kraven på exportkvalitet – bananerna var för fläckiga. Fläckarna kommer från en fluga som lever på skalet. Av hänsyn till miljön har odlarna valt att inte hänga plastpåsar kring bananstockarna, vilket hade hindrat flugorna från att sätta sig på bananerna. Bortsett från de röda fläckarna på skalet var bananerna helt felfria inuti. Bananerna blir nu puré istället, men till ett pris som endast är en tredjedel av de färska exportbananernas pris. Om vi konsumenter kunde acceptera fläckiga bananer, skulle kemikalieanvändningen kunna minskas drastiskt i bananodlingarna.

Källa: Svenska Naturskyddsföreningen, 1999

Kaffe från Brasilien

Vi svenskar är världens tredje största kaffedrickare, endast finländarna och holländarna dricker mer. I Sverige dricker vi 136 liter per person och år, vilket motsvarar över 180 miljoner kaffebusskar. Vi importerar varje år cirka 90 miljoner kilo råkaffe i form av bönor. Det mesta av vårt kaffe kommer från Brasilien. Kaffeplantan är en tropisk högländsväxt – ju högre upp den odlas, desto högre kvalitet på kaffet. Den första skörden kan man i regel ta 3–4 år efter planteringen. Det finns tre huvudsorter av odlat kaffe: arabica, robusta och liberica. Arabica är den äldsta och ekonomiskt viktigaste kaffesorten.

Svensk import av kaffe (SITC 71) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Brasilien	31.603
Colombia	23.580
Guatemala	8.030
Kenya	4.505
Peru	3.558
Costa Rica	2.639

Källa: SCB, 1999

Kaffe är näst efter olja den ekonomiskt viktigaste handelsvaran i världen. Brasilien, Colombia, Costa Rica och Guatemala är de största kaffeproducenterna och tillsammans producerar de 3/4 av världens kaffe. Omkring 80 procent av allt kaffe odlas av småbönder och de övriga 20 procent kommer från storskaliga plantageodlingar. Kaffehandeln karakteriseras av många mellanhänder och en stor spekulation på kaffebörserna i London och New York. Kaffebörserna driver upp priserna och det är här som de stora vinsterna tas hem. Den enskilde odlaren eller plantagearbetaren får endast 3–5 procent av priset som konsumenten betalar. Den enda för-

ädling av kaffebönorna som vanligtvis görs i producentlandet är tröskning, rensning och torkning. Kaffehandeln domineras av ett fåtal internationella företag, där 3–6 företag svarar för 85–90 procent av den totala handeln. Nestlé och Kraft General Foods är de två största.⁹⁶

Det konventionella kaffet odlas oftast i monokulturer som utarmar jorden och medför allvarliga problem med jorderosion. Den naturliga växtligheten förstörs och de tropiska skyfallen sköljer lätt bort den näringsrika jorden. Den biologiska mångfalden hotas. Kaffeodlingarna slukar stora mängder kemiska bekämpningsmedel och konstgödsel. I Brasilien skadas cirka 280.000 människor om året – varav många inom kaffeindustrin – av bekämpningsmedel i jordbruket. Kunskapen om hur gifterna ska hanteras är dålig och skyddsutrustningen oftast obefintlig. Kemikalierna förs från odlingarna ut i vattendrag och läcker ner i grundvattnet. I Brasilien finns höga halter av kemiska föroreningar i dricksvattnet och fiskdöd i floderna är inte ovanligt. Många av bekämpningsmedlen som används är förbjudna i industriländerna, ett exempel är ogräsmedlet Paraquat som bryts ner mycket långsamt i naturen och förgiftar vatten och mark under lång tid. Paraquat är dödligt giftigt om man andas in det eller får det på huden, även i små doser. Det förbjöds i Sverige 1983.

Kaffebären plockas oftast för hand. Det finns två olika metoder för att bereda bären och ta fram kaffekärnorna, den torra och den våta metoden. Den torra metoden innebär att bären rensas och får torka i solskenet för att sedan tröskas. Kaffebönans skal används sällan som gödningsmedel, eftersom transportererna av skalet från tröskningsanläggningen tillbaka till odlingarna inte anses lönsamt. Den våta metoden innebär att bären tvättas i stora bassänger med rinnande vatten och sedan skalas i en skalningsmaskin. Kaffebönorna genomgår också en jäsningsprocess. Den våta metoden medför att stora mängder vatten förbrukas och smutsas ned – ofta släpps det förorenade vattnet rakt ut i floder och vattendrag.

Plantagearbetarna på de stora kaffeodlingarna har – liksom bananarbetarna – undermåliga arbetsvillkor, låga löner och hotas av avsked eller misshandel om de organiserar sig fackligt. Många plantagearbetare är säsongsanställda och kan ofta utnyttjas av arbetsgivaren.

Under de senaste åren har världsmarknadspriserna för kaffe varierat kraftigt. Under långa perioder har priset legat under produktionskostnaderna. Småbönderna är utlämnade åt mellanhändernas godtycke och fluktuationerna på världsmarknaden. För de småodlare där kaffe är huvudgrödan, ibland den enda grödan, innebär det en stor sårbarhet. Kaffeodlarna är också fast i ett produktionssystem, där det är svårt för dem att skifta till andra grödor eftersom kaffebuskarna kräver investeringar i tid och arbete för att drivas fram.

Idag har alla de större kafferosterierna på den svenska marknaden sina ekologiska alternativ. Flera kaffesorter är både KRAV- och Rättvisemärkta. Den enskilde odlaren får i genomsnitt 18 öre mer per kaffekopp av ett miljö- och rättvisemärkt kaffe än från ett konventionellt odlat. Skälet är framför allt att kaffet inte passerar lika många mellanhänder under vägen. Trots flertalet ekologiska alternativ är fortfarande endast cirka 1 procent av allt kaffe som säljs på den svenska marknaden ekologiskt.

Skuggkaffet bevarar regnskogen

Atlantregnskogen Mata Atlantica bredde tidigare ut sig över ett stort område i nordöstra Brasilien, från Maranhão i norr till Rio de Janeiro i söder – idag finns endast spillror av denna artrika regnskog kvar. Här introducerades kaffe av portugiserna 1824, och sedan dess har småbönder odlat sitt traditionellt ekologiska kaffe på regnskogens sluttningar. Kaffet odlas i skuggan av skogens buskar och träd och kallas skuggkaffe. Jorden gödslas naturligt genom det organiska materialet från skogen och fukten bevaras. Ingen konstgödsel eller kemiska bekämpningsmedel används. Bönderna odlar också sockerrör, bananer och fruktträd, där bananerna ger en trygg inkomst året runt. Kaffet torkas av bönderna själva på enkla torkanläggningar utomhus.

I takt med minskande världsmarknadspriser för kaffe, har framför allt yngre småbönder övergivit kaffet och i många fall lockats av statliga initiativ att introducera kemikalieintensiv grönsaksodling istället. Den brasilianska organisationen Cepema arbetar sedan 1989 med miljöutbildning bland småbrukarna för att främja den ekologiska produktionen. Cepema har hjälpt kaffeodlarna att etablera marknadskontakter och lansera kaffet för export. Kaffet finns numera även på den svenska marknaden. Genom att stödja produktionen av skuggkaffe bidrar man till att bevara den unika atlantregnskogen, eftersom kaffebuskarna behöver trädens skugga.

Källa: Svenska Naturskyddsföreningen

Kakao från Ghana

Världens största kakaosexportörer är Elfenbenskusten, Ghana, Indonesien, Brasilien, Nigeria, Malaysia och Kamerun – tillsammans svarar de för 85 procent av världens export⁹⁷. I Afrika odlas kakaon framför allt av småbönder, medan storskaliga plantageodlingar dominerar i Sydostasien. Sverige importerar kakao framför allt från Ghana.

Svensk import av kakao (SITC 072) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Ghana	39
Peru	1

Källa: SCB, 1999

Kakao har historiskt sett varit en av Ghanas viktigaste exportvaror. Ghana var världens största producent av kakao under större delen av 1900-talet, men sedan 1970 producerar bland annat Brasilien och Elfenbenskusten mer kakao. Fram tills dess svarade kakao för cirka 60 procent av Ghanas exportinkomster. Men kakao är fortfarande en viktig vara för landets ekonomi och svarar numera för 26 procent av exportinkomsterna och 7 procent av BNP. Kakaosektorn sysselsätter 265.000 odlare och hälften av landets uppodlade yta utgörs av kakaoodlingar.⁹⁸

Ghanas ekonomi har drabbats hårt av de sjunkande världsmarknadspriserna på kakao. De instabila priserna har också lett till att man har låtit stora arealer mark ligga i träda under perioder då kakaopriserna varit låga. Världsmarknadspriserna fluktuerade mellan 1.300 USD och 2.400 USD per ton mellan 1975 och 1988. Därefter har priserna sjunkit stadigt. Trots att Ghanas exportvolym av kakao har ökat, har exportinkomsterna minskat.⁹⁹

Produktiviteten är låg – nykomlingar i kakaobranschen såsom Malaysia och Indonesien är minst tre gånger så produktiva per odlad ytenhet som Ghana. Många av odlarna är småbönder

medan storskaliga plantager är vanliga i Indonesien. Ökningen i Ghanas kakaoproduktion har istället skett genom en ökande odlingsareal med följderna att man har avverkat naturskog i västra delarna av landet för att göra plats för odlingarna. Fram till 1960-talet användes endast lite kemiska bekämpningsmedel och konstgödsel i kakaoodlingarna, eftersom småbönderna inte hade råd med det. Men användningen ökade i och med "Gröna Revolutionen" då kemikalierna subventionerades. Besprutningen är dock fortfarande mindre än i odlingarna i Asien. Kakaon odlas på de bördigaste jordarna och har trängt undan livsmedelsproduktionen och självförsörjningsjordbruket till mer marginell mark, ofta på mindre bördiga sluttningar och med erosionsproblem som följd. Livsmedelsproduktionen har minskat i Ghana sedan 1980-talet. Traditionellt sett odlades kakaon i samodling med andra grödor, bland annat matbanan, eller i skuggan av skogens träd. Numera odlas kakao antingen i skuggan av sekundärskog eller genom total fällning av skogen för att samodlas med andra jordbruksprodukter under de tre första åren och därefter drivs vidare i monokultur.

Några få stora transnationella företag kontrollerar 75 procent av kakaohandeln, bland andra Nestlé, Philip Morris och Cadbury-Schweppes¹⁰⁰. Marabou, som är ett dotterbolag till Philip Morris, är den största försäljaren i Sverige.

Bomull och textilier

Bomull är den importerade jordbruksprodukt som står för den största skuggarealen. Svenskarna konsumerar mycket bomull och kläder – över 90 procent av våra kläder är importerade. Vår import av bomull och bomullsprodukter motsvarar 215 m² mark i Syd per svensk.¹⁰¹ Den konventionella bomullsodlingen liksom de blöta processerna, det vill säga färgning och beredning, inom textilindustrin har en negativ miljöpåverkan.

Det finns ett stort antal vilda sorters bomull som har sitt ursprung i torra områden i subtropiska regioner i Afrika, Asien, Australien och Amerika. Dagens odlade bomull härstammar från en vari-

ant från södra Afrika som korsades med den amerikanska bomullen. Bomullen har en lång historia som fiber i kläder och textilier framför allt i Indien, längs Nilen och i Peru. Bomullen blev den viktigaste råvaran i den framväxande textilindustrin och utgör än idag ungefär hälften av all fiberråvara. Ull, silke och lin utgör tillsammans endast 10 procent¹⁰².

Bomull odlas på cirka 33 miljoner hektar i mer än 60 länder runt om i världen. De fem största producenterna är Kina, USA, Indien, Pakistan och Uzbekistan, som tillsammans står för cirka 70 procent av den totala världsproduktionen. Ytan för bomullsodlingar har inte ökat nämnvärt sedan 1930-talet, men produktiviteten och avkastningen har ökat konstant. Under 1990-talet tycks produktiviteten ha nått sin maximala gräns och den globala produktionen har hamnat på runt 19 miljoner ton per år.¹⁰³

Bomullen odlas i många olika klimatförhållanden och i olika sorters jordbrukssystem, alltifrån i liten skala hos småodlare i Syd till de stora högmekaniserade industriella systemen i till exempel USA, Australien och Uzbekistan. Endast en tredjedel av all bomull exporteras som råfiber. I de stora producentländerna Kina, Indien och Pakistan säljs en stor del av bomullen på den inhemska marknaden och dessa länder har också inhemska textilindustrier där man tillverkar färdiga kläder och textilier.

Flera länder i Afrika, exempelvis Benin, är globalt sett små exportörer samtidigt som bomullen svarar för en stor del av dessa länders totala exportinkomster. Bomullen är en viktig cash crop och inkomstkälla för miljontals småbönder, liksom en viktig källa till exportinkomster för många länder i Syd. Bomullsproduktionen har därför ofta understötts med olika typer av statliga subventioner för utsäde, bekämpningsmedel och konstbevattning.

Den konventionella bomullsodlingen är en av jordbrukets mest kemikalieintensiva grödor. Bomull upptar cirka 5 procent av världens uppodlade yta, men svarar för 11 procent av jordbrukets totala kemikalieanvändning. Flera av världens giftigaste medel används i stora mängder,

exempelvis insektsmedlen Methamidophos och Monocrotophos, vilka båda klassificeras som extremt giftiga (highly hazardous) av WHO. Användningen av bekämpningsmedel i bomullsodlingen ökar och på många håll i världen svarar kemikalierna för mer än hälften av produktionskostnaderna. 1994 utgjorde insektsmedel för bomull 24 procent av den totala försäljningen av insektsmedel¹⁰⁴. Överanvändningen av bekämpningsmedel har också lett till att insekter på sina håll blivit resistent mot kemikalierna och odlingarna har fått överges.

Den höga användningen av gödningsmedel, framför allt kväve, leder till en utarmning av jordarna liksom höga halter av nitrater i grundvattnet och andra vattendrag. I många länder konstbevattnas bomullsodlingarna i stor skala, vilket orsakar problem med försaltning. Den monokulturella bomullsodlingen har utarmat den biologiska mångfalden, liksom mångfalden av bomullssorter. Traditionella sorter har slagits ut och idag används endast 3–4 bomullssorter av odlarna. Multinationella företag har tagit över kontrollen av och handeln med utsädet och bomull framtagen med genteknik blir allt vanligare. Bt-bomullen innehåller en gen som gör att grödan kan utveckla ett eget toxin och det finns idag även herbicid-resistenta bomullssorter.

Bomullsförädlingen och textilindustrin är en starkt förorenande industri. Stora mängder vatten, energi och olika kemikalier används vid de olika förädlingsleden i textiltillverkningen. Den intensiva kemikalieanvändningen leder till stora vattenföroreningar. Mer än 99 procent av de färger som används i textilindustrin är syntetiskt framställda av mineraloljor eller metaller. Många av färgerna är svärnedbrytbara och innehåller bland annat zink och koppar. Särskilt miljöfarliga är de så kallad azofärgerna, som är förbjudna i många länder.

För att bereda ett kilo bomullstyg krävs mellan 30–200 liter vatten och det går åt mycket energi för att värma vattnet.¹⁰⁵ Textilindustrin karakteriseras också av många transporter, eftersom bomullen ofta odlas i ett land och de olika tillverkningsstegen ligger i skilda länder.

Den indiska textilindustrin orsakar vattenföroreningar

Tirupur i Tamil Nadu i södra Indien är centrum för landets textilindustri. I staden finns omkring tusen olika färgningsindustrier, varav många är småföretag. Stadens grundvatten är så förorenat att man måste frakta dit dricksvatten med tankbilar långväga ifrån. Textilindustrierna själva förbrukar omkring 6.000 tankbilar med vatten under en nio-månadersperiod. I ett område med 5 km radie kring Tirupur är grundvattnet på 100 meters djup helt förorenat. Markområden på 18.000 hektar är så förstörda att det skulle ta 10–20 år att återställa dem. Det går också åt stora mängder ved för att värma vattnet, vilket tär hårt på skogarna runt omkring. De flesta av färgningsindustrierna har ingen vattenrening utan avloppsvattnet släpps rakt ut i de olika vattendragen.

Den indiska textilindustrin är landets näst största sektor efter jordbruket och sysselsätter mer än 50 miljoner människor. Kläder och textilier svarar för 38 procent av Indiens export. Textilindustrin är således en viktig näring i Indien och än så länge har man inte vidtagit tillräckliga steg för att komma till rätta med miljöproblemen som den förorsakar.

Källa: Peace Trust, Indien

Kemikalieinspektionen genomförde 1995 en studie av kemikalierester i kläder, som visade att 40–50 procent av de undersökta kläderna innehöll ämnen som kan vara skadliga för människor och miljö, till exempel arylaminer från azofärger, tungmetaller, flyktiga organiska lösningsmedel, bekämpningsmedel och formaldehyd. De kläder med mest kemikalierester kom från länder i Asien.¹⁰⁶ Syntetiska fibrer tycks inte vara något miljömässigt bättre alternativ till bomull. Studier visar att bomull har lägre miljöpåverkan än till exempel nylon och polyester¹⁰⁷.

Idag importerar vi den största delen av våra textila varor – importandelen är 80–90 procent. Den totala textilimporten var 1994 drygt 250.000 ton¹⁰⁸. Sverige har en stor re-export av kläder till övriga skandinaviska länder. Av vår import kommer cirka 35 procent från länder i tredje världen. Importen från Syd kommer framför allt från länder med en stor textilproduktion, bland annat Kina, Hongkong, Bangladesh, Indien och Pakistan. Kina dominerar helt importen av kläder.

Svensk import av garn och tråd (SITC 651) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Sydkorea	1.536
Indien	497
Peru	433
Taiwan	287
Pakistan	218

Källa: SCB, 1999

Svensk import av textilier (SITC 652–658) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Indien	5.713
Pakistan	5.024
Kina	2.976
Taiwan	1.851
Thailand	1.277

Källa: SCB, 1999

Svensk import av kläder (SITC 841–848) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Kina	22.124
Hongkong	7.288
Bangladesh	4.871
Indien	2.998
Sydkorea	2.638
Thailand	2.474

Källa: SCB, 1999

Teknoindustrin är ett exempel på en svensk industri som har flyttat utomlands – inte av miljöskäl utan på grund av billigare arbetskraft och högre lönsamhet. Men det har fått som följd att miljöproblemen vid textiltillverkningen också flyttat utomlands. 1960 hade den svenska textilindustrin cirka 100.000 anställda men sedan dess har mycket av tillverkningen lagts ner. Textilindustrin består idag av cirka 400 företag och sysselsätter omkring 14.000 personer¹⁰⁹. I Sverige tillverkar vi numera främst arbetskläder, trikåvaror, hem- och inredningstextilier samt maskinfilt, kapell och tält.

I Sverige köper vi mycket kläder jämfört med i andra länder, närmare bestämt 9 kg per person och år. Ungefär hälften av detta är bomullskläder¹¹⁰. Till ett kilo bomullstyg har det använts ungefär ett kilo kemikalier vid bomullsodlingen, blekning, färgning och efterbehandling. Svenskarna, framför allt de yngre generationerna, är känsliga för modets svängningar och handlar ofta nytt för att följa med i trenderna. Samtidigt har det vuxit upp en andrahandsmarknad för kläder och cirka 25 procent av de förbrukade kläderna samlas in och återanvänds. Kvaliteten i dagens kläder är ofta dålig.

Textilindustrin är ofta en av de första industrierna när länder i tredje världen börjar industrialiseras. I länder som Bangladesh skapar textilindustrin omfattande sysselsättning, framför allt för kvinnor, och bidrar med viktiga exportinkomster till landet.

Handeln med textilier har sedan 1973 varit starkt reglerad genom Multifiberavtalet, som i princip handlar om att i-länderna ville skydda sina egna industrier genom att begränsa textilimporten från länder i tredje världen med olika slags kvoteringar. Numera finns textilhandeln med i WTO's regelverk genom avtalet om textilier och beklädnad. Under tio år, med början 1995, ska restriktionerna för handeln med textilier successivt reduceras, men det är först mot slutet av perioden som den största delen av kvoterna kommer att tas bort. Avtalet är till importörernas fördel och ger dem flexibilitet att bestämma utfasningen. Syds handel med textilier utsätts fortfarande för protektionism från Nord – åtgärder som beräknas ha kostat tredje världen 60 miljarder dollar per år¹¹¹.

Miljömärkningen av textilier har ännu inte fått något större genomslag. Utbudet av miljömärkta produkter på marknaden är litet och modet styr de flesta konsumenter. Förutom en kortare period i början på 1990-talet, då kläder i ekologisk bomull blev trendiga, har efterfrågan varit liten. På grund av de många olika stegen i produktionen från de odlade fibrerna till det färdiga klädesplagget och komplexiteten på miljöproblemen, har det inte varit lätt att ta fram kriterier för ekologiska textilier. De olika förädlingsstegen sker dessutom ofta i olika länder. De kriterier som finns idag började utvecklas i början på 1990-talet och är fortfarande under revidering. De vanligaste miljömärkta produkterna är t-shirts, underkläder och handdukar av bomull eller ibland linne. Flera stora europeiska organisationer för miljömärkning samt ett amerikanskt kontrollorgan har idag kriterier för certifiering av bomull och textilier. KRAV har certifierat ekologisk bomull sedan 1994 och kriterier för textilier togs fram 1996, som nu revideras för att överensstämna med IFOAM's kriterier. Sedan 1994 miljömärker Svanen liksom Svenska Naturskyddsföreningens BRA MILJÖVAL textilier. Miljömärkningen fokuserar framför allt på produktionsmetoderna vid bomullsodlingen och användningen av kemikalier vid tillverkningen. Bland europeiska märkningsorganisa-

tioner har endast KRAV och BRA MILJÖVAL satt gränser för energiförbrukningen. De flesta märkningarna inte inkluderar utsläpp och rening av avfallsvatten, trots att detta innebär stora miljöproblem.

En stor del av de importerade kläderna säljs via stora klädkedjor och deras import sker till största delen direkt från leverantörerna. Ofta förser importören tillverkaren med material. Kampanjen Rena Kläder, som är en del av det Europeiska projektet Clean Clothes Campaign, arbetar med en pilotstudie med textilindustrin i Kina, Indien och Bangladesh i syfte att upprätta sociala uppförandekoder. Hennes & Mauritz, KappAhl, Indiska och Lindex är med i projektet.

Ekologisk brun bomull från Peru

I Mayodalen på randen mellan Anderna och Amazonas odlas den bruna djungelbomullen traditionellt utan bekämpningsmedel och tillsammans med andra grödor såsom majs, bönor och bananer. Småböndernas odlingar blandas med regnskog och yngre snårskog enligt traditionellt svedjebruk. Den bruna färgen är naturlig och denna bomull har odlats i Peru i mer än fyra tusen år. När den moderna textilindustrin började utvecklas i slutet på 1800-talet var vita fibrer för färgning mer eftertraktade och Perus bruna bomull glömdes bort.

Idag är trycket på jordarna i Mayodalen stort på grund av den ökande befolkningen, svedjebruket bedrivs med mycket korta rotationer och regnskogen avverkas i allt raskare takt. Olagliga kokaodlingar har blivit en stor inkomstkälla för bönderna. Den bruna ekologiska bomullen har under senare år uppmärksammats som ett hållbart alternativ för försörjningen, liksom för att bevara regnskogen och de traditionella indiankulturerna. Bomullen har KRAV-certifierats och säljs i Sverige via Verner Frang. Den bruna bomullen färgas inte, men kan blandas med vit bomull för att få olika nyanser. Det ekologiska bomullsprojektet handlar också om att utveckla uthålliga odlingsmetoder och att utbilda lokala certifierare.

Källa: Svenska Naturskyddsföreningen

Skogsprodukter

För cirka tio år sedan var debatten om regnskogsskövling livlig och försäljningen av möbler tillverkade av tropiska träslag sjönk kraftigt. Idag har varor av tropiskt trä smugit sig in på den svenska marknaden igen. Framför allt försäljningen av trädgårdsmöbler i tropiska träslag, bland annat teak, har ökat explosionsartat. Hotet mot regnskogen är inte avvärjt – världens tropiska skogar avverkas idag i högre takt än någonsin. Varje år avverkas eller bränns en yta fyra gånger så stor som Danmark, det mesta av detta sker i tropiska länder.

Världens skogar minskade med 13 procent mellan 1960 och 1990, från 37 miljoner km² till 32 miljoner km².¹¹² Asien har förlorat 70 procent av sina ursprungliga skogar. Sydostasien är idag ett av de områden som har den snabbaste avskogningen i världen. Enligt Världsbankens beräkningar kommer till exempel Kambodjas skogar att vara fullständigt skövlande år 2003 om avverkningen fortsätter i samma takt som idag. En stor del av dagens skogstäckte är inte längre naturskog utan plantager, som saknar den biologiska mångfalden som finns i den tropiska skogen.

Världens träproduktion har ökat med 67 procent sedan 1960. Efterfrågan på trävaror har fördubblats och efterfrågan på papper har femdubblats sedan 1950.¹¹³ Den globala konsumtionen av trävaror varierar mycket mellan världens fattiga och rika länder. Arton länder konsumerar mer än dubbelt så mycket som världsgenomsnittet och 49 länder konsumerar mindre än hälften. Sverige är världens största konsument av träprodukter, cirka 2,3 kubikmeter per person och år¹¹⁴.

Tropiskskogen täcker cirka 7 procent av jordens landyta och där återfinns mer än hälften av världens växt- och djurarter. Man uppskattar att det finns minst 30 miljoner arter i de tropiska skogarna.¹¹⁵ Skövlingen av regnskog hotar världens biologiska mångfald, leder till erosion, jordförstörelse, rubbar regional vattenbalans med

mera. Världens regnskogar är också hem för olika ursprungsfolk vars traditionella livsstil och kultur slås i spillror då skogen avverkas. I de tropiska skogarna finns ett otal medicinalväxter liksom ätliga frukter och plantor. Regnskogsskövlingen leder till att atmosfärens koldioxidhalt höjs och bidrar därmed till växthuseffekten.

Timmerproduktion är en av orsakerna till regnskogsskövlingen. Ofta är det timmerbolagen som börjar förstörelsen genom att bygga vägar in i skogen för att komma åt de ädla träslagen. Vägar öppnar upp för andra exploatörer; avverkning av mindre attraktiva träslag för träkol, nybyggare som bränner skogen för att bedriva jordbruk, anläggare av plantager och boskapsrancher och så vidare. Framför allt i Sydostasien är jakten på värdefullt timmer urskillningslös och en stor del av den övriga skogen skadas.

Plantager

Trädplantager förväxlas ibland med naturlig skog, men plantagerna kan inte jämföras med den tropiska skogen. Plantager är storskaliga monokulturer och saknar helt de tropiska skogarnas mångfald. Plantagerna leder ofta till vattenbrist, erosion, föroreningar på grund av hög kemikalieanvändning och brist på den mångfald av produkter som lokal- och ursprungsbefolkningar varit beroende av för sin försörjning.

En annan missuppfattning är att plantager minskar pressen på de naturliga skogarna genom att producera produkter som annars skulle tas från skogen. Det finns dock inga tecken som tyder på att skogar skulle sparas av detta skäl. Istället fortsätter naturlig skog att huggas ner för att ge plats åt plantagerna. Många plantager i tropiska länder har direkt eller indirekt resulterat i en ökad förstörelse av de naturliga skogarna.

Den största andelen plantager är massavedsplantager, som idag upptar mer än 100 miljoner hektar runt om i världen¹¹⁶. Timmerplantager

(till exempel teak), oljepalmsplantager (som beskrivs utförligt under övriga plantagevaror) och kolsänkor är andra typer av plantager som breder ut sig i Syd.

Plantager i Syd understöds av multilaterala utvecklingsbanker, biståndsorgan, konsulter och exportkrediter från Nord. Världsbanken har under de senaste tjugo åren spelat en aktiv roll i främjandet av industriella trädplantager. Mellan 1984 och 1994 lånade Banken ut 1,4 miljarder dollar för att anlägga 2,9 miljoner hektar plantager¹¹⁷. Världsbanken gav under åren 1968–75 fem lån till Malaysia för att förvandla 300.000 tunnland regnskog på Malackahalvön till oljepalms- och gummiplantager, med följd att 30.000 familjer tvingades flytta¹¹⁸. Miljontals dollar har via Banken gått till massaveds- och oljepalmsplantager i Indonesien genom program för småodlare (så kallad smallholder nucleus programmes) som i princip förser skogsindustrierna med råvara liksom transmigrationsprogram där arbetare förflyttades från Java för att arbeta på plantagerna i de yttre öarna. Genom strukturanpassningsprogrammen har Världsbanken också bidragit till en expansion av plantager.

En stark miljörelse i Syd, liksom organisationer för ursprungsbefolkningar, bedriver ett aktivt arbete för att stoppa utbredningen av de industriella trädplantagerna, som syftar till att förse skogsindustrin med billig råvara men drabbar lokalbefolkningen negativt. World Rainforest Movement genomför också en plantagekampanj.

Massavedsplantager

Massavedsplantagerna i Syd förser pappersindustrin i Nord med billiga råvaror, framför allt eukalyptus. En ökande andel av fibrerna som används i pappersindustrin kommer från plantager med snabbväxande trädslag i Syd (idag 29 procent). Dagens överkonsumtion av papper och pappersprodukter, framför allt av oss i Nord, leder till en utvidgning av massavedsplantager i tredje världen och därmed en ökad press på världens regnskogar. Den rikaste femtedelen i världen förbrukar 84 procent av allt papper. Vi

svenskar bidrar i hög grad till denna höga förbrukning. 1996 konsumerade vi 115,3 kg skriv- och tryckpapper per person, vilket kan jämföras med genomsnittet för de industrialiserade länder på 104,6 kg eller för hela världen på blott 20,1 kg¹¹⁹. Svenskarnas totala förbrukning av papper och papp har ökat konstant under de senaste tjugo åren.

Svenskarnas förbrukning av papper per capita

1975	195 kg
1985	222 kg
1995	233 kg
1998	244 kg

Källa: Skogsstyrelsen, Skogsstatistisk årsbok, 1999

Sverige producerade 10,5 miljoner ton pappersmassa 1998. Med vår egen stora svenska skogsindustri, kan man tycka att vi borde vara självförsörjande på pappersmassa. Men 1998 importerade vi dessutom 838.800 ton pappersmassa, framför allt från Norge, Danmark och Tyskland.¹²⁰ Men vi importerar också pappersmassa från tredje världen, främst från Indonesien, Chile och Brasilien. Det mesta av importen kommer idag från Indonesien och har ökat mångfaldigt under de senaste åren och gått om importen från både Chile och Brasilien. 1995 importerade vi pappersmassa från Brasilien och Chile till ett värde av 68.890 tkr respektive 34.064 tkr, medan importen från Indonesien endast uppgick till 460 tkr¹²¹. Enligt företrädare för den svenska skogsindustrin är det framför allt priset som styr. Pappersmassa från Indonesien är billigare än svensktillverkad – trots att den indonesiska pappersmassan transporteras tvärs över jordklotet¹²². Pappersmassa från Indonesien visar en ökande trend enligt skogsindustrins representanter. Det är oftast fråga om blandat lövträ, så kallad mixed hardwood, vilket förmodligen är regnskogsträd. Acacia från plantager börjar bli allt vanligare, i takt med att träden blir avverkningsklara. Kvali-

Hur många svenskar tål världen?

tén spelar dessutom en viss roll. Lövträd som ger en kortfibrig råvara, till exempel eukalyptus, ger ett lenare toalettpapper och ett bättre skriv- och tryckpapper.

Svensk import av pappersmassa och pappersavfall (SITC 251) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Indonesien	3.800
Chile	3.015
Brasilien	3.010

Källa: SCB, 1999

Svensk import av varor av pappersmassa, papper eller papp (SITC 642) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Kina	1.019
Vietnam	174
Malaysia	164

Källa: SCB, 1999

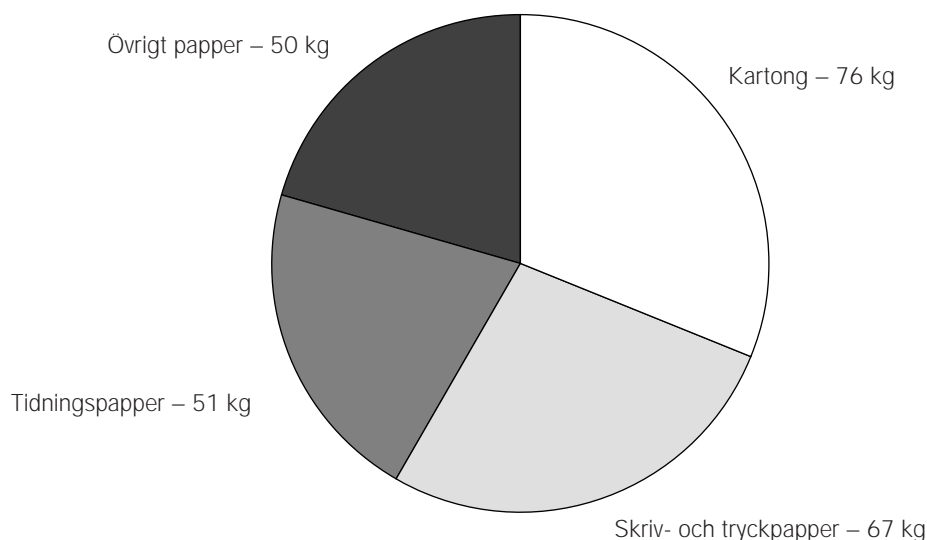
Pappersmassa från Indonesien

Massavedsplantagerna har ökat under 1990-talet i Indonesien, om än inte i samma explosionsartade takt som oljepalmsplantagerna. Oljepalmsodlingar ger en snabbare vinst och avkastning på investerade pengar. Även för snabbväxande träslag som acacia tar det 5–8 år innan plantagen börjar ge avkastning (jämfört med oljepalm där man kan börja skörda frukterna redan efter 3 år).

Den indonesiska regeringen har satsat starkt på en utökning av massavedsplantager genom att erbjuda skogsbolagen räntefria lån och låga skatter på mark, med det uttalade syftet att förvandla degraderad skogsmark till en produktiv resurs, förse en ökad global marknad med pappersmassa och papper samt minska trycket på de naturliga skogarna. Men de naturliga skogarna i Indonesien fortsätter att försvinna i rasande takt, främst för att ge plats åt just plantager. Det finns idag inga tecken på att ursprungliga skogar skulle sparas tack vare plantager.

Enligt Världsbankens beräkningar avverkas årligen 1,5 miljoner hektar och år 2000 beräknas

Per capita konsumtion av papper och papp i Sverige fördelad på produkttyper, 1998

Källa: Skogsstyrelsen, Skogsstatistisk årsbok, 1999

endast 40 miljoner hektar produktiv skog finns kvar i Indonesien. Världsbanken medger nu att Indonesiens ”mirakel” byggde på en exportorienterad strategi där skogsresurserna sågs som tillgångar som obehindrat kunde exploateras för att främja tillväxten och göra Indonesien till världens största exportör av tropiska träprodukter¹²³.

Indonesien producerade 1998 totalt 3,4 miljoner ton pappersmassa. Landet har som målsättning att anlägga massavedsplantager på totalt 5 miljoner hektar. 1998 täckte massavedsplantagerna en miljon hektar¹²⁴. Oftast bygger bolagen pappersmassefabriken först och sedan skaffar de tillstånd för att avverka och anlägga plantager. I väntan på att plantageträden ska bli avverkningsklara använder man den naturliga skogen.

Nordiska företag finns med bland de utländska företagen involverade i pappersmasseindustrin i Indonesien, bland annat Jaakko Poyry och Stora-Enso, som tillsammans med indonesiska företag gått samman i ett joint venture – Finnantara Intiga. Jaakko Poyry har fungerat som nätverkande konsulter och förmedlare av kontakter, teknologi och maskiner. Jaakko Poyry identifierade lämpliga platser för pappersmasseindustrin, vilket gjort att 65 stora pappersmassefabriker nu planeras.¹²⁵ Både Jaakko Poyry och Finnantara Intiga project är inblandade i ett kontroversiellt projekt på Sumatra där det inhemska bolaget PT TEL planerar att anlägga en stor pappersmassefabrik. Projektet har mötts med starka protester från miljöorganisationer liksom lokala befolkningsgrupper, bland annat för att bönder, lokala bybor och gummitappare hänsynslöst drevs bort från sin mark.

Pappersmassa från Chile

Sverige importerar också pappersmassa från Chile. Skogsbruket är en av de sektorer som Chile satsat stort på under eran av avregleringar och liberalisering av handeln de senaste tjugo åren. Plantageytan har ökat markant – från 450.000 hektar 1974 till 1.7 miljoner hektar 1994. 79 procent av detta är plantager av tall och 14 procent av eucalyptus. Skogsprodukter utgör 13

procent av Chiles totala export. 1974 exporterades skogsprodukter till ett värde av 130 miljoner USD. 1994 hade värdet ökat till 1.450 miljoner USD.¹²⁶ Framför allt pappersmasseindustrin har haft en stark expansion. Chile producerade 1997 2,1 miljoner ton pappersmassa¹²⁷. Produktionskostnaderna är lägre än i i-länderna. Pappersmassa utgör nästan hälften av Chiles export av skogsprodukter. Det är framför allt tall som odlas på massavedsplantagerna, med en betydligt mindre del eucalyptus.

Denna expansion av plantageodlingar har medfört ekologiska och sociala problem. Anläggandet av plantager är en av de viktigaste orsakerna till att en stor del av de naturliga skogarna i Chile försvunnit eller förstörts. Enligt undersökningar i Valdivia-provinsen har nära hälften av de anlagda plantagerna direkt ersatt naturskog.¹²⁸ I plantagerna används kemiska bekämpningsmedel och konstgödsel, som läcker ut i vattendrag och förgiftar dricksvatten. Plantagerna leder också till en ökad vattenbrist. 66 procent av tallplantagerna ägs av stora företag. Småbönder och lokala bybor har oftast inte tjänat på plantagerna. Istället har de tvingats sälja sin mark och flytta till städerna. I vissa fall får de arbete som plantagearbetare, men det är endast tillfälliga säsongsarbeten till låga löner och under dåliga arbetsförhållanden.

Tropiskt trä på den svenska marknaden

Det är en relativt liten del av alla trävaror på den svenska marknaden som är av tropiskt trä, uppskattningsvis endast ett par procent. Dock är en ganska stor del av råvaran till den svenska träindustrin importerad – exempelvis importerar vi björk från Finland och Östeuropa, bok från Danmark och Tyskland samt ek, körsbär och valnöt från USA. Sverige har egen råvara av tall och gran, men vi importerar lövträ.

Från Syd importerar vi idag till exempel stora mängder flis och träavfall från Brasilien samt fanér, fiberskivor och plywood från framför allt Indonesien, men även Brasilien. Indonesien är en

Hur många svenskar tål världen?

stor producent av framför allt plywood – 1997 uppgick produktionen till 9,6 miljoner m³ (som kan jämföras med Sveriges produktion på 113.000 m³) Färdiga trävaror kommer framför allt från Kina och Brasilien. Importen av tropiska trävaror visar en ökande trend. 1991 importerade vi tropiska trävaror till ett värde av 99 miljoner kronor, 1995 för 108 miljoner kronor och 1998 för 159 miljoner kronor.¹²⁹

Svensk import av brännved (utom träavfall) och träkol (SITC 245) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Sydafrika	1.190
Argentina	336
Sri Lanka	158

Källa: SCB, 1999

Svensk import av flis och spån av trä; träavfall (SITC 246) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Brasilien	122.779

Källa: SCB, 1999

Svensk import av virke, sågade och hyvlade trävaror (SITC 247–248) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Myanmar	912
Kongo, Demok. Repub.	548
Malaysia	385
Elfenbenskusten	385
Brasilien	380
Kamerun	363

Källa: SCB, 1999

Svensk import av fanér, fiberskivor (inkl. plywood) m m (SITC 634) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Indonesien	2.580
Brasilien	1.433
Sydkorea	890
Malaysia	856
Indien	309

Källa: SCB, 1999

Svensk import av andra varor av trä (SITC 635) 1998 (ton)*

Ursprungsland	Ton
Kina	4.758
Brasilien	4.309
Thailand	1.064
Malaysia	963
Indonesien	373

* Exklusive möbler

Källa: SCB, 1999

Mörka träslag börjar komma tillbaka i inredningstrender, än så länge mest till exempel körsbär och valnöt, men även de tropiska träslagen blir allt vanligare. Det tydligaste exemplet är utemöbler (se nedan) som importerats som färdiga produkter. Tropiskt trä finner man också i parkettgolv, dörrar, byggnadssnickerier, panel och båtar. En stor del av det tropiska virket som vi importerar går till golv. För båtar har tropiska träslag, framför allt teak och mahogny, länge varit vanligt på grund av tåligheten. Särskilt eftertraktad har den så kallade Hondurasmahogny varit. Nu har den första mahogny på fyrtio år åter importerats till Sverige. Men miljöorganisationer i Honduras varnar för att mahogny har huggits inom ett naturreservat och anser att exporten borde stoppas, eftersom mahogny är utrotningshotad.

Konsumentpris för olika träslag (exkl. moms) i kr per kubik

Träslag	Pris
Palisander/Jakaranda	100.000
Teak	50.000
Valnöt	30.000
Hondurasmahogny	30.000
Körnbär	28.000
Brasiliansk mahogny (säljs som Honduras)	24.000
Ek	19.000
Khaya (säljs som mahogny)	15.000
Bok	12.000
Björk	8.000
Furu osorterad	5.000

Källa: Dagens Industri, 28 maj, 1999

Tropiska trädgårdsmöbler

Trädgårdsmöbler av tropiska träslag har blivit allt populärare i Sverige under senare år. På några få år har importen mångdubblats. Möblerna marknadsförs ofta med vaga eller tvivelaktiga uppgifter om träslag, ursprung och produktionsförhållanden. Att virket kommer från plantager framhålls ofta som ett miljöargument.

De tropiska trädgårdsmöblerna som säljs i Sverige kommer främst från Indonesien och Vietnam. Möblerna från Indonesien är framför allt i teak som odlas i plantager. För 150 år sedan började holländarna anlägga teakplantager på Java och redan då lades grunden för de utbredda konflikterna med lokalbefolkningen angående markanvändningen. Plantagerna kan inte ersätta den naturliga skogen och många människor på landsbygden har berövats sina försörjningsmöjligheter. Det tar 60–80 år innan ett teakträd är färdigvuxet. Ofta har man huggit ner dubbelt så mycket som har återplanterats och en stor del av träden i dagens plantager är 30–40 år gamla och egentligen inte färdigvuxna. Stölder och illegal avverkning är stora problem i de indonesiska

plantagerna. Enligt källor kan så mycket som hälften av allt virke som kommer från Java vara stöldgods¹³⁰.

Vad gäller trädgårdsmöblerna från Vietnam är det svårare att spåra virkets ursprung. Det kan vara så att träråvaran kommer från Kambodja, Burma eller Laos. Stora mängder virke smugglas från Kambodja över gränsen in i Vietnam. I Kambodja pågår en systematisk skövling av landets skogar, till stor del kontrollerad av militären. Kambodjas skogsyta har minskat från cirka 70 procent av den totala landytan i början på 1970-talet till 30–35 procent idag. Enligt Världsbankens beräkningar kommer Kambodjas skogar att vara fullständigt skövade år 2003, om avverkningen fortsätter i samma takt. Virket i trädgårdsmöblerna från Vietnam kommer också från landets egna naturskogar – träslag som keruing, parashorea och yellow balao är vanliga.

Trädgårdsmöblerna importeras framför allt via grossister, antingen svenska, danska eller norska företag. En del svenska varuhus eller möbelhandlare har dock egen direktimport. Importörer och möbelhandlare verkar förlita sig på leverantörernas intyg som försäkrar att träråvaran kommer från godkända plantager eller ett statligt kontrollerat skogsbruk. Att "ett statligt kontrollerat skogsbruk" i många fall innebär en ren rovdrift på skogsråvaran och skövling av de tropiska skogarna, finns det alltför många exempel på i Sydostasien. Illegala avverkningar och stölder av virke från hyggen och lagringsplatser är vanligt förekommande.

I Indonesien hade fram till oktober 1999 62.278 hektar av det statliga skogsbolaget Perhum Perhutani plantager FSC-certifierats (se nästa sida). Detta utgör fortfarande endast en liten del av företagets totala plantageyta på 2 miljoner hektar. I Vietnam finns det inget certifierat skogsbruk och det är troligt att det dröjer en bra bit in på 2000-talet innan skogsbruket kan leva upp till de krav som certifieringen ställer. Bolivia har däremot certifierade möbler ute i handeln i andra europeiska länder. Fram till år 2000 har det inte funnits några miljömärkta trädgårdsmöbler på den svenska marknaden.

Svensk import av "Andra möbler av trä"* 1995–98 från några utvalda länder (1.000 SEK)

Land	1995	1996	1997	1998 (nov)
Brasilien	644		477	2
Indonesien	1.979	4.169	7.937	12.939
Malaysia	946	310	306	1.214
Myanmar		119		3
Vietnam	1.304	3.576	14.811	13.611

* En stor del av detta är trädgårds-möbler

Källa: SCB, 1998

Miljömärkning av skogsbruk – FSC

Forest Stewardship Council (FSC) är en internationell och oberoende medlemsorganisation som har tagit fram internationella riktlinjer för ett hållbart nyttjande av världens skogar. Riktlinjerna kompletteras med nationella eller regionala regler. Organisationen bildades 1993 och består av företrädare för bland andra miljörörelsen, skogsnäringen och dess kunder samt ursprungsbefolkningar. Idag kommer medlemmarna från minst 36 olika länder.

FSCs regler för certifiering gäller både hänsyn till naturen och respekt för ursprungsbefolkningars traditionella rättigheter, vägt mot intresset av en hållbar produktion. Det är skogsbrukets utformning som utgör kärnan i FSC, men för att produkter ska få säljas med FSC-märket måste hela tillverkningsprocessen vara certifierad. Ett krav för att plantager med ett enda trädslag ska certifieras är att naturskog inte avverkats för att anlägga odlingen. Kriterierna ses som minimikrav för ett hållbart skogsbruk och FSC trycker på för att skogsbolagen ska sträva efter ett kontinuerligt förbättrande.

Sverige var 1998 först i världen med en nationell FSC-standard. Fram till oktober 1999 har 17,3 miljoner hektar skog och plantager i 30 länder certifierats. I Syd hade då skogsbruk omfattande 4,2 miljoner hektar i 18 olika länder

certifierats. Antalet certifierade skogar liksom den totala ytan är alltså större i Nord än i Syd. Ett av de viktigaste skälen enligt FSC själv, är att det endast finns små områden med välskötta tropiska skogar i tredje världen¹³¹. Detta är ett välkänt faktum, men situationen har inte förbättrats. Certifiering och märkningssystem är marknads-mekanismer som generellt är mer utvecklade i Nord. Nords dominans syns också tydligt i det faktum att alla ackrediterade certifieringsorgan för FSC än så länge kommer från länder i Nord. Detta medför att en certifiering blir mycket kostsam för skogsbruket i Syd, speciellt för det småskaliga skogsbruket. Det byggs dessvärre inte heller upp inhemsk kompetens för att utvärdera skogsbruket.

Många miljöorganisationer i Syd anser inte att endast certifiering är tillräckligt för att bevara de tropiska skogarna. För att citera Emmy Hafild, ledare för Indonesiens största miljöorganisation WALHI:

"Certifiering är endast halva lösningen. Vi har över 500 skogsbolag i Indonesien och det skulle ta alltför lång tid att certifiera dem alla. Lösningen måste vara ett helhetssystem av politiska beslut, lagstiftning och certifiering."

Miljögrupper i Syd är kritiska till FSC framför allt för att man anser att de sociala kriterierna ofta inte uppfylls. Meena Raman från den malaysiska organisationen Consumers Association of Penang (CAP) menar att *"så länge konflikterna kring marken och landrättigheterna inte är lösta, går det inte att certifiera skogsbruket. FSC har inte insett hur allvarliga konflikterna med lokal- och ursprungsbefolkningarna är"*. CAP har arbetat länge bland ursprungsbefolkningar i Malaysia, framför allt i Sarawak, som drabbats av skogsavverkningen. CAP med stöd av andra miljöorganisationer i området anser att certifiering i Sarawak går emot ursprungsbefolkningarnas rättigheter. I Brasilien har lokala organisationer kritiserat certifieringsprocessen av plantager, bland annat Ara-cruz Celulose, framför allt för att man anser att FSC-processen inte har tagit tillräcklig hänsyn till ursprungsbefolkningarnas situation¹³².

Övriga plantageprodukter

Palmolja

Den globala konsumtionen av palmolja ökar stadigt. Efter soja är palmolja den näst vanligaste vegetabiliska oljan idag. Även i Sverige ökar konsumtionen och palmolja ingår i många produkter som innehåller vegetabiliska fetter. Vi importerar palmolja motsvarande en yta på cirka 15 m² per person. Odlingen av oljepalmer breder ut sig i framför allt Sydostasien och där är oljepalmsplantager en av de vanligaste orsakerna till skogsskövlingen.

Oljepalmen är den mest produktiva oljeväxten i världen. Produktionen kan uppgå till 8–9 ton olja per hektar, vilket är 5–7 gånger så mycket som jordnötspalmer och sojabönor. Oljepalmen kommer ursprungligen från västra och centrala Afrika, men kolonialmakterna förde med sig plantor till Sydostasien och idag produceras där mer palmolja än i Afrika. Frukterna ger upphov till två olika sorters oljor: palmolja direkt ur fruktköttet och palmkärnolja som pressas ur kärnan. Vid pressningen av palmkärnan, som innehåller 44–53 procent olja, erhålls också oljekakor eller mjöl, som används till djurfoder. Palmolja används dels i livsmedelsindustrin – framför allt som matlagningsolja och margarin – och dels i kem-teknisk industri, till exempel i tvål, stearin och smörjmedel.

De senaste fem åren har den globala konsumtionen av palmolja ökat med 32 procent. Palmolja svarade 1996 för 22 procent av världens produktion av vegetabiliska oljor¹³³. Malaysia är världens största producent av palmolja, följt av Indonesien. Dessa två länder svarade 1997 för 80 procent av världens produktion av råpalmolja och 87 procent av den totala exporten¹³⁴. 1997 producerade Malaysia cirka 9 miljoner ton, medan Indonesien producerade cirka 5 ton. Övriga producenter, bland andra Nigeria, Colombia, Elfenbenskusten och Thailand producerar endast mindre än en tiondel av detta. Kina, Pakistan och

Indien är de största importörerna av palmolja och i dessa länder är palmolja den vanligaste matlagningsoljan. Indonesien är världens största konsument av palmolja (cirka 3 miljoner ton per år) och endast 40 procent av Indonesiens totala produktion är för export.

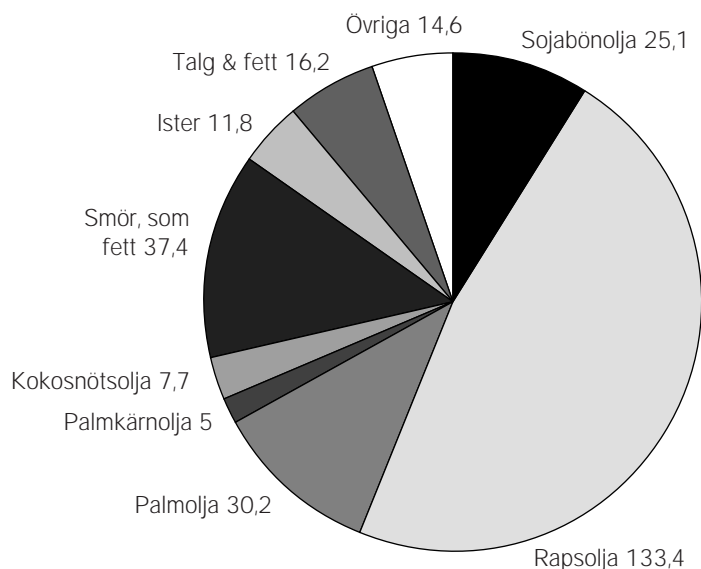
Svensk import av palmolja 1995–98 (i 1.000 ton)

År	Ursprung				Totalt
	EU	Indonesien	Malaysia	Övriga	
1995	18,5	1,5	13,7	0,0	33,7
1996	29,4	2,2	4,4	0,1	36,1
1997	26,5	6,4	8,2	0,0	41,1
1998	33,2	1,1	10,1	0,0	44,4

Källa: Oil World Annual 1999, ISTA Mielke GmbH – sammanställt av Eric Wakker

Sverige importerar palmolja och palmkärnmjöl/oljekaka framför allt från Malaysia, men även från Indonesien. Den största delen av vår import både av palmolja och palmkärnmjöl går via andra EU-länder, framför allt Holland och Tyskland. Vi svenskar konsumerar mindre palmolja än övriga EU-länder – istället använder vi mer rapsolja. Vi konsumerar i genomsnitt cirka 4 kg palmolja per person och år, vilket är 40 procent lägre än EU-genomsnittet. Vår import kommer också framför allt från Malaysia, medan till exempel Tyskland importerar mer från Indonesien. Tyskland och Holland är de största importörerna av palmolja inom EU. I oktober 1999 avvisade importörer i Holland en last med 85.000 ton palmolja från Indonesien, som visade sig vara förorenad med dieselolja¹³⁵.

Svensk konsumtion av livsmedelsoljor 1998
(i tusental ton)

Palmoljan är unik så till vida att den är fast och smälter först vid 37 grader. Det gör den mycket lämplig i till exempel margarin. Palmolja finns i en stor mängd produkter där vegetabiliskt fett ingår, exempelvis margarin, choklad, glass, kex och frityroljor. Användningen av palmolja har ökat i takt med trenderna för hälsosammare livsmedel. Palmoljan har blivit en vanlig ersättare för animaliskt fett, till exempel ister och talg, på grund av det lägre priset och av hälsoskäl.

Palmoljans användning har också ökat för att ersätta transfettsyror, som man får om man härdar sojaolja, vilket anses sämre för hälsan än det mättade fett som palmoljan innehåller. I Tyskland ersätter palmoljan allt oftare sojaoljan på grund av konsumenternas oro för GMO-produkter. En specialprodukt är olibra som är en fraktion av palmoljan och som numera bland annat finns i yoghurt. Olibra marknadsförs på den svenska marknaden med att det ger en längre mättnadskänsla. Palmkärnljor smälter snabbare och används framför allt i konfektyr och

choklad. Här ersätter den allt mer kokosoljan, som är dyrare och inte finns i lika stor tillgång.

Karlshamns AB är den största tillverkaren av vegetabiliska oljor i Sverige och de har direktimport av palmolja från Malaysia. Vi köper även palmolja via andra stora nordiska importörer, exempelvis Aarhus i Danmark, som har egna plantager i Malaysia, och Denofa i Norge. Palmoljan pressas och förädlas i Malaysia av inhemsk industri.

På den kemtekniska sidan ingår palmolja i tensider som återfinns i en lång rad produkter bland annat tvål, tvättmedel, kosmetika, fettsyror och smörjmedel. Akzo Nobel är den enda producenten av tensider i Sverige, men vi har stor import av färdiga produkter via stora utländska företag till exempel Procter & Gamble, Colgate och Unilever. Akzo Nobel äger en fettsyrafabrik i Malaysia och finansierade 1998 en studie av miljöeffekterna av markanvändningen för oljepalmsodling i Malaysia tillsammans med Institutet för livsmedel och bioteknik (SIK)¹³⁶. Man har dock inte tittat på de sociala aspekterna. Vad gäller kosmetiska produkter har ett skifte från petrokemiska alkoholer till naturliga "fatty alcohols" lett till en ökning i användningen av palmolja.

Storskaliga industriella oljepalmsplantager ger upphov till olika sorters påverkan på miljön, bland annat lägre pH i marken, minskad mullhalt, utarmning av näringshalten i marken liksom erosion. Kemikalieanvändningen är hög och flera av de giftigaste bekämpningsmedlen används. Runt varje palm sprutar man herbicider i en cirkel för att motverka ohyra och underlätta plockning av frukten. Palmerna sprutas sedan 2-3 gånger årligen med olika herbicider, bland annat Paraquat, som har en hög akut giftverkan och är förbjudet i Sverige sedan 1983. Tidigare användes också DDT mot bladätande larver, men idag används monokrotophos som injiceras i stammen på de palmer som drabbats. Monokrotophos finns med på FAOs PIC-lista över de 22 farligaste bekämpningsmedlen. När regnskog omvandlas till oljepalmsplantager utarmas den biologiska mångfalden drastiskt.

Oljepalmsodling i Malaysia

Oljepalmen kom till Malaysia med kolonisatorerna redan i slutet på 1800-talet och de första kommersiella plantagerna anlades 1917. Den stora expansionen inleddes på 1960-talet. Många gummiplantager ställdes då om till oljepalmsodlingar, på grund av sjunkande priser på gummi och ökad konkurrens från syntetiskt gummi. Dessutom introducerade myndigheterna ett stort landsbygdsutvecklingsprogram, FELDA, där landlösa småbönder skulle få sin försörjning tryggad genom att anlägga plantager i djungeln. Nästan 40 procent av dagens oljepalmsplantager har anlagts i regnskog.

Oljepalmsplantager har expanderat kraftigt i Malaysia under de senaste decennierna. På tio år, mellan 1980 och 1990, fördubblades den totala plantageytan. Idag är cirka 2,8 miljoner hektar i bruk, vilket motsvarar 8,4 procent av landytan¹³⁷. Palmolja är tillsammans med bland annat manufaktur och gruvsdrift en av Malaysias viktigaste exportvaror. De flesta produktiva oljepalmsodlingarna idag finns på Malackahalvön, men expansionen i de östra delarna, i Sarawak och Sabah på Borneo, är stor och det är här som framtida produktionsökningar kommer att göras.

Oljepalmsodling har en längre historia på det malaysiska fastlandet än i Indonesien och konflikterna har "lösts" med tiden. Lokalbefolkningen har generellt sett inte haft mycket att säga till om.¹³⁸ I Sabah och Sarawak är oljepalmen en nyare gröda och här har det lett till allvarliga konflikter mellan lokalbefolkningen och oljepalmsföretagen. Malaysia har jämfört med Indonesien investerat mer i forskning kring biologisk insektsbekämpning, plantering av täckgrödor, samodling med andra grödor och sådana metoder har också införts vid vissa plantager. Malaysia har "importerat" tusentals tillfälliga plantagearbetare från Bangladesh, Filippinerna och Indonesien, som lever under usla villkor och räknas som illegala så snart röjnings- och planteringsuppdraget är över. Center for International Forestry Research (CIFOR) i Indonesien anser att oljepalmsplantagerna i Malaysia generellt sett är bättre skötta än de i Indonesien¹³⁹. Både i Indo-

nesien och Malaysia finns det småskaliga oljepalmsodlingar som lokalbefolkningarna har tjänat på. Problemen uppstår när de stora företagen lägger beslag på stora markområden och fördrivar lokalbefolkningen – vilket tycks vara vanligare i Indonesien än i Malaysia.

I Sarawak ökar odlingarna av oljepalmer snabbt – cirka 50.000 hektar mark omvandlas varje år till oljepalmsplantager¹⁴⁰. Ofta är detta mark som traditionellt tillhört olika ursprungsbefolkningar. Trots att sedvanerätten till land (customary land right) är erkänd enligt malaysisk lag, tar företagen ofta ingen hänsyn till lokal- och ursprungsbefolkningarnas landrättigheter. 60 procent av Sarawaks invånare tillhör olika ursprungsfolk, flera av dessa är traditionella nomadfolk. Dessa grupper motsätter sig oljepalmsplantagerna, eftersom deras mark skövlas och deras försörjningsmöjligheter hotas. Skogsbolagens bulldozrar jämnar deras odlingar med marken och på många håll har det lett till svåra konflikter. Ibanerna är exempel på en folkgrupp som har protesterat genom att blockera sin mark och stoppa företag som försöker ta sig in. Sådana aktioner slutar oftast med att polis och militär kallas in och att de protesterande arresteras och sätts i fängelse. Flera människor har mist livet i sammandrabbningar, senast i september 1999. Enligt Meena Raman från Consumers Association of Penang, som själv är praktiserande advokat, släpps inga oberoende jurister från det malaysiska fastlandet in i Sarawak för att försvara ursprungsfolk i rättstvister, utan plantagebolagen har sina egna "köpta" jurister och inhyrda gangsters som terroriserar lokalbefolkningen. På Sarawak sker oljepalmsodlingen med mycket allvarliga kränkningar av de mänskliga rättigheter som följd. Meena anser att situationen är så allvarlig att all avverkning i naturlig skog i Sarawak borde förbjudas.¹⁴¹

Oljepalmsodling i Indonesien

Indonesiens skogar försvinner idag i en takt som är bland de högsta i världen. Indonesien är ett land i ekonomisk kris och palmolja ses som den viktigaste exportprodukten som ska förse landet

med utländsk valuta. Den internationella efterfrågan på palmolja är stor och produktionskostnaderna är låga. De senaste åren har sett en oerhört snabb expansion av oljepalmsodling i något som närmast kan liknas vid en guldrush. Oljepalmsplantager täcker nu 2,4 miljoner hektar och den indonesiska regeringen planerar att utöka detta till 5,5 miljoner hektar redan år 2000. År 2005 hoppas man att Indonesien ska vara världens största producent av palmolja. Produktionen av råpalmolja ökade tiofalt mellan 1975–1995¹⁴².

Oljepalmen kom till Indonesien med kolonisatorerna 1848, men de första kommersiella plantagerna etablerades inte förrän 1911. Oljepalmen odlades under den holländska kolonialtiden endast på plantager och odlades till skillnad från gummi inte av småodlare. Efter självständigheten satsade statliga indonesiska företag med stöd av Världsbanken på oljepalmsindustrin med stora direktinvesteringar. Syftet var att förse landets befolkning med olja till matlagning, främja inhemsk industri och öka exporten. Mellan 1986 och 1995 dök privata företag upp på scenen och idag drivs ungefär hälften av oljepalmsplantagerna av privata bolag. Fyra indonesiska företag dominerar, men malaysiska företag har också dykt upp under senare år. Småodlare äger 34 procent av plantagerna och statliga företag äger 18 procent¹⁴³.

Skogsbränderna i Indonesien under 1997 och 1998 fick stor publicitet över hela världen. Det är idag allmänt erkänt att kommersiella skogsföretag låg bakom en stor del av bränderna i syfte att anlägga plantager. Väderfenomenet El Niño ledde till att man tappade kontrollen över de anlagda bränderna. I oktober 1997 pekade de indonesiska myndigheterna ut 176 skogsföretag som ansvariga för att ha anlagt skogsbränder, varav 133 var ämnade för oljepalmsplantager. Men endast 5 av dessa företag drogs slutligen inför rätta.¹⁴⁴

Varje år bränns cirka en miljon hektar skog i Indonesien för att ge plats åt plantager av oljepalmer och massaved. Att bränna marken anses vara

den billigaste och snabbaste röjningstekniken. Men bränderna leder till svåra luftföroreningar, utsläpp av växthusgaser och hälsoproblem. De omfattande bränderna drabbade även andra sektorer såsom transporter, industriproduktion och turism. Undersökningar visar att de ekonomiska förlusterna av bränderna under 1997 översteg 4,5 miljarder dollar – mer än dubbelt så mycket som Indonesien får i bistånd per år¹⁴⁵.

En stor del av oljepalmsplantagerna anläggs i tidigare regnskogsområden, trots att plantageföretagen officiellt endast ska få tillstånd att anlägga plantager i ”grassland”, redan röjd eller skadad skog (så kallad conversion forest). Företagen manipulerar till sig avverkningstillstånd och korruptionen är omfattande. Risken är stor att en utvidgning av oljepalmsplantager innebär en ökad skövling av regnskog. Ansökningarna för avverkningstillstånd överstiger vida den befintliga arealen av ”conversion forest”.

Enligt de indonesiska miljögrupperna är den allvarligaste konsekvensen av oljepalmsplantagerna frågan om landrättigheter och kränkningar av lokal- och ursprungsbefolkningars rättigheter. I Indonesien (liksom i Malaysia) finns ett flertal ursprungsfolk som traditionellt sett levt av skogen och dess resurser. Land är inte privat egendom utan allmän och kontrolleras av bygemensaker. Dessa sedvanerätter till land (customary land rights) har varit erkänd praxis. Men skogsföretagen gör nu ofta intrång på ursprungsbefolkningars land och anlägger plantager under hot och tvång, ofta med stöd av militär. Ursprungsfolks traditionella livsstilar och kulturer slås sönder och de förlorar stora landområden och därmed också möjligheter att försörja sig. Utbredningen av oljepalmsplantager har ofta lett till svåra konflikter mellan företagen och befolkningsgrupperna. Regionala myndigheter ser oljepalmsindustrin som en möjlighet att generera snabba lokala inkomster och regional tillväxt. De ger ofta företag tillåtelse att avverka områden utöver sina tillstånd och de stöder företagen i deras strävan att tvinga småbönderna att överge sin mark mot utbyte av några oljepalmer.

NES-systemet (Nucleus Estate Smallholders eller transmigrationsprogrammet) som introducerades av Världsbanken på 1970-talet har ytterligare berövat ursprungsfolken deras mark och rättigheter. Fattiga människor har förflyttats från det tätbefolkade Java till andra öar och tilldelats mark som ursprungsfolk levde av. NES-systemet hjälpte dessa så kallad transmigranter att hitta inkomstmöjligheter genom till exempel oljepalmsodlingar. En samlad aktion från olika miljöorganisationer lyckades förmå Världsbanken och IMF under 1998 att skjuta upp ett utlovat lån på 400 miljoner USD till den indonesiska regeringen för att utvidga oljepalmsplantager.¹⁴⁶

Oljepalmsindustrin förväntas växa i Indonesien. Produktionskostnaderna är lägst i världen och med en ökande global efterfrågan och fortsatt höga exportpriser, finns det starka drivkrafter för att plantagerna ska expandera. Den lägre produktiviteten på de indonesiska plantagerna jämfört med de malaysiska, betyder att det krävs en större yta för att uppnå samma avkastning. Den genomsnittliga dagslönen för en plantagearbetare var 1997 1,5 USD i Indonesien jämfört med 15 USD per dag i Malaysia.¹⁴⁷

Både i Malaysia och Indonesien har lokala miljöorganisationer engagerat sig i kampen mot expansionen av oljepalmsplantager och oljepalmsföretagen. I Indonesien har ett tjugotal enskilda organisationer bildat nätverket Sawit Watch, som koordinerar lokala kampanjer och stöder ursprungsgrupper och andra lokalbefolkningar i deras arbete mot storskaliga oljepalmsplantager. För att citera Titi Soentoro, koordinatör på Sawit Watch:

”Vi tror fortfarande helhjärtat på en folklig lokal skötsel av naturresurserna och det är den grundläggande principen för vårt lobbyarbete. Naturresurser som sköts lokalt av de människor som är beroende av dem innebär oftast en naturlig blandning av grödor med hög biologisk mångfald. Detta är långt ifrån de monokulturella oljepalmsplantagerna som vi ser breda ut sig idag.”

Oljepalmerna hotar ursprungsfolk

Dayak Benuaq, i östra Kalimantan på Borneo i Indonesien, är ett exempel på ursprungsfolk vars existens hotas av skrupelfria oljepalmsföretag. Benuaqs lever traditionellt på att odla ris kombinerat med rotting, gummi och frukt samtidigt som de samlar honung och medicinalväxter i skogen. 1996 började det indonesiska företaget PT London Sumatra (LonSum) avverka skog för att anlägga oljepalmsplantager på 30.000 hektar av Benuaqs land. Företaget tog ingen hänsyn till Benuaqs sedvanerätt till marken, utan förstörde urskilningslöst deras odlingar och gravplatser. Avverkningen var dessutom illegal eftersom företaget inte hade något avverkningsstillstånd. LonSum är också ett av de företag som anklagats för att ha varit delaktigt i anläggandet av de förödande bränderna 1997–1998. Benuaqs fick inte ens någon kompensation för den mark de hade förlorat. Deras försök att få gehör för sin sak hos företagsledningen och myndigheterna ledde ingenstans utan skövlingen av deras mark fortsatte. De tog till slut saken i egna händer och ockuperade under sex månader två av företagets förläggningar. Ockupationen fick ett blodigt slut i maj 1999 då militär och polis stormade platserna. Byborna, som var mitt uppe i en traditionell ceremoni, arresterades och fördrevs och omkringliggande byar utsattes för liknande räder.

Källa: Sawit Watch m fl, Indonesien

Gummi från Malaysia

Den absolut största delen av Sveriges import av naturgummi kommer från Malaysia. Men tittar man på importen av gummiprodukter är det framför allt Sydkorea som dominerar. Många av gummiprodukterna är baserade på en blandning av syntet- och naturgummi. Sydkorea exporterar även syntetgummi till Sverige.

Svensk import av naturgummi (SITC 231) 1998

Ursprungsland	Ton
Malaysia	12.783
Thailand	434
Vietnam	324
Singapore	99
Indonesien	79

Källa: SCB, 1999

Svensk import av halvfabrikat av gummi, däck och slangar samt andra gummivaror (SITC 621, 625, 629) 1998

Ursprungsland	Ton
Sydkorea	5.865
Sri Lanka	1.462
Taiwan	956
Kina	513
Indonesien	446

Källa: SCB, 1999

Gummi introducerades, liksom andra plantagegrödor, i Malaysia av de brittiska kolonistörerna. Britterna skickade tillfälliga arbetare från Indien för att arbeta på gummiplantagerna och dessa har genom tiderna exploaterats med låga löner och usla arbetsvillkor. Redan från början svarade dock småodlare för en viktig del av produktionen, till skillnad från andra mer storskaliga plantagegrödor. Världsbanken har också finansierat program för gummiodling, som till viss del gynnat småodlare och medfört att landlösa bönder fått tillgång till en bit mark. Gummiexporten har varit en viktig inkomstkälla för Malaysia – 1995 tjänade man 7,5 miljarder RM (cirka 18 miljarder kr) på exporten av rågummi och gummiprodukter¹⁴⁸. Malaysia är idag världens tredje största producent av gummi, efter Indonesien och Thailand.

När bilindustrin vid början av detta århundrade började ta fart, växte också efterfrågan på gummi. En stor del av Malaysias tropiska skog skövades inom loppet av ett par decennier av brittiska och andra europeiska plantageföretag för att anlägga gummiplantager. 1903 odlades gummi på 4.500 hektar. 1921 hade denna yta ökat till 810.000 hektar.¹⁴⁹ Vidsträckt område med tropisk regnskog och unika ekosystem försvann härmed. Monokulturerna av gummiträd ledde till en ökad erosion och en utarmning av jordarna.

De senaste decennierna har efterfrågan på naturgummi sjunkit stadigt på grund av konkurrens från syntetgummi. Under det senaste decenniet har världsmarknadspriset på gummi legat under 3 RM per kilo (cirka 7 kr). Enligt odlarna själva måste priset ligga på minst 3 RM per kilo för att plantagerna ska gå runt¹⁵⁰. De 400.000 småodlare i Malaysia som försörjer sig på gummiodling har drabbats hårt. Den ekonomiska krisen i landet har lett till en ökad inflation med följd att priserna på mat och andra förnödenheter skjutit i höjden, vilket gör att gummiodlarna och arbetarna på gummiplantagen har drabbats dubbelt. Gummiodlarna är bland de fattigaste

grupperna i Malaysia. De är ofta redan skuldsatta och har inga besparingar att ta till. För 10 kg gummi får de idag inte ens 3 kg ris. Gummitapparna har ingen fast månadslön, utan endast en dagslön beroende på hur mycket gummi de tappar. Oftast tjänar de mellan 300–350 RM i månaden (700–850 kr) och står dessutom ofta i skuld till plantageägaren.¹⁵¹ En stor del av plantagearbetarna är kvinnor.

Många gummiplantager har omvandlats till oljepalmsplantager under det senaste decenniet. Gummi odlas idag på 1,3 miljoner hektar i Malaysia, vilket kan jämföras med oljepalmsodlingarna, som upptar mer än dubbelt så stor yta. Många av gummiträden är mer än tjugo år gamla och de flesta av dem kommer att huggas

ner inom de närmaste fem åren. Ett gummiträd har en livslängd på i genomsnitt 25 år. Den största delen av gummiplantagerna kommer att planteras med oljepalmer, inte med nya gummiträd. Förutom att palmolja har ett högre pris än gummi, kan man börja skörda oljepalmerna redan efter 3–5 år jämfört med 6–7 år för gummiträden. Oljepalmsplantagerna kräver dessutom endast hälften så mycket arbetskraft. Den malaysiska politiken går nu också ut på att omstrukturera de småskaliga gummiödlingsarna och satsa på större plantager för att vinna skalfördelar. Man satsar även på vidareförädling av gummi i Malaysia och en ökad tillverkning av gummi produkter i landet för att få ökat förädlingsvärde av exporten.

Fiske och fiskprodukter

Enligt FAO är 60 procent av våra fiskevatten utfiskade eller på god väg att bli det. Nästan en tredjedel av all fisk som fångas blir fiskmjöl eller olja, som till största delen går till djurfoder. Under 1950- och 60-talen bedrev industriländernas fiskeflottor en överexploatering av norra Atlanten och norra Stilla Havet. I takt med att de egna fiskevattnen tömdes, flyttade Nord sina fiskeflottor till södra Atlanten och Stilla Havet under 1970- och 80-talen. 1975 kom 60 procent av de globala fångsterna från fiskevatten i Nord. 1993 kom 60 procent av fångsterna istället från Syd¹⁵².

Totalt har fisket i världshaven ökat mer än sexfald sedan 1950. Under de senaste åren har ökningen jämnats ut, främst på grund av att haven börjar bli utfiskade. 44 procent av de globala fiskebestånden är idag utfiskade, 16 procent är överfiskade, 6 procent är helt uttömda och 3 procent håller sakta på att återhämta sig¹⁵³.

I Atlanten och i Stilla Havet räknar man med att fångsterna nådde sin maximala gräns redan för flera år sedan, ibland upp till för 30 år sedan. Trots detta använder det kommersiella fisket utrustning och fiskemetoder som gör att nästan 25 procent av fångsterna är spill. Dagens storskaliga fiske med djuphavstrålning och stora fiskeflottor som opererar på internationellt liksom andra länders vatten (Distant Water Fishing Fleets), är ett hot både mot den marina ekologin i våra världshav liksom mot traditionellt fiske i tredje världen. Totalt uppgick havsfisket 1997 till 97 miljoner ton och inlandsfisket till 24 miljoner ton. Därutöver fångas minst 27 miljoner ton per år som spill som slängs bort.¹⁵⁴ EU's jordbruksministrar beslutade i december 1999 att kraftigt minska kvoterna för EU's fiskeflotta, i ett försök att rädda fiskebestånden. I flera farvatten blir det sänkningar på upp till 85 procent.

Fiskodlingar har mer än fyrdubblats under de senaste 50 åren. 1/3 av all matfisk utgörs idag av

odlad fisk. Fiskodling sågs som räddningen för världens hotade fiskevatten, men fiskebestånden i våra hav har inte ökat utan läget är allvarligare än någonsin. Fiskodlingarna återfinns huvudsakligen i länder i tredje världen (förutom i Japan, Norge och USA) och exporten går till de rika länderna. Asien dominerar produktionen från akvakultur. Kina producerar 68 procent av all odlad fisk. Det mesta av Kinas produktion går dock till den inhemska konsumtionen. Indien, Japan och Filippinerna har också stora fiskodlingar. Odlingen av tropiska räkor är den akvakultur som ger störst exportinkomster. Nästan all odling av tigerräkor sker i tropiska länder och exporteras till länder i Nord.

Fram till 1994 användes nästan 32 miljoner ton fisk per år till djurfoder, det vill säga nästan 1/3 av den globala fiskfångsten¹⁵⁵. Därefter har andelen minskat något. Orsakerna antas bland annat vara svårigheter att få tag på råvara och El Niño som störde havsmiljön i Stilla Havet. Trots detta är det en stor del av världens fiske som går till djurfoder och FAO uppskattar att runt 30 miljoner ton fisk årligen kommer att omvandlas till fiskmjöl under de kommande åren. I takt med att akvakultur ökar, stiger efterfrågan på fiskmjöl till fisk- och räkodlingarna. Thailand, Peru och Chile är stora exportörer av fiskmjöl.

Handeln med fisk har ökat trefald sedan 1976. 1996 exporterades fisk för 52 miljarder USD, vilket är 11 procent av jordbruksexporten och motsvarar 35–40 procent av den totala fiskeproduktionen. För vissa länder i Syd svarar fisket för en stor del av exportinkomsterna, ända upp till 75 procent, bland annat i Maldiverna, Seychellerna, Chile, Ecuador, Peru, Mocambique och Namibia.¹⁵⁶ Fiskproduktionen har mer än fördubblats sedan 1987 i fattiga länder med livsmedelsunderskott. Fiske i Syd är ofta en ren råvaruproduktion och bearbetningen sker antingen i Nord eller i industrier ägda av Nord. Fisk är den främsta proteinkällan för 950 miljo-

ner människor i världen – de flesta av dem lever i tredje världen. Utav de 30 länder som är mest beroende av fisk som proteinkälla, återfinns alla utom fyra i tredje världen. Importländernas kvalitetskrav, framför allt inom EU, är ofta svåra för exportörerna i Syd att leva upp till. Under 1997 förbjöd EU import av fisk och skaldjur från Indien, Bangladesh, Madagaskar, Kenya, Tanzania, Mocambique och Uganda. Förbudet innebar ett hårt slag mot fiskindustrin i dessa länder, eftersom det krävs stora investeringar för att leva upp till de uppsatta standarderna.

Världens stora fiskerationer betalar mellan 15 och 50 miljarder USD per år i subventioner framför allt till de överdimensionerade gigantiska fiskeflottorna. EU betalade 1/3 av sin årliga fiskebudget 1996 (252 miljarder USD) enbart för att få fisketillstånd i avlägsna vatten.¹⁵⁷ Den globala fiskeflottan har idag cirka 40 procents överkapacitet, mycket beroende på de olika fiskesubventionerna. De årliga kostnaderna för den globala fiskeflottan är mer än 1,5 gånger större än de uppskattade intäkterna¹⁵⁸. Subventionerna till de enorma fiskeflottorna bär en stor del av skulden till utfiskningen i våra hav.

FAO uppskattar att efterfrågan på fisk blir 10–40 miljarder ton högre än tillgången år 2010¹⁵⁹. Fisk och skaldjur produceras idag med ohållbara metoder och en stor del av fångsterna exporteras till den rika världen, trots att det är producentländerna som är i störst behov av det protein som fisken ger. Produktionen av frusen fisk – fiskfiléer och räkor – har ökat i volym under de senaste åren liksom fisk i färdigmat.

Sveriges fiskeflotta landar årligen närmare 400.000 ton fisk. Av det utgör foderfisk 3/4 och matfisk 1/4. Större delen av foderfisken landas i utlandet, företrädesvis i Danmark.¹⁶⁰ Sveriges totala import av fisk och fiskprodukter uppgick 1997 till 171.910 ton. 2/3 av den matfisk vi använder är importerad¹⁶¹. Stillahavslax och annan laxfisk (färsk eller kyld) dominerar importen, men vi importerar även exempelvis frysta torskfiléer, sill och strömming samt räkor. Importen av fiskmjöl uppgick 1997 till 5.200 ton.

Thailand dominerar den svenska importen av fisk från Syd. Mer än hälften av importen från Thailand är tonfisk. Importen från Thailand består dessutom av sardiner, konserverad krabba i mindre mängder samt tropiska räkor. 1997 importerade Sverige totalt 4.700 ton tonfisk. Tonfisk är en världens mest värdefulla fiskgrupper och överfiskas idag på de flesta håll i världen. Flera regionala organisationer har därför bildats med syfte att utarbeta regler för att förhindra en utfiskning av tonfisk.

Som Sveriges näst största importland av fisk kommer Kina. Kina är världens största producent av fisk, 1997 uppgick de kinesiska fångsterna till över 20 miljarder ton. Det lär finnas ungefär 300.000 fiskebåtar i Kina och runt fem miljarder människor är sysselsatta inom fisket. Allt fler och fler bönder som inte kan överleva på jordbruket söker sig till fisket. Man uppskattar att 10–20 procent av dagens fiskare tidigare var bönder. Kinas fiskevatten är idag på väg att bli utfiskade och den kinesiska fiskeflottan har en stor överkapacitet.¹⁶²

Svensk import av fisk, kräft- och blötdjur (SITC 034–037) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Thailand	4.219
Kina	2.784
Sydkorea	1.058
Filippinerna	793
Argentina	498

Källa: SCB, 1999

Fisk från Thailand

Thailand är världens sjunde största exportör av fisk och skaldjur, med en fångst på två miljoner ton per år. Men Thailands fiskevatten börjar bli utfiskade och ohållbara fiskemetoder har drabbat både kvantiteten och kvaliteten på fångsterna. Fångsterna har minskat från nästan 300 kg/timmen för trettio år sedan till 20–30 kg/timme idag, varav hälften är för smått för att vara ekonomiskt¹⁶³. Det kustnära och småskaliga fisket i Thailand är hotat av de industriella fiskemetoderna och är idag en sysselsättning på utdöende. Fiskebestånden har minskat och fiskarna tvingas skuldsätta sig och investera i allt dyrare båtar och utrustning för att söka sig längre ut på haven i jakten på fisk. Drygt 40.000 thailändska hushåll försörjer sig på traditionellt fiske. Satsningarna på ett storskaligt industriellt fiske inriktat på export har slagit hårt mot dessa traditionella fiskare liksom mot den lokala livsmedelssäkerheten.

Thailands kommersiella fiskeflotta består av 40.000 fiskebåtar och antalet fortsätter att öka, trots att fiskebestånden minskar. Trålarna med sina "push nets" eller "drag nets" har förstört mycket av den marina mångfalden i kustområdena. Thailand har världens största konserveringsindustri för tonfisk, men hade fram till i mitten på 1999 inga egna fiskebåtar för tonfisk. Hitintills har tonfisken importerats från bland annat Taiwan liksom franska och japanska fiskeflottor.¹⁶⁴ Thailand är en av de största producenterna av fiskmjöl. Skräpfisk (trash fish) som man använder till fiskmjöl är volymmässigt det största thailändska fisket med över en miljon ton 1996. Thailand säljer mellan 3.000 och 6.000 ton fiskmjöl till Kina, men exporten hotas nu av billigare fiskmjöl från Chile och Peru.

Sardiner är den viktigaste fiskarten för det thailändska fisket. Volymerna på 174.000 ton (1996) överstigs endast av skräpfisk (trash fish). Sardiner genererar exportinkomster för landet på över 30 miljoner USD per år.¹⁶⁵ Sardinerna har också stått för den största konflikten någonsin inom det thailändska fisket. Den ökade globala

efterfrågan på sardiner ledde till att sardin fisket ökade åttafalt mellan 1970 och 1990. I jakten på större fångster började sardin fiskarna i allt större utsträckning använda sig av trålare med stora strålkastare för att locka till sig fisken samt mycket finmaskiga nät. Fångsterna kan uppgå till 10 ton per natt och 40–50 procent av det som fastnar i näten är annan småfisk och plankton. Detta har lett till starka protester bland de traditionella fiskarna, som har sett fiskebestånden minska drastiskt, framför allt i Songkhlabukten. Fiskarna har med stöd av NGO:er och fackföreningar iscensatt olika protestaktioner, bland annat flera blockader av Songkhlabukten, som drabbade både exportindustrin – som inte kunde skeppa ut några varor – liksom turistindustrin med kryssningsfartyg som inte kunde lägga till. De lokala fiskarna kräver ett permanent förbud mot sardin fiske nattetid med strålkastare och finmaskiga nät. Den thailändska regeringen tillsatte en utredning, men resultatet blev endast mindre regleringar som inte får någon större effekt.¹⁶⁶

Sardin fiske i Thailand

I Songkhla-provinsen i Thailand finns det 300 båtar med fångstnät för sardiner och strålkastare för nattfiske. Varje båt fångar cirka 500 kg per natt. De fiskar 20 nätter i månaden i sex månader innan monsunperioden. Den totala fångsten per år blir då 18.000 ton. Minst 16 procent av detta är spill av andra ekonomiskt värdefulla fiskarter som i de finmaskiga näten fångas innan de är stora nog. Om dessa småfiskar istället hade fått växa till sig under 6–12 månader, skulle de väga 20 kilo mer och betinga ett pris på cirka 40 baht per kilo. Nu säljs detta spill istället som skräpfisk för 3–4 baht per kilo. Sardinerna säljs för 5 baht per kilo. Förutom miljömässiga kostnader innebär denna typ av fiske även rent ekonomiska förluster.

Källa: Yadfon, Thailand

Miljömärkning av fisk

Det finns ännu endast ett fåtal och relativt färska initiativ till miljömärkning av fiske. Två exempel på märkningar av enskilda produkter är ”delfin-säker” tonfisk och ”sköldpadd-säkra” räkor.

Earth Island Institute lanserade för några år sedan en stor och framgångsrik konsumentbojkott mot tonfisk med kravet att fisket av tonfisk skulle sluta använda de typer av nät som visade sig vara dödsfällor för delfinerna.

Organisationen Seaturtle Restoration Project fick stor uppmärksamhet när de i december 1995 vann en rättstvist i amerikanska Court of International Trade, vilket innebar att alla länder som exporterar räkor till USA ska göra det med så kallad Turtle Excluder Devices, som placeras i nätet och ger sköldpaddorna en möjlighet att slippa ut.

Marine Stewardship Council (MSC) är det initiativ som har kommit längst vad gäller märkning av fisk och fiskprodukter. MSC startade som ett gemensamt initiativ av WWF och Unilever 1996 och blev en oberoende organisation i februari 1997. Organisationen har satt upp principer och kriterier med syfte att främja ett hållbart fiske. Ett hållbart fiske ska säkerställa att de marina fångsterna inte tär på den marina miljöns biologiska mångfald, produktivitet och långsiktiga uthållighet. Australiensisk hummer och sill från Themsens blev i mars 2000 de första fiskeprodukterna som MSC-certifierats.

MSC har mötts av skepsism både från fiskeriindustrin och andra miljöorganisationer förutom WWF. Enligt kritikerna bildades MSC utan tillräcklig konsultation mellan olika berörda parter. Man har också ifrågasatt de kommersiella intressena, till exempel har Unilever förpliktigt sig att köpa enbart MSC-certifierad fisk år 2005. Risker är att ett sådant åtagande leder till mindre stränga certifieringsstandards för att förvissa sig om tillgången på råvara. Liksom många andra miljömärkningssystem är MSC konstruerat i Nord och farhågor finns att småskaliga fiskare som är beroende av fiske för sin försörjning drabbas negativt på grund av svårigheter och en kostsam process att få sitt fiske certifierat.

Tropiska räkor

Den globala produktionen av räkor har ökat markant sedan 1970-talet. För många länder i Syd är handeln med räkor och andra skaldjur idag större än med produkter som kaffe, te, gummi och bananer. I takt med utfiskningen i haven, har den ökade efterfrågan på tropiska räkor sedan 1980-talet mötts av odlade räkor. Andelen odlade räkor har ökat från 5 procent av den totala produktionen 1982 till 27 procent 1996¹⁶⁷. Globalt sett svarar de frihavsfiskade räkorna fortfarande för den största delen, förutom i Thailand där de odlade räkorna redan 1990 översteg de viltfångade. 1998 odlades räkor på 864.350 hektar runt om i världen och den totala produktionen uppgick till 737.200 ton. Thailand är den största räkproducenten och svarar för 28 procent av den globala produktionen¹⁶⁸. Övriga stora producentländer är Ecuador, Indien, Indonesien och Filippinerna. De tropiska räkorna är ett tydligt exempel på en lyxvara i Nord, som odlas i princip uteslutande i Syd – i länder med ett livsmedelsunderskott och där den lokala livsmedelssäkerheten idag är starkt hotad. Och detta till mycket höga sociala och ekologiska kostnader.

1997 importerade Sverige 20.800 ton räkor, vilket inkluderar både ishavsräkor och de tropiska¹⁶⁹. Detta kan jämföras med den egna fångsten av Nordhavsräkan som uppgick till 2.400 ton 1997. Vi importerade cirka 1.000 ton tropiska räkor 1998 och av dessa kom lite drygt hälften via andra EU-länder¹⁷⁰. I statistiken görs ingen distinktion mellan odlade eller viltfångade räkor. Thailand var fram till 1999 det största ursprungslandet för den svenska importen av tropiska räkor. 1998 importerade Sverige 277,3 ton räkor från Thailand¹⁷¹. I januari 1999 förlorade Thailand de lägre tullarna gentemot EU som de hade åtnjutit genom GSP-systemet (Generalised System of Preferences), vilket gjorde att importen i ett slag blev dyrare jämfört med länder som kan exportera räkor under GSP. Den största svenska importören Seacold/Pandalus har som en följd av detta lämnat Thailand och importerar nu de tropiska räkorna från Indonesien. Flera andra importörer, bland annat Gourmet Food,

handlar sedan ett par år tillbaka med Indonesien istället för Thailand på grund av sjukdomsspridningen i Thailand. Dessutom importerar Sverige mindre mängder tropiska räkor från Kina, Malaysia och Singapore.

Den svenska detaljhandeln, liksom flera av de större importörerna, framhåller att de endast handlar med frihavsfiskade räkor. Det finns anledning att vara skeptisk till detta påstående. Undersökningar visar att den ökade globala efterfrågan på tropiska räkor möts med odlade räkor och att de frihavsfiskade till stor del säljs på de inhemska marknaderna istället för att exporteras. Flera importörer erkänner också att det är svårt att få tag på frihavsfiskade räkor. Frihavsfiskade räkor för också med sig allvarliga miljöproblem.

Räktrålning är bland det mest ödeläggande fisket på grund av det stora spillet – mindre än två procent av världens skaldjursfångst kommer från räktrålare, men de svarar för en tredjedel av spillet (cirka 10 miljoner ton per år)¹⁷². För varje kilo räkor som fiskas, förstörs och slängs upp till 14 kilo fisk och andra skaldjur¹⁷³. Trålningen använder nät som dras längs med havsbotten och sveper med sig allt som kommer i vägen. Trålningen rör upp sediment, krossar eller begraver det marina växt- och djurlivet och förstör havsbottens struktur samt korallrev. Räktrålningen har också fått förödande konsekvenser för havssköldpaddorna. Varje år fastnar cirka 150.000 sköldpaddor i räknäten.

Det är dock effekterna av odlingen av tropiska räkor som har fått mest uppmärksamhet under de senaste åren. Expansionen av räkodlingar sedan början på 1980-talet kan närmast liknas vid en guld-rush. I jakten på snabba avkastningar på investeringar och hett eftertraktad utländsk valuta i form av exportinkomster, har hundratusentals hektar mangroveskog eller bördig jordbruksmark förvandlats till räkbassänger. Stora biståndsgivare, Världsbanken och Asian Development Bank har bidragit med lån och finansiering av räkodlingar i Syd. Senast i juli 1999 beviljade Världsbanken ett lån till Bangladesh på 28 miljoner USD och ett Global Environment

Facility (GEF)-bidrag på 5 miljoner USD för fisk- och räkodling¹⁷⁴. Kommersiella räkodlingar började i Sydostasien och spred sig sedan till Latinamerika och nu senast även till Afrika. Syd- och Sydostasien karakteriseras av ett stort antal räkfarmer (Indien uppskattas ha 100.000 räkodlingar till exempel), med en genomsnittligt lägre produktivitet än i Latinamerika (förutom Thailand).

Räkodlingarna förläggs ofta till mangrove-träsk eftersom här redan finns ett utbrett system av vattenkanaler och är en naturlig uppväxtmiljö för räkyngheten. Hälften av världens mangroveskogar är förstörda och runt 50 procent av detta har skett under de senaste tjugo åren med räkodlingar som den främsta orsaken. Förlusten av mangroveskogarna är mycket allvarlig för kustområdena. Mangroven är ett unikt ekosystem som tjänar som yngelplats för fisk och skaldjur, skyddar kusterna mot erosion, tidvattenvågor och cykloner. Mangrovetrådets rötter binder slam från floder och eroderande jordar. Räkodlingarna förstör balansen mellan söt- och saltvatten i kustområdena och leder till att saltvatten tränger in i grundvattnet och förstör brunnar. Räkyngheten, som sedan planteras in i dammarna, fångas ofta med finmaskiga nät som dras längs stränderna och flodbankarna. Fångsten av räkynghet skadar fiskbestånden ännu mer än räktrålningen. För varje räkynghet som fångas längs stränderna beräknas minst 100 fiskynghet dödas.

Räkdammarna har också tagit många hektar jordbruksmark i anspråk. I de fall då bönder inte arrenderat ut sin mark frivilligt har den ofta exproprierats med tvång. Räkodlingar har gett upphov till allvarliga landkonflikter och människor har till och med mördats. Räkodling är inte lika arbetskraftsintensiv som jordbruk eller kustnära fiske. Risodling sysselsätter tio gånger fler arbetare än räkodling. Räkodling på bekostnad av jordbruksproduktion är också ett hot mot den lokala livsmedelssäkerheten. Det finns inga tecken på att exportinkomster från räkindustrin används till att importera livsmedel för att trygga uppehållet för den fattiga landsbygdsbefolkningen.

Räkodlingarna varierar i intensitetsgrad, från extensiva odlingar till intensiva. Extensiv räkod-

ling har praktiserats i Asien sedan generationer. Dessa odlingar är småskaliga och det är det naturliga tidvattnet för med sig räkynglen. Inga externa tillsatser används. De intensiva odlingarna är mest skadliga för miljön. Från industrins sida försvarar man dock intensiva odlingar med att de tar mindre mark i anspråk. I en intensiv odling är densiteten mer än 200.000 räkor per hektar. Avkastningen blir 5–10 ton per hektar, jämfört med den extensiva odlingen som ger ungefär 1/2 ton per hektar. I den intensiva odlingen används kemiska gödnings- och bekämpningsmedel liksom antibiotika för att förebygga sjukdomar. Räkorna föds upp med pellets av fiskmjöl. Enligt beräkningar går det åt cirka 5 kilo pellets för att föda upp 1 kilo räkor¹⁷⁵. Den ökade efterfrågan på fiskmjöl till räkodlingarna sätter ytterligare press på de globala fiskebestånden. I Japan har man upptäckt rester av antibiotika i tigerräkor från Indien¹⁷⁶. Räkodlingarna, framför allt de intensiva, är känsliga för sjukdomar och i de länder som var först med att utveckla räkindustrin, bland annat Kina och Taiwan, har många av räkodlingarna kollapsat och lämnat efter sig tusentals hektar försaltad och obrukbar mark. Livslängden på en intensiv odling är vanligtvis 5–10 år. Räkodling är med andra ord varken ekologiskt, socialt eller ekonomiskt hållbart.

Räkindustrin inte samhälls-ekonomiskt lönsam

I Thailand, liksom i många andra länder i Syd, framhålls ständigt räkindustrins betydelse för landets ekonomi och hur de exporterade räkorna drar in miljarder US dollar i exportinkomster per år. Men om man räknar på industrins dolda kostnader visar det sig snart att de kommersiella odlingarna av tropiska räkor i själva verket är en förlustaffär. Följande är exempel på sådana dolda kostnader:

- Importerade insatsvaror; konstgödsel, antibiotika, fiskmjöl, pumpar och annan utrustning.
- Räkodlares skulder på de frikostiga banklån som staten erbjuder.
- Minskad jordbruksproduktion på grund av förlust av jordbruksmark, försaltning av jord och vatten.
- Minskade intäkter från turism på grund av förstörda kustområden.
- Kostnader för förstörda mangroveskogar: en ecuadoriansk studie har värderat de ekonomiska inkomsterna från mangrove till 13.000 USD per hektar och år. En liknande studie från thailändska Centre for Ecological Economics visar att de långsiktiga intäkterna från mangroveskog är upp till 35 procent högre än de från en räkodling.
- Andra långsiktiga sociala kostnader och miljökostnader som minskade fångster inom fisket, jorderosion, påverkan av korallrev, förlust av biologisk mångfald och våtmarker, sociala problem, förlorade försörjningsmöjligheter för småskaliga bönder och fiskare.

Källa: ISA Net, 1999

Det finns flera initiativ för att få till stånd en mer miljömässig produktion av tropiska räkor. IFOAM har utarbetat nya standards för akvakultur, men dessa träder inte officiellt i kraft förrän efter IFOAM's årsmöte i augusti 2000. Ett holländskt konsultföretag, Agro Eco, har inlett ett projekt i Ecuador med syfte att testa ekologisk produktion av räkor utifrån IFOAM's kriterier. Räkindustrin på olika håll i världen har tagit fram uppförandekoder, ofta baserade på FAO's uppförandekoder för uthålligt fiske (Code of conduct for responsible fisheries). Längst har den thailändska industrin kommit, som med stöd av Världsbanken introducerade sin uppförandekod i februari 1999. Flera av de stora industrierna liksom fiskedepartementet har skrivit under koden.

Det är dock tveksamt om det överhuvudtaget går att hitta hållbara alternativ för produktion av tropiska räkor i Syd för export till Nord. Extensiv, småskalig produktion av räkor i Syd kommer inte att räcka för att tillfredsställa en ökande efterfrågan i Nord och kommer inte att kunna utgöra basen i en exportindustri. Produktionen på en ekologisk räkodling ligger runt cirka 150 kg per hektar, vilket kan jämföras med 2.000–3.000 kg per hektar för intensiva odlingar. De organisationer som arbetar mot räkodlingarna i Syd är överens i sitt ställningstagande att odlingar av räkor för export inte är hållbart och kräver ett stopp för industriella räkodlingar.

Räkor i Indonesien – hjälp ur ekonomiska krisen?

Export av tropiska räkor ses av många i Indonesien som en av räddningsplankorna som ska ta dem ur den ekonomiska krisen. Priserna på de indonesiska räkorna har ökat femfaldigt under ett år mellan 1998 och 1999¹⁷⁷. Företag och småinvestorer lockas att ge sig in i räkbranschen. Småbönder och traditionella räkodlare, som har odlat räkor extensivt i en liten skala, protesterar i allt större grad mot den industriella räkodlingen eftersom de förlorar sin mark och sina fiskevatten och inte får någon del av vinsterna. Utav Indonesiens 3,7 miljoner hektar mangrove, vilket utgjorde cirka 20 procent av världens totala mangroveskogar, återstår idag endast en tredjedel. 1998 fanns det runt 30.000 räkfarmer i Indonesien där man odlar räkor på en yta av 200.000 hektar. Det är den största ytan bland de räkproducerande länderna, men produktiviteten är mycket lägre än övriga räkproducenter (250 kg/ha).

Räkodlingarna i Indonesien har lett till allvarliga konflikter mellan räkföretagen och lokalbefolkningen. Många av de indonesiska räkfarmerna drivs av bönder som kontrakterats av företagen. Bönderna får förskott i form av räklarver, fiskmjöl, gödningsmedel och andra insatsvaror och är sedan tvingade att sälja räkorna till företaget till ett pris som sätts av företaget. Bönderna sitter fast i sin skuld till företagen.

Många banker har kollapsat under den indonesiska krisen och företaget har utnyttjat bönderna istället för att ta egna lån. På många håll har kontrakterade bönder protesterat, vilket har lett till våld och till och med dödsfall. Myndigheterna, som strävar efter exportinkomster, ser genom fingrarna vad gäller företagens övergrepp mot lokalbefolkningen. Valutafondens krav på Indonesien att öka exporten för att ta sig ur krisen, främjar expansionen av räkodlingar. Enligt planer ska Indonesien öka sin export femfaldigt fram till år 2003.

Källa: WALHI, Indonesien

Olja

Det pågår en ständig jakt på nya oljefyndigheter – trots att det räcker med att bränna en fjärdedel av de fossila bränslen vi redan funnit för att vi ska riskera en klimatkatastrof. Idag hotar jakten på ny olja orörda skogar i 22 länder, korallrev i 38 länder, mangroveskogar i 46 länder och ursprungsbefolkningar på fem kontinenter.

Oljebolagen lägger varje år mer än 150 miljarder USD på att leta efter nya oljefyndigheter¹⁷⁸. De senaste 25 åren har världens kända oljereserver ökat med nästan 70 procent, på grund av en utvidgning av oljefälten samt nya fyndigheter. Ny teknologi medför att vi får tillgång till oljefyndigheter som tidigare var ekonomiskt olönsamma. 90 procent av alla kända olje- och gasreserver finns i tredje världen.

Sverige importerar idag mer olja från Venezuela än från Nigeria, till skillnad från för några år sedan. Det kan tolkas som ett resultat av den långa kampen mot övergreppen mot mänskliga rättigheter i landet i samband med oljeutvinning, bland annat vid Shells oljeutvinning i Nigeria. Men oljeutvinning i regnskog, som i Venezuela, hotar både skogen och lokalbefolkningen – i vissa områden är oljeutvinning det största hotet mot ursprungsfolk och miljön.

Svensk import av råolja (SITC 333) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Iran	2.403.267
Saudiarabien	1.710.281
Venezuela	1.344.375
Nigeria	364.233
Algeriet	84.098
Argentina	74.237

Källa: SCB, 1999

Svensk import av oljeprodukter, raffinerade (SITC 334) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Algeriet	100.506
Kuwait	42.320
Ghana	28.958

Källa: SCB, 1999

Oljeutvinning i Amazonas – Venezuela och Ecuador

Oljeproduktionen i Amazonas har ökat markant under det senaste decenniet. USA importerar nu 24 procent av sin olja från länderna i Amazonas¹⁷⁹. Utvidgningen av oljeindustrin är en del av de strukturanpassningsprogram som genomförts i Latinamerika bland annat för att få dessa länder att betala av på sina låneskulder. Många av de stora oljebolagen finns representerade, bland annat Shell, Mobil, Occidental och Chevron. Minst 50 olika ursprungsfolk lever i områdena där oljan utvinns. Men ursprungsbefolkningarna har inte passivt åsatt oljeindustrins framfart. De har bildat organisationer som kämpar mot oljebolagen både politiskt och genom sabotage och ockupationer av oljeborrningar. Nätverket Oilwatch, baserat i Quito i Ecuador, representerar forskare, aktivister, ursprungsbefolkningar med flera.

Oljeutvinningen förorsakar stora skador på natur och miljö. Oljeledningarna som korsar länderna läcker ofta. Mellan 1972 och 1979 läckte cirka 68 miljoner olja ut i Ecuador¹⁸⁰.

Olika kemikalier används för att separera oljan från vatten och naturgas. Det förorenade vattnet släpps ut i naturen och naturgasen bränns med utsläpp av sot, kolmonoxid och koldioxid liksom cancerframkallande ämnen som följd. Oljespill

rinner ut i vattendrag och även ner i grundvatt-
net. Avfall från oljeborrningen består bland an-
nat av arsenik och bly. Skadorna på regnskogen
är oåterkalleliga. Oljebolagens vägbyggen öpp-
nar upp skogen för nybyggare och skogsbolag
och leder därmed till en exploatering av skogen.
Dessutom avverkas skog för att bygga oljeled-
ningarna och borrhplattformar. Oljeindustrin har
på senare år infört regler för utvinningen, så
kallad best practice, men dessa miljövinster har
ätits upp av utvidgningen av oljeborrningen.

Venezuela

Venezuela är en av världens största oljeprodu-
center. USA köper numera det mesta av sin olja
från Venezuela istället för från Saudiarabien.
Oljan är den viktigaste exportprodukten för
Venezuela. Råolja och oljeprodukter utgör 77
procent av landets totala export¹⁸¹. USA utövar
stor press på Venezuela för att landet inom tio år
ska fördubbla sin oljeproduktion. Med en pro-
duktion av 6 miljoner oljefat om dagen skulle
Venezuela bli världens största oljeproducent och
USA's främsta leverantör¹⁸². Amerikanska olje-
företag – bland andra Mobil, Enron, Amoco och
Conoco – finns redan i Venezuela. Sjuttio års
oljeexploatering har satt sina spår i landet. Ma-
racaibo-sjön, som en gång var Sydamerikas största
färskvattenreservoar, är allvarligt förorenad. Uni-
ka ekosystem som Orinocodeltat med värdefulla
mangroveskogar och den fiskrika Pariabukten
hotas nu av oljeutvinningen.¹⁸³ Ursprungsfolk
trängs bort ifrån sina traditionella marker. De
utökade tillstånden för att utvinna olja som olje-
bolagen fått strider ofta mot miljölagstiftningen
och inkräktar på naturreservat och andra skyd-
dade områden.

Som ett led i den nya oljesatsningen överförs en
stor del av den statliga oljeindustrin till utländska
oljebolag. Det brittiska oljebolaget British Petro-
leum har till exempel fått tillstånd att utvinna olja
i Pedernales i Orinocodeltat. Detta är ett av
världens största deltan och täcker ett unikt eko-
system av våtmarker och mangroveskog på 40.000
kvadratkilometer. Än så länge har deltat utsatts
för relativt lite mänsklig påverkan. Orinoco-

deltat är också hem för ursprungsfolket Warao,
som lever av fiske och den föda som mangrove-
skogengör. Oljeutvinningen i området, som skulle
producera 200.000 fat om dagen, skulle medföra
allvarliga ekologiska skador och omfattande
sociala problem i området.

Ecuador

Ecuador är ytterligare ett av de länder i Amazo-
nas där exploatering av olja skett intensivt. Olja
började utvinnas i Ecuador i slutet på 1960-talet.
1997 kom 35 procent av landets exportinkom-
ster från oljan. Landet har idag 34 oljefält och
mer än 400 källor i Amazonas¹⁸⁴. Oljejättar som
Texaco och Shell fanns med från början. Landet
är beroende av de utländska oljejättarna för
utvinningen och enligt ett lagförslag ska staten
minska sitt deltagande i joint venture-avtalen och
ge de multinationella företagen ännu mer makt.

Ecuador är utsatt för starka påtryckningar
bland annat från IMF och multilaterala utveck-
lingsbanker för att öka sina exportinkomster och
betala av på sin stora utlandsskuld (45 procent av
statsbudgeten går till räntebetalningar på låne-
skulden).¹⁸⁵ I Ecuador har oljeexploateringen
varit förenad med våld och konflikter och olje-
projekten har hela tiden stötts av armén.

Acción Ecológica, Ecuadors största miljöorga-
nisation, är initiativtagare till kampanjen "Ama-
zonas por la vida" som syftar till att stoppa
oljeutvinningen i Amazonas, framför allt i natio-
nalparkerna. Man försöker sätta press på reger-
ingen att efterleva lagar och internationella kon-
ventioner, men konfronterar också oljebolagen,
bland annat Shell. Enligt Acción Ecológica är
oljeutvinningen i nationalparken Yasuni inte ens
ekonomiskt lönsam eftersom det krävs stora
investeringskostnader och råoljan inte är av bra
kvalitet. Acción Ecológicas krav är ett stopp av all
utvinning i orörd regnskog.

Texaco drog sig ur Ecuador 1992 men har i
efterhand åtalats för att ha dumpat avfall. 1993
stämdes bolaget av indianer och nybyggare inför en
domstol i USA med krav på 800 miljoner USD i
skadestånd. Texaco överklagade och fallet ligger
nu hos Högsta Domstolen.

Oljeexploatering i nationalparken Yasuni

Oljebolagen har inte dragit sig för att exploatera särskilt värdefulla naturområden, inte ens skyddade områden har lämnats ifred. Ett beslut från Högsta Domstolen i Ecuador om att förbjuda oljeutvinning i skyddade naturområden ändrades 1991 efter hot från oljebolagen att lämna landet. Ecuadors största nationalpark Yasuni (900.000 hektar), som innehåller orörd regnskog, ursprungsbefolkningar och utrotningshotade djurarter, hotas av ny oljeexploatering. Trots att Yasuni finns med på UNESCOs World Biosphere Reserve-lista överväger bolag som Shell, BP och Chevron att ge sig in där. I Yasuni finns över 200 olika träddarter, mer än 500 fiskarter, minst 500 fågelarter och mer än 100 olika däggdjursarter. Parken är också hem för ursprungsgruppen Huaorani, som redan drabbats hårt av oljeexploateringen. Deras befolkning har minskat från ursprungligen 25.000 till endast 3.000 idag. Om nya oljefyndigheter exploateras skulle de ytterligare marginaliseras och deras redan hotade kultur fördäras. Två oljebolag, argentinska Perez Compac och franska Elf, borrar efter eller utvinner redan olja innanför parkens gränser. De nya utvinningsplanerna skulle locka in andra större bolag tillsammans med det statliga Petroecuador.

Källa: Acción Ecologica, Ecuador

Olja från Nigeria

Debatten kring oljeutvinningen i Nigeria och de förödande effekterna på miljön, brotten mot de mänskliga rättigheter samt kampanjerna mot Shell är välkända. Det var i Ogoniland i östra delen av Nigerdeltat som protesterna mot de stora oljebolagen var kraftigast i början på 1990-talet. Starkast var protesterna mot Shell och 1993 tvingades de avbryta oljeexploateringen i Ogoniland. Lokalbefolkningen utsattes för allvarliga

övergrepp. I november 1995 avrättades författaren och människorättsaktivisten Ken Saro-Wiwa tillsammans med åtta andra Ogoni-ledare. Detta var kulmen på år av förtryck och förföljelse av Ogonifolket.

Nigeria är Afrikas folkrikaste land med över 100 miljoner invånare, som är uppdelade på över 200 olika etniska grupper med skilda språk. Här har olja utvunnits i 40 år och landet är en av världens tio största oljeproducenter. Oljan är helt avgörande för Nigerias ekonomi och svarar för 95 procent av exportinkomsterna. Oljeinkomsterna har inte kommit folket till godo och fattigdomen är utbredd. Trots att Nigeria producerar två miljoner fat olja om dagen, tvingas man importera bensin och diesel. Landets fyra raffinaderier är i princip ur bruk. Trots att oljan svarar för 80 procent av Nigerias BNP och 90 procent av statsbudgeten, sysselsätter oljeindustrin mindre än 2 procent av befolkningen¹⁸⁶. Trots sina rika oljefyndigheter är Nigeria ett av världens fattigaste länder. Medellivslängden är endast 50 år och barnadödligheten är 11,2 procent¹⁸⁷.

Det mesta av oljan kommer från Nigerdeltat, som utgör världens tredje största sammanhängande mangroveträsk. Här bor åtta miljoner människor som har fått sin mark, sin skog och sina fiskevatten förstörda. Många är de byar som har skurits av när oljebolagen har grävt ut delat för att borra oljebrunnar. Flodvattnet är förorenat av alla läckage från gamla sönderrostade oljerör som genomkorsar deltat. Oljebolagen skyller läckagen på sabotage. Det händer ofta olyckor med de brännheta oljeledningarna och luften förorenas av de brinnande gaserna från oljekällorna.

Ogonifolket har under många år kämpat mot oljebolagens hänsynslösa exploatering och för att få del av naturresurserna. Man har krävt kompensation av oljebolagen för miljöförstöringen och många fall har gått till domstol, men någon kompensation har i de flesta fall inte synts till. Det finns 5.000 mål mot oljeföretagen, i första hand Shell. Endast vid ett tillfälle har lokalbefolkningen vunnit ett mål.¹⁸⁸ Shell lämnade Ogoniland 1993, men utvinner olja i andra

delar av Nigerdeltat. Shell svarar för ungefär hälften av oljeutvinningen i deltat. För att förbättra sitt dåliga rykte bidrar Shell idag med pengar till vägar, för att bygga skolor och sjukstugor ute i deltat, men enligt nigerianska organisationer är det endast lite av pengarna som når lokalbefolkningen.

I en annan del av deltat lever Ijaw-folket, som också har drabbats hårt av oljeindustrin. Ijaws ungdomsorganisationer gick samman i protestaktioner i december 1998, som slutade med blodiga massakrer där militären dödade minst 20 fredliga demonstranter. Ijaw-aktivister har sedan stoppat flera pumpstationer. De kräver ett stopp av oljeutvinningen tills lokalbefolkningen får delta i förhandlingarna av nya kontrakt och villkor för oljeextraktionen i området.¹⁸⁹

Militären lämnade ifrån sig makten i maj 1999, efter 16 års militärstyre. Den nye presidenten

General Obasanjo har varit president en gång tidigare. Det var han som för tjugo år sedan införde den lag som ger staten rättigheterna till landets mineralfyndigheter. Nigeria är ett av världens absolut mest korrumperade länder. Förre diktatorn, den beryktade Sani Abacha, stoppade flera miljarder dollar av oljeinkomsterna i egen ficka. Militären, domstolarna och oljebolagen anklagas av lokalbefolkningen för att gå hand i hand.

Miljöorganisationen Environmental Rights Action, ERA, är en av de organisationer som kämpat hårdast mot oljebolagen. De menar att det nu är dags för landets nya regering att se till att invånarna i Nigerdeltat också får del av inkomsterna från naturresurserna i området. ”90 procent av Nigerias intäkter kommer ifrån Nigerdeltat. Men samtidigt är det det mest försummade området i landet.”¹⁹⁰

Malmer och metaller

Gruvdrift har skapat stora sår i naturen runt om i världen. De enorma brytningsmängder som ofta krävs och de berg av giftiga slaggprodukter, som lämnas åt kommande generationer, är några av de allvarligaste miljöproblem vi har idag. Gruvdrift leder till försurning av mark och vatten. Mer svaveldioxid bildas av gruvdrift än av alla industriella förbränningsprocesser tillsammans¹⁹¹. Tropiska skogar kan komma att skadas mer av gruvdrift än av timmeravverkning. Varje ton av någon metall kräver många fler ton malm som ska brytas, renas och förädlas.

Sverige har traditionellt sett haft en stor export av järn- och kopparmalm. Idag importerar vi flera malmer och metaller, bland annat koppar från Chile. Järn och koppar kräver stora brytningsmängder. Men även råfosfat, guld, bauxit, zinkmalm och silver innebär att stora mängder berg-, jord- och vattenmassor förbrukas.¹⁹² I Sverige, liksom i de flesta andra europeiska länder, har vi en överkonsumtion av bland annat råjärn, cement, aluminium och klor. Enligt Miljöförbundet Jordens Vänners beräkningar för vårt rättvisa miljöutrymme förbrukar vi svenskar till exempel mer än tio gånger vår rättvisa kvot av aluminium¹⁹³.

Aluminium

Produktionen av både primär och återvunnen aluminium har ökat stadigt under de senaste tjugo åren. Den primära aluminiumproduktionen fördubblades nästan mellan 1976 och 1997, medan den sekundära produktionen ökade mer än 2,5 gånger¹⁹⁴. Andelen återvunnen aluminium i tillverkningen uppgår idag till över en fjärdedel. De stora problemen vad gäller den ökande konsumtionen av aluminium är snarare de energikrävande smältningsprocesserna än riskerna för att råvaran ska ta slut. Metallen tillverkas av aluminiumoxid producerad av bauxit. De kända reserverna av bauxit beräknas räcka i 100 år, men

därutöver finns aluminium i en mängd andra mineraler. Sedan 1970 har världsmarknadspriset på aluminium, liksom på de flesta andra metaller, haft en sjunkande trend, men med skarpa prisfluktuationer mellan enskilda år. Detta påverkar producentländerna, framför allt de länder i Syd där bauxit och aluminium är stora exportprodukter, bland annat Guinea och Jamaica. Bauxit, aluminiumoxid och aluminium som färdig metall svarar för nästan hälften av hela Jamaicas export. Jamaica är världens tredje största producent av bauxit, efter Australien och Guinea¹⁹⁵.

Sverige importerar sedan 50 år tillbaka all råvara i form av aluminiumoxid för tillverkningen av aluminium. Gränges Aluminium är den enda svenska primärtillverkaren och producerar cirka 100.000 ton aluminium per år. Detta motsvarar ungefär hälften av Sveriges konsumtion av primärmetallen.¹⁹⁶ Förutom aluminiumoxid importerar vi också aluminium som metall samt färdiga produkter. Aluminium har en avsevärt lägre densitet än andra metaller, är motståndskraftig och lätt att återvinna, vilket är orsakerna bakom den ökande konsumtionen av metallen i Sverige. Huvuddelen av vår import av aluminiumoxid kommer från Jamaica. Den färdiga metallen importerar vi från bland annat Brasilien, Venezuela, Kamerun och Egypten. Aluminium används framför allt inom transportindustrin (bilar, flygplan med mera), förpackningar, byggindustrin, elektrisk och mekanisk industri.

Idag är cirka en fjärdedel återvunnet material och restprodukter i den svenska aluminiumtillverkningen. Vi återvinner nära 90 procent av dryckesburkarna av aluminium¹⁹⁷. 1998 uppgick sekundärtillverkningen av aluminium till 27.000 ton¹⁹⁸. Omsmältningen för att återvinna aluminium kräver mindre energi än för andra metaller och kan spara så mycket som 90 procent av energiätgången för primärtillverkning av aluminium.

Svensk import av aluminiumoxid (SITC 285) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Jamaica	106.846
Kina	868

Källa: SCB, 1999

Svensk import av aluminium (SITC 684) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Brasilien	2.546
Venezuela	1.980
Kamerun	1.603
Egypten	1.238

Källa: SCB, 1999

Aluminiumbrytningen orsakar stora avfallsmängder och bland annat svavel- och kväveutsläpp. Smältningen kräver mycket energi och ger upphov till utsläpp av kväve, svavel, polyaromatiska kolväten, flyktiga organiska ämnen samt fluorider (varav flera starka växthusgaser). Återvinningen av aluminium är inte heller problemfri. Den kan ge utsläpp av saltslagg, flourföreningar, klorerade ämnen (även dioxin) och tungmetaller. Utsläppen varierar beroende på kvaliteten i det återvunna materialet och produktionstekniken.¹⁹⁹

Koppar från Chile

Liksom för aluminium har produktionen av koppar ökat stadigt under de senaste två decennierna. Mellan 1976 och 1997 ökade produktionen 1,5 gånger. Andelen återvunnen koppar varierar mellan 35–41 procent i den totala produktio-

nen.²⁰⁰ Det förespås inte bli någon brist på koppar inom en överskådbar framtid. De kända reserverna och resurserna förväntas räcka mer än 105 år till.

Liksom för övriga metaller har kopparpriserna fluktuerat kraftigt under de senaste decennierna, men den allmänna trenden har varit sjunkande. De sjunkande priserna har drabbat några av de kopparproducerande länderna i Syd som är starkt beroende av sin kopparexport, framför allt Zambia, Mongoliet och Chile. USA och Chile dominerar den globala kopparproduktionen. Men nya stora gruvprojekt planeras även i bland annat Indonesien och Argentina och överskott i produktionen förutspås framöver. Detta trots att kopparkonsumtionen i världen ökar stadigt. I länderna konsumerar vi 15 kg koppar per person och år, medan per capita-konsumtionen för de fattigaste länderna i tredje världen uppgår till mindre än 0,2 kg²⁰¹.

I Sverige producerade vi 1998 själva cirka 70.000 ton koppar (siffran gäller metallinnehållet i den malm som vi bryter). Den svenska produktionen har legat på mellan 70.000–90.000 ton per år sedan början på 1980-talet²⁰². Boliden är den enda stora svenska producenten av koppar. Importen är stor jämfört med vår egen produktion. Vi importerar mest metallen och endast mindre mängder av kopparmalm. Vår konsumtion av koppar låg 1998 på 167.000 ton²⁰³.

Koppar används idag framför allt inom den elektriska och elektroniska industrin till bland annat kablar och tråd. På dessa områden är kopparn svår att ersätta på grund av det låga elektriska motståndet. Koppar ersätts annars både av aluminium och plast. En tredjedel av världens koppartillverkning är idag baserad på återvunnen koppar²⁰⁴. I Sverige återvann vi 35.000 ton koppar 1998²⁰⁵.

Svensk import av kopparmalm, koppar (SITC 283, 682) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Chile	53.980
Iran	40

Källa: SCB, 1999

Gruvdrift har spelat stor roll för Chiles export och trots att den relativt sett minskar i betydelse, svarar den fortfarande för nästan hälften av Chiles export. Landet har 30 procent av världens kopparreserver och har också stora fyndigheter av mangan, guld och silver. Chile är världens största kopparproducent med cirka en fjärdedel av världsproduktionen²⁰⁶. Gruvnäringen domineras av utländska multinationella företag, även om det chilenska Codelco är världens största kopparbolag. Sedan avregleringen av den chilenska ekonomin 1974 har 80 procent av nyinvesteringarna i gruvsektorn gjorts av utländska företag, framför allt nordamerikanska²⁰⁷. En kraftig minskning av kopparpriserna sedan juni 1997 ledde till en förlust på 1,5 miljarder USD för Chile i exportintäkter under de första tio månaderna av 1998 och avspeglade sig också i stigande arbetslöshetssiffror²⁰⁸.

Gruvdriften ger upphov till stora utsläpp av svavel, arsenik och partiklar. Utsläppen sker under olika stadier i brytningsprocessen, framför allt vid smältningen. Kopparsmältningen är också mycket energikrävande. De statliga gruvorna är de mest miljöförstörande och där har man inte investerat tillräckligt i miljöförbättrande åtgärder. 90 procent av de större gruvorna ligger i ökenområdena i norra Chile. Gruvdrift kräver mycket vatten och konflikterna kring de knappa vattenresurserna i dessa områden har varit stora. I Atacama-öknen lever indianfolk som idag lider stor brist på vatten och har svårt att driva sina familjejordbruk. Många är de indianfamiljer som har tvingats lämna sin traditionella mark. På så sätt har gruvföretagen fått tillgång till ännu mer mark för att utvinna mineraler.

Lagstiftningen som skulle kunna reglera gruvindustrin är svag. Övergivna gruvområden har inte sanerats, utan gruvorna har lämnat efter sig övergivna byar och förgiftad mark. Slaggprodukter har förgiftat både luften, vattnet och jorden. Det finns inte heller någon lag som kontrollerar utsläppen av arsenik, trots att en sådan har varit föreslagen. I de norra delarna av landet har man uppmätt höga halter av arsenik i luften, jorden och även i dricksvattnet.²⁰⁹ Instituto de Ecologia Política (IEP) anser att en miljöskatt på gruvnäringen måste till för att rädda miljön.

Guld från Sydafrika

Guldringen väger tre ton! Guldbrytning innebär en enormt stor materialomsättning. För att producera ett kilo guld räknar man med att det genereras mer än 300 ton avfall i form av de mängder berg, jord och vatten som måste flyttas.

Sydafrika är världens största guldproducent. 1997 producerade man 491 ton, vilket motsvarade en femtedel av världsproduktionen. Detta trots att produktionen i Sydafrika har minskat under senare år, från att 1971 ha svarat för 79 procent av världens totala guldbrytning. Sex av världens tio största guldgruvor finns i Sydafrika.²¹⁰

Guld används framför allt i kosmetiska syften. Mer än 80 procent av allt guld som bryts används till smycken. Under 1995–96 satsades över hälften av investeringarna i den globala gruvindustrin i guldbrytning – investeringarna i metaller som järn och bauxit är mycket lägre. Asien är den största marknaden och där avsätts 70 procent av allt nytt guld. Indien med en snabbt växande medelklass är den största köparen, men även Kina har en ökande efterfrågan.

Bland gruvbolagen dominerar en handfull stora multinationella företag från Sydafrika, USA och Kanada. Inom tjugo år räknar man med att hälften av all guldbrytning kommer att ske på mark som bebos av ursprungsfolk.

I slutet på 1800-talet upptäcktes guld och diamantfyndigheter i Sydafrika, vilket blev början

till stora omvälvningar både socialt och i det fysiska landskapet. Gruvdriften, framför allt av guld, lade grunden till dagens Sydafrika där välstånd koncentrerades hos några få vita medan det för många svarta endast betydde misär. Gruvarbetarna hämtades från början från grannländerna, till exempel Malawi, Mozambique, Lesotho och Swaziland. Gruvbolagen utnyttjade senare apartheidsystemet för att tvinga svarta bönder att arbeta i gruvorna. Gruvarbetarna arbetade under eländiga villkor och till löner som fram till 1970-talet i reala termer låg under 1915-års nivå. Gruvorna har ofta blivit rena dödsfällor. För varje ton guld som brutits har mer än en gruvarbetare mist livet och totalt har mer än en miljon människor skadats allvarligt. Svarta kåkstäder har medvetet lokaliserats alldeles intill de enorma slagghögarna av gruvavfall.²¹¹ Guldindustrin i Sydafrika sysselsätter över 300.000 människor. 70.000 har omkommit i gruvorna och över en miljon människor har skadats allvarligt. Den sydafrikanska staten har skyddat guldindustrin och man har blundat för skadorna på människor och miljö – skador som framför allt drabbat de fattiga svarta.

Gruvdriften har skapat stora sår i naturen och orsakat allvarliga miljöproblem. Ett av de allvarligaste problemen är föroreningar av grundvattnet, bland annat av cyanid, svavelsyra, zink, bly och kvicksilver. Det sura läckaget i vatten är skadligt för djur- och växtlivet och gör att tungmetaller urlakas. Cyanid används vid guldbrytning och släpps ut med slammet. Cyanidrester förgiftar grundvattnet och läcker ut i vattendrag som används för bevattning. Jordbruket i områden med gruvdrift har drabbats hårt. Vattentester som har gjorts i Soweto utanför Johannesburg visar att cyanidresterna överstiger de tillåtna värdena som fastställts av sydafrikanska Chamber of Mines²¹².

Det har också kommit fram nya uppgifter om att gruvarbetarna utsätts för radioaktivitet genom att dricka vattnet som pumpas runt i gruvan och som har tagit upp bland annat uran, radium och andra radioaktiva ämnen. Council for Nuclear Safety uppskattar att åtminstone 10.000 gruvar-

betare, det vill säga ungefär en på trettio, har utsatts för radioaktivitet som överstiger gränsvärdena. I vissa gruvor har radioaktiviteten i vattnet uppmätts till 50 gånger högre än gränsen för dricksvatten. Gruvbolagen anklagas nu för att inte ha reagerat trots att man kände till att gruvarbetarna drack vattnet. Gruvbolagen har testat vattnet de senaste femton åren, men resultaten har varit strikt konfidentiella.²¹³

Gruvindustrin i Sydafrika har under de senaste åren drabbats hårt av sjunkande världsmarknadspriser på guld, på grund av den ökande tillgången på guld liksom den ekonomiska krisen i Asien, och tusentals arbetstillfällen är hotade. Storbritanniens och Schweiz' utförsäljningar av sina guldreserver, liksom Internationella Valutafondens planerade guldförsäljning för att finansiera skuldavskrivning för världens fattigaste länder, riskerar att pressa guldpriserna till rekordlåga nivåer. Cirka 84.000 sydafrikanska guldgruvarbetare blev arbetslösa under 1997–98²¹⁴. Industrin har förklarat uppsägningarna med de sjunkande guldpriserna. Men närmare undersökningar har visat att det snarare handlade om försök att öka vinsterna i en allt större global konkurrens från gruvdrift i exempelvis Peru, där produktionskostnaderna är lägre. De sjunkande priserna har i själva verket inte hunnit få någon allvarlig effekt för gruvbolagen eftersom det spekuleras i guld och produktionen oftast säljs flera år i förväg.

Effekterna av guldbrytning har uppmärksamats internationellt, bland annat genom ett Gold Summit som hölls i Kalifornien i juni 1999. Project Underground och Mine Watch är två internationella organisationer som driver kampanjer kring gruvdrift. Ett flertal miljöorganisationer i Sydafrika arbetar med effekterna av gruvdrift och bedriver ett aktivt lobbyarbete gentemot myndigheter och gruvbolag för att hitta lösningar på avfallsproblemen. I områden där gruvdriften har lagts ner, kan det vara svårt att spåra företagen, eftersom man stängt gruvorna och därefter ofta upplöst bolaget. Kvar finns endast sären i naturen och det giftiga avfallet som lämnats åt eftervärlden.

Kagiso

Över Kagiso, ett township i västra delarna av Johannesburg, blåser ständigt ett fint stoft från den enorma slagghög som ligger tätt intill bostadsområdet. Här har brutits guld i 150 år och de stora slagghögarna här och var är ett karakteristiskt inslag i landskapet. Att gruvavfallet dumpas precis intill svarta bostadsområden och kåkstäder är inte en slump utan snarare ett medvetet agerande från apartheidregimen. Bergen av giftiga slaggprodukter är konkreta exempel på de miljöproblem som framför allt drabbat många fattiga svarta i Sydafrika. Uhuru Moiloa och hans familj flyttade in i området 1986 med löften om att slagghögen skulle flyttas. Så skedde inte och istället har de fått leva med det giftiga avfallet runt husknuten. Analyser som gjorts visar att stoftet innehåller alpha quartz, asbest och radioaktivitet.

– Det hjälper inte att stänga dörrar och fönster, det fina stoftet tränger ändå in i husen. Värst är det på vintern, då hamnar stoftet även i maten vi lagar, berättar Uhuru Moiloa. De flesta vuxna och barn här i området lider av astma, allergier och hudirritationer. Många har också drabbats av luftrörskatarrer och silikosis. Om vi kunde skulle vi flytta, men vart ska vi ta vägen?

I tio års tid har Uhuru tillsammans med övriga grannar och medlemmar i den lokala medborgarrättsgruppen kämpat för att få gruvbolaget att ta sitt ansvar för avfallet. Inför hotet om en rättegång gjorde företaget en överenskommelse med invånarna och påbörjade processen med att försöka restaurera slagghögen. Som ett första steg har man lagt på ett lager med jord och stöttat kanterna med stora stenblock för att hindra erosion. Nästa steg blir att så gräs i jorden för att hindra den från att blåsa bort. Invånarna i Kagiso har vunnit en första seger mot gruvbolaget, men många av dem kommer att få leva med en förstörd hälsa resten av livet.

Läder och läderprodukter

Idag är en allt större del av världens läderindustrier förlagda till länder i Syd. För 20 år sedan gjordes 30 procent av skinnberedningen i tredje världen, idag är det 50 procent²¹⁵. Många länder exporterar oberedda skinn och hudar för att sedan importera färdiga läderprodukter. Liksom inom textilindustrin är det mindre företag som har hand om de tidiga och smutsigaste leden i produktionen, ofta med minimal kontroll och stora utsläpp och miljörisker.

Garvningen av läder är en mycket miljöförstörande process; 80 procent av världens garverier använder kromprocessen. Man förbrukar stora mängder vatten, cirka 35 liter per kilo läder, när man garvar med kromföreningar. Vattnet förorenas av framför allt krom samt andra ämnen exempelvis sulfider, ammoniak, arsenik, kadmium och zink. Vid kromgarvning sker också stora utsläpp av salt, fett och andra organiska avfallsämnen. Före beredningen av de obehandlade hudarna används kemiska bekämpningsmedel för att skydda dem.²¹⁶ De tanniner som används vid garvningen av läder är mycket svårnedbrytbara. Det finns dock alternativa garvningsmetoder med vegetabiliska ämnen, till exempel ämnen som lakas ur granbark.²¹⁷

Hälften av världsproduktionen av läder används till skor. Kläder, väskor och möbler är andra stora slutprodukter. Skor innehåller cirka 20 gram krom per kilo läder och ofta också små mängder av andra metaller och cancerframkallande färg- och garvämnar²¹⁸. Vid användningen släpper skorna ifrån sig krom och mätningar i USA har visat på ansenliga mängder krom i gatorna.

Indien har en stor läderindustri och där kan man idag tydligt se effekterna på människor och miljö. Dindigul i Tamil Nadu i södra Indien är ett sådant område. Här finns 80 garverier med en kapacitet att behandla 17.200 läderstycken per dag, vilket motsvarar mellan 34.000–50.000 kilo.

För att behandla ett kilo skinn går det åt 30–40 liter vatten. Läderindustrierna i Dindigul släpper ut 2,5–3 miljoner liter förorenat vatten per dag. Enligt indiska beräkningar förorenar varje garveri grundvattnet inom en radie på 6 km. I området har över 800 hektar jordbruksmark förstörts och 3/4 av alla dricksvattenbrunnar är förorenade. Vattnet från lädergarverierna släpps ofta ut orenat. Invånarna i området lider av konstant magont, huvudvärk, yrsel, diarré, allergier och astma. Det finns också en onaturligt hög frekvens av cancer, missfall och sterilitet i de värst drabbade områdena.²¹⁹ Tidigare var kokosnötter en stor inkomstkälla för bönderna i byarna kring Dindigul. Idag är deras jordar försaltade och är inte längre brukbara. Många har istället sökt sig in till städerna i hopp om arbete. Miljöorganisationer i området, exempelvis Peace Trust och Bhagwati Environment Development Institute (BEDI), har dragit myndigheterna inför rätta och lyckades i Högsta Domstolen 1996 få igenom krav på ekonomisk kompensation för de drabbade bönderna liksom reningsanläggningar för läderindustrierna i Dindigul.²²⁰

I Sverige har vi i princip ingen import av obehandlade hudar och skinn. Vi importerar läder och lädervaror från framför allt Thailand, Kina, Vietnam, Taiwan och Indien. År 1993 köpte vi svenskar skor för 7,5 miljarder kronor. Endast 2 procent av dessa skor var tillverkade i Sverige. Dagens svenska skotillverkning är framför allt olika sorters specialskor, till exempel arbets-, dans- och barnskor. 1995 importerade vi 21.000 ton skor medan exporten endast uppgick till 3.200 ton²²¹.

Miljöeffekter i Syd

Svensk import av läder, konstläder, varor av läder (SITC 611–612) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Thailand	640
Kina	217
Indien	213
Taiwan	142
Brasilien	94

Källa: SCB, 1999

Svensk import av kläder av läder (SITC 848) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Kina	5.060
Thailand	899
Taiwan	664
Malaysia	456
Pakistan	395

Källa: SCB, 1999

Svensk import av skor (SITC 851) 1998 (ton)*

Ursprungsland	Ton
Kina	4.047
Vietnam	2.181
Indonesien	626
Taiwan	554

* Statistiken gäller inte endast skor av läder, även om laderskor förväntas utgöra en stor andel

Källa: SCB, 1999

Elektronik

Svensk import av elektronik (SITC 751–778) 1998 (ton)

Ursprungsland	Ton
Kina	22.329
Taiwan	7.727
Sydkorea	5.797
Hongkong	1.627
Malaysia	1.596
Thailand	835
Singapore	809

Källa: SCB, 1999

Elektronikindustrin är en av världens mest dynamiska branscher. Det har uppskattats att elektronikprodukter skulle utgöra 4 procent av världens samlade BNP och 14 procent av vidareförädlingen inom manufaktur år 2000²²². Elektriska och elektroniska produkter återfinns idag inom allt fler områden i vårt samhälle. Allt fler produkter innehåller styrfunktioner som är beroende av elektronik. Dagens produktionsprocesser innehåller alla elektronik för att öka effektiviteten.

De elektroniska produkterna innehåller många kända miljöfarliga ämnen, men också många ämnen som tidigare inte använts och vars risker för människor och miljö vi inte känner till. I kretskort ingår exempelvis bly, brom, antimon, silver, krom, barium, kvicksilver, kadmium och beryllium. Många elektroniska produkter innehåller bromerade flamskyddsmedel. 95 procent av kadmiumanvändningen i elektronikbranschen återfinns i laddbara nickeldkadmiumbatterier. Varje bildrör i TV-apparater och monitorer innehåller i genomsnitt ett kilo bly.²²³ Vid tillverkningen av miniaturiserade komponenter används stora mängder kemikalier. Tillverkningen kräver ofta ett stort resursutnyttjande för att ta fram de sällsynta materialen i tillräckliga mängder.

För många produkter kräver tillverkningen också en stor energiförbrukning. För en PC till exempel går det åt mer energi vid tillverkningen än vid användningen²²⁴. Hushållsapparater och kontorsmaskiner förbrukar dessutom mycket energi vid användningen, även när de är ”avstängda” eller i stand by-läge. Naturvårdsverket har beräknat att uttjänta elektroniska produkter i Sverige kommer att innebära avfallsmängder på 20–60 kg per person. Kretsloppsdelegationen föreslog 1997 att producenterna åläggs att ta emot uttjänta elektriska och elektroniska produkter.

En stor del av de elektroniska produkter vi använder är idag importerade, bland annat audio- och videoutrustning, hushållsapparater och datorer. Elektronik är idag den största enskilda handelsströmmen från tredje världen²²⁵. Många företag i Nord har flyttat sin tillverkning av elektronik till länder i Syd, framför allt Asien. Amerikanska företag har flyttat omkring 90 procent av sin tillverkning till Asien²²⁶.

De olika varumärkena importeras via generalagenturer i Sverige. Persondatorer importeras också direkt av konsultföretag som samtidigt levererar mjukvara. Kina dominerar idag totalt importen från tredje världen och har gått om Taiwan, Sydkorea och Singapore, som vi för ett par år sedan importerade mer ifrån. Från Kina importerar vi framför allt tele- och radiomaterial, transformatorer, kablar för eldistribution och maskiner för hushållsbruk. För övrigt är det Sydostasien som är de stora importmarknaderna. Vi importerar ADB-maskiner och delar till kontorsmaskiner samt tele- och radiomaterial från Taiwan, maskiner för hushållsbruk, ADB-maskiner och andra elektriska maskiner från Sydkorea liksom tele- och radiomaterial från Hongkong.

Elektronikindustrin sågs i början som en relativt ren industri, men i takt med att industrin har ökat i omfattning har man också insett att den

har en påverkan på miljön. Men miljöeffekter i producentländerna är ännu så länge relativt okända och det finns inte mycket dokumenterat. Miljöproblemen gäller såväl själva produkten som tillverkningsprocessen. Ett ökande problem är kasserade produkter, som innehåller bland annat tungmetaller och andra miljöskadliga ämnen. Den extremt snabba tekniska utvecklingen inom branschen leder till att de kasserade produkterna utgör ett ökande avfallsproblem. I tillverkningsprocesserna ingår många miljöfarliga ämnen, bland annat CFC (som fortfarande används) och bly som används som lödmetall. Organiska lösningsmedel, olika typer av freoner, och giftiga gaser orsakar luftföroreningar. Avfallsproblemen med bland annat bly och andra tungmetaller är svåra och den stora kemikalieanvändningen förorenar mark och vattendrag. Bland annat används bromföreningar, som är starkt ozonnedbrytande. Kina står för hälften av världens utsläpp av substanser som förstör ozonlagret. En stor del av detta kommer från elektronikföretag som använder ozonförstörande lösningsmedel. Elektronikindustrin anses vara den största användaren av CFC i Kina²²⁷. Kretskort tvättas till exempel i kemiska lösningar för att de

ska se rena och snygga ut. Det skulle gå lika bra att tvätta dem i vatten och kapsla in dem i en låda så att de inte syns²²⁸. Många av alternativen till användningen av de kemiska lösningsmedlen skulle bli billigare för företagen. 1994 använde Ericsson freon vid sin fabrik i Malaysia, trots att företaget hade beslutat att hanteringen av freon skulle upphöra inom hela koncernen 1992²²⁹.

De arbetsintensiva delarna av elektronikproduktionen har förlagts till länder med låga löner. Elektronik består av många små delar som är enkla att transportera och därmed har det varit relativt enkelt att fördela produktionen. De många flygtransporterna inom elektronikindustrin är ytterligare ett miljöproblem – delar flygs mellan tillverkning och sammansättning i olika länder. Elektronikindustrin sysselsätter idag ett stort antal människor i Asien. En stor andel av dessa är kvinnor. I Malaysia är 80–90 procent av arbetskraften kvinnor, ofta unga kvinnor från landsbygden som generellt kan betalas lägre löner än männen. Det finns mycket litet dokumenterat kring arbetsmiljön i elektronikindustrin. Men arbetarna utsätts för olika typer av lösningsmedel och giftiga gaser. Till exempel doppas kretskort i frätande kemikalier.

Snittblommor

Vi svenskar köper mest snittblommor och krukväxter i världen – i genomsnitt för cirka 750 kronor årligen per person. Totalt omsätter den svenska blomstermarknaden omkring 6 miljarder kronor om året. 80–90 procent av blommorna är importerade och en allt större andel av detta kommer från tredje världen. Holland är dock fortfarande världens största exportör av snittblommor. För tjugo år sedan var Syds andel av den internationella blomsterhandeln försumbar – idag svarar länder i tredje världen för mer än 25 procent av blomsterhandeln. De största exportörerna i Syd är Colombia, Ecuador, Kenya, Zimbabwe och Tanzania.²³⁰

I Sverige importerar vi framför allt rosor, krysanthemum och nejlikor. Mer än hälften av blomsterförsäljningen sker via fackhandeln och en fjärdedel säljs via dagligvaruhandeln. Interflora dominerar fackhandeln med cirka 60 procent av blomstermarknaden. Interflora importerar cirka 30 procent av rosorna och nejlikorna från Latinamerika och cirka 5 procent från Afrika.

Det största problemet med blomsterodlingarna i Syd är den intensiva kemikalieanvändningen och dess påverkan på människor och miljö. I Peru använder man 41 ton kemiska bekämpningsmedel, 888 ton gödningsmedel och 147 ton desinfektionsmedel för en odling av nejlikor på 120 hektar. I Colombia används cirka 200 kg bekämpningsmedel per hektar, vilket kan jämföras med blomsterodlingar i Holland som använder 96 kg per hektar²³¹. Många av kemikalierna är förbjudna i i-länderna. I Ecuador används 24

olika sorters kemikalier för besprutning som är förbjudna hos oss, bland annat aldrin, chlordane och DDT²³². Arbetarna har sällan skyddsutrustning när de hanterar de giftiga kemikalierna. Blomsterodlingarna kräver dessutom mycket vatten och medför ofta brist på dricksvatten för lokalbefolkningen. I området kring Bogotå, där det odlas mycket blommor, har grundvattennivån sjunkit från 20 meter till 80 meter under markytan. I Peru får odlare av snittblommor skattelättnader från myndigheterna både centralt och regionalt. På kort sikt är vinsten stor från blomsterodlingarna; 100 hektar blomodling ger lika mycket avkastning som 2.000 hektar bomull eller socker²³³. Många bönder odlar numera blommor för export istället för de traditionella livsmedlen. Generellt innebär detta ett hot mot livsmedelssäkerheten. Självförsörjningsgraden bland bönderna har minskat och allt fler har blivit lönearbetare på blomplantagerna istället. Blomsterodlingarna förbrukar dessutom stora mängder energi. Blommorna kräver långa perioder av ljus, vilket hjälps upp med elektriskt ljus, och då blommorna plockats måste de kylas ner inför den långa transporten.

Det finns flera internationella initiativ för att blomsterhandeln ska bli mer socialt och ekologiskt hållbar. Holland har ett nationellt miljömärkningssystem för blommor, det så kallad MPS-programmet. Tyskland driver en blomsterkampanj, The Flowercampaign, som har tagit fram en uppförandekod för blomsterhandeln.

Blommor i Ecuador

Ecuador är numera den tredje största exportören av snittblommor. Blommor är den fjärde största exportprodukten för landet, efter bananer, olja och räkor. Blomsterindustrin är ett relativt nytt fenomen i Ecuador. 1985 började man odla blommor för export. De flesta företagen är ecuadorianska, men utländskt kapital börjar också tränga in på den ecuadorianska blomstermarknaden. Exempelvis har Dole köpt upp flera ecuadorianska leverantörer. Odlingarna av blommor har expanderat snabbt i landet. Under 1997 ökade arealen för blomsterodlingar med 30 procent och 1998 odlades blommor på 3.000 hektar. Det är den bästa jordbruksmarken som går till blomsterodlingarna, med följd att många bönder tvingas odla de traditionella grödorna på erosionsbenägna bergssluttningar. Blomsterindustrin sysselsätter direkt cirka 30.000 människor och indirekt ytterligare 20.000. Men detta har inte lett till en ökad stabilitet på landsbygden, snarare tvärtom. Arbetarna på blomsterodlingarna kommer ofta från andra områden, så kallade migrant workers, vilket skapar konflikter med den lokala befolkningen. Företagen anställer hellre arbetare utifrån eftersom de ofta ställer mindre krav och kan sägas upp utan att det skapar lokala problem.

Källa: Acción Ecologica, Ecuador

Ett hållbart Nord – risker och möjligheter för Syd

Mot hållbara konsumtionsmönster i Nord

Inledning

I den här rapporten har vi sett att en stor del av de varor som vi konsumerar produceras i andra länder. Vi har störst möjlighet att påverka produktionen av de varor som tillverkas i Sverige, men det är viktigt att titta på vilka möjligheter vi har att påverka produktionen av de produkter som vi importerar, i det här fallet från länder i Syd. Arbetet för hållbara konsumtionsmönster, där hänsyn även tas till effekter i Syd, måste ske på olika arenor och med olika aktörer; individer/konsumenter, politiker/myndigheter, företag och genom internationellt samarbete. Här följer en kortfattad översikt över några tänkbara scenarier för ett hållbart Nord samt de viktigaste aktörerna och några av de roller de kan spela.

Tjänste-ekonomi

Avmaterialisering och en effektivisering av produktionen kommer inte att vara tillräckligt om vi vill uppnå ett hållbart samhälle. Det kommer att krävas en omställning av dagens ekonomiska system, som är inriktat på varuproduktion, mot en tjänste-ekonomi, som fokuserar på tjänste-produktion och produkters funktioner. Detta skulle också innebära ett skifte från ägande av materiella resurser till ett gemensamt utnyttjande av tjänster och funktioner. Denna omställning

skulle kräva nya beteendemönster och nya konsumtionskulturer. Istället för ett ägande skulle vi ha olika typer av samutnyttjande – istället för att äga en bil skulle vi vara med i en bilpool eller leasa en bil vid behov. På så sätt skulle vi öka användningstiden för olika produkter. En bil till exempel används normalt sett endast cirka 5 procent av tiden. Många av våra vanliga produkter skulle kunna ersättas av tjänster, exempelvis telefonsvararen. Multifunktionalitet skulle bli allt vanligare – med olika sorts tekniska lösningar skulle vi få flera tjänster av samma produkt.

Forskningsgruppen för miljöstrategiska studier har skissat på en tjänste-ekonomi som innehåller följande strategier²³⁴:

- Leasing istället för försäljning, där tillverkaren tjänar på en lång användningstid.
- Producentansvaret skulle utökas för att förmå tillverkaren att garantera låg miljöpåverkan och att produkterna lätt kan återanvändas eller avfallshanteras.
- Gemensamt ägande eller utnyttjande – färre produkter för samma mängd tjänster.
- Produktdesign som syftar till hållbarhet och underlättar renovering och återvinning.

Närproducerat

Transporterna svarar för 15–20 procent av livsmedelskedjans totala energiförbrukning, vilket kan tyckas vara en relativt liten andel. Men transporterna orsakar betydligt större utsläpp av koldioxid, kolväten och kväveoxider. Man kan fråga sig om det är rimligt att transportera mat tvärs över jordklotet på det sätt som sker idag. Man kan ifrågasätta om det är nödvändigt att vi mitt i den svenska äpplesäsongen importerar äpplen från Chile och Nya Zeeland eller att vi på sensommaren kan köpa plommon från Ungern och körsbär från Italien. Om vi ska uppnå hållbara konsumtionsmönster borde vi istället äta mer av lokalt producerad mat och mer säsongsbetonat. Detta skulle innebära minskade transporter och därmed minskad energiåtgång och utsläpp av växthusgaser. Det skulle dessutom ge oss större möjligheter att påverka produktionen – det är alltså även en fråga om demokrati och inflytande. Man skulle också stödja lokal sysselsättning här, framför allt i glesbygdsområden.

En stor andel av den frukt vi äter är importerad och därmed utgör de internationella transporterna en större energipost för frukt än för andra livsmedel. Transporter står för halva energiförbrukningen när det gäller svenska äpplen, men för hela 90 procent när det gäller exempelvis äpplen från Nya Zeeland. Om vi skulle köpa enbart svenska äpplen under åtta månader av året kan 10 procent av transportenergin för att importera frukt och grönsaker sparas. Den inhemska fruktodlingen i Sverige skulle då behöva tredubblas. Genom förbättrade lagringsmöjligheter är det redan idag tekniskt möjligt att erbjuda svenska äpplen av godtagbar kvalitet åtta månader om året.²³⁵

Närproducerat är inte nödvändigtvis bäst ur energisynpunkt. För frilandsvaror som vi importerar från Europa är energiåtgången mindre, med transporterna inräknade, än för svenska växthusvaror, som vi har sett tidigare. Generellt kan man säga att det ur energisynpunkt är viktigare att välja frilandsodlat än närproducerat. De långväga importernas miljöpåverkan beror givetvis på hur varorna transporteras. Transporterna kan

miljöanpassas genom bränslesnålare fordon och ett bättre utnyttjande av lastkapaciteten. Framför allt skulle en stor del av lastbilstransporterna behöva ersättas med tåg eller båt. Exempel visar att morötter från Italien som transporteras med tåg istället för lastbil kräver hälften så mycket energi för transporten²³⁶. Ett problem är att mycket frukt importeras via Holland och då lastas om i Rotterdam från båt till lastbil.

Miljömärkning

Ett av de viktigaste instrumenten för att miljöanpassa konsumtion och produktion är miljömärkning. Det finns både statliga märkningssystem och miljömärken som startats av frivilligorganisationer. De olika produkterna, och ofta även tillverkningen, certifieras enligt särskilda kriterier som respektive miljömärkningsorganisation tagit fram. Syftet med miljömärkning är att visa konsumenterna vilka varor som är skonammast för miljön och skapa en efterfrågan för miljöanpassade produkter för att sätta press på de producerande företagen och ge miljöanpassade företag marknadsfördelar.

1992 antog EU en förordning om ett gemensamt program för en europeisk miljömärkning, EU-blomman. De tre stora oberoende miljömärkningarna i Sverige är Svanen, KRAV och Svenska Naturskyddsföreningens BRA MILJÖVAL. Som vi tidigare har sett finns dessutom Forest Stewardship Council (FSC) för skogsprodukter och Marine Stewardship Council (MSC) för fiskprodukter.

Utöver miljömärkningarna finns olika företagsspecifika varumärken med miljöprofil, exempelvis Änglamark (KF), Skona och Sunda (ICA). För många konsumenter kan de olika märkena te sig som något av en djungel, men det är viktigt att komma ihåg att de företagsspecifika varumärkena inte är kontrollerade av något oberoende organ. I december 1999 skapades en ny kontrollallians mellan sex kontrollorganisationer: IFOAM, FSC, MSC, Council on Economic Priorities (CEPAA), Fairtrade Labelling Organizations International och International Organic Accreditation Service (IOAS). Alliansen har prio-

riterat vissa områden som man vill arbeta gemensamt med, bland annat harmonisering av de olika systemen, ökning av insynen i ackrediteringsprocessen och att försvara icke-statliga internationella standardiserings- och ackrediteringsorgan i relation till WTO och EU²³⁷.

Svanen är den officiella nordiska miljömärkningen, som kom till 1989 på initiativ av Nordiska Ministerrådet. I Sverige driver SIS Miljömärkning AB arbetet på uppdrag av Finansdepartementet. I Miljömärkningsnämnden ingår representanter för handel, industri, konsumenter och inköpare. Svanmärkningen finns inom många olika varugrupper, dock ej på livsmedel. Huvuddelen av de Svanmärkta produkterna är svensk-tillverkade och en fjärdedel produceras utanför Norden. Ingen av slutprodukterna kommer från tredje världen, medan råvaror därifrån kan ingå.

Kontrollföreningen för ekologisk odling står bakom KRAV-märket. KRAV kontrollerar ekologisk odling, djurhållning, distribution, förädling och import. KRAV har för tillfället 23 medlemmar som representerar lantbrukare, förädlare, distributörer, återförsäljare samt konsument- och miljörelsen. KRAV är medlem i IFOAM, International Federation of Organic Agriculture Movements – en internationell paraplyorganisation för ekologiska odlare och certifierare. KRAV är ackrediterad av IFOAM och följer deras standards för certifiering. KRAV-märket finns på livsmedel och textilier, de KRAV-märkta produkterna brukar kallas ekologiska.

Svenska Naturskyddsföreningen började 1987 arbetet med att upprätta miljökrav för olika produkter. Först ut var klorfritt papper, som följdes av batterier och tvättmedel. BRA MILJÖVALs första kriterier för tvättmedel kom 1990. Inga slutprodukter kommer från tredje världen, endast råvaror i vissa fall. Bland BRA MILJÖVAL-märkta produkter kan nämnas tvätt-, disk- och rengöringsmedel, papper och textil. BRA MILJÖVAL-märket finns numera också på person- och godstransporter samt elleveranser.

Att det finns miljöanpassade produkter tillgängliga i handeln är en förutsättning för att konsumenterna ska kunna göra miljövänligare val. På den svenska marknaden finns idag cirka 2.700 KRAV-märkta produkter (av vilka 900 är importerade), 1.500 Svan-märkta och 1.300 BRA MILJÖVAL-märkta.

Både ICA och Gröna Konsum ökar konstant antalet ekologiska produkter i sina sortiment. Under 1998 lanserade Gröna Konsum 108 nya ekologiska produkter och ICA 40 nya KRAV-märkta. Gröna Konsum har idag över 500 ekologiska produkter i sitt sortiment²³⁸, medan ICA 1998 hade mellan 200 och 250²³⁹. Både Gröna Konsum och ICA har satt som mål att 10 procent av försäljningen ska utgöras av ekologiska produkter vid slutet av år 2000.

Men de miljömärkta produkterna utgör trots allt fortfarande endast en liten del av den totala försäljningen. Förutom disk- och tvättmedel och andra hushållskemikalier, där 90 procent av allt som säljs i Sverige idag är miljömärkt, är det få varugrupper där miljömärkta produkter utgör mer än några få procent av de totala försäljnings-siffrorna. Trots att alla de större kafferosterierna idag har sitt eget KRAV-märkta alternativ och att det inte längre är någon större prisskillnad, är

endast en procent av allt kaffe som säljs KRAV-märkt. Viss variation finns mellan butikskedjorna – 3,5 procent av det kaffe som Gröna Konsum sålde under 1998 var ekologiskt²⁴⁰. 1997 var ungefär 2 procent av ICAs försäljning av frukt och grönsaker ekologisk och andelen har i princip varit oförändrad under de senaste tre åren²⁴¹. Mellanmjölk (Arla) är en av de produkter som visar högst försäljningsandel för det ekologiska alternativet – cirka 8 procent²⁴². Kemtekniska miljömärkta produkter ökar i antal, medan tvål och schampo har stagnerat eller till och med minskat i antal.

Enligt Gröna Konsum är det bristen på ekologiska råvaror som begränsar försäljningen av ekologiska livsmedel. Än så länge är antalet odlare anslutna till KRAV's regelverk för få för att täcka Gröna Konsums behov av ekologiska råvaror. 10 procent-målet tycks avlägset både för ICA och Gröna Konsum, där idag cirka 5 procent av försäljningen är miljömärkta produkter.

Aktörer för förändringar

Individen

Vi har tidigare sett att förändringar av människors beteende är olika svåra att genomföra beroende på hur invanda våra beteendemönster är och hur genomgripande förändringarna är. Radikala förändringar i vår livsstil som kräver uppoffringar är de svåraste. Det råder ingen tvekan om att vi måste ändra våra konsumtionsmönster om vi ska uppnå en hållbar konsumtion. Vi bör handla mer miljöanpassade produkter och mer närproducerat, dels för att undvika långväga transporter men också för att vi då lättare kan kontrollera och påverka hur varorna är producerade. Men det räcker inte med att förändra våra konsumtionsmönster – vi måste också minska vår konsumtionen och det kommer att krävas mer genomgripande förändringar av livsstilen, till exempel förändringar av matvanor och att vi drar ner på resandet. Syftet med denna rapport är dock inte att titta på livsstilsförändringar.

För vissa av de varor som vi importerar från Syd finns idag ekologiska alternativ, till exempel kaffe, bananer och andra livsmedel. Detta är varor som ingår i våra vardagsköp och det innebär relativt enkla förändringar i våra beteenden att köpa de ekologiska varorna. Om de inte finns i just den butiken vi handlar, kan vi skapa en efterfrågan genom att fråga efter dem.

För andra varor är det mer tveksamt om vi överhuvudtaget ska importera dem från Syd – som exempel kan nämnas jätteräkor och snittblommor. Detta är snarast ”lyxvaror”, som odlas i tredje världen med allvarliga effekter på människor och miljö. Detsamma gäller tropiskt trä – behöver vi importera tropiska träslag när vi i Sverige har mycket egen skog?

Vi svenskar är stora konsumenter av bomull och kläder. Här styrs vi i hög grad av modets svängningar och de starka krafter som modeindustrin utgör.

Andra varor som vi har berört i den här studien är produkter som vi endast konsumerar indirekt,

exempelvis palmolja, soja i djurfoder och vissa metaller. Här är det svårare att påverka som konsument. Palmolja ingår i många olika produkter där vegetabiliskt fett ingår – i innehållsdeklarationerna står oftast endast vegetabiliskt fett. Ett första steg skulle vara att kräva att varudeklarationerna specificerar alla de ingående råvarorna. Generellt bör vi alltid kräva att handlarna tillhandahåller information om hur de produkter vi köper är producerade.

Tillförlitlig information får vi till exempel genom miljömärkning.

Men det är inte bara som konsumenter och genom våra dagliga inköp som vi kan påverka. Många av oss kan påverka inom våra yrken, kanske vid inköp till arbetsplatsen eller vid större upphandlingar av företag eller myndigheter. Som medborgare kan vi också agera politiskt och påverka beslutsfattarna att skapa en relevant miljölagstiftning och främja produktion och import av miljövänliga varor med mera. Vi har som individer också möjlighet att påverka marknaden genom vårt sparande i aktier och fonder. Sverige har idag ett stort och allmänt utbredd sparande i aktier eller aktiefonder bland befolkningen. Nästan hälften av svenskarna sparar i fonder av olika slag. Etiska fonder liksom miljöfonder blir allt vanligare. Idag finns omkring 30 etiska och ideella fonder i Sverige. Fortfarande utgör dessa en liten andel av allt sparande – endast cirka 1,5 procent av det totala fondsparandet²⁴³. Men allt fler svenskar säger sig vara villiga att spara i etiska fonder. Enligt undersökningar funderar två av tre fondsparare på att byta från traditionella fonder till etiska och 38 procent uppger att de kan tänka sig lägre avkastning på sparpengarna om de vet att de inte stöder något ”oetiskt”²⁴⁴. De etiska fonderna avstår från att investera i vissa typer av företag, bland annat vapen-, tobaks- och alkoholtillverkare. De ideella fonderna skänker en viss procent av av-

kastningen till ideella organisationer. Miljöteknikfonderna stöder företag inom miljösektorn. De etiska och ideella fonderna går bra och de påverkar direkt näringslivets utveckling.

Utbildning och information är viktiga medel för att ge fler en insikt om miljöproblemen som uppstår till följd av dagens produktion och konsumtion. Tydliga och trovärdiga miljömärknings-system är förutsättningen för att människor ska kunna välja de produkter som belastar miljön minst. Men vi har tidigare sett att kunskap och medvetenhet om miljörisker inte är tillräckligt. Det behövs starkare återkopplingar till konsumenterna så att miljövänligt beteende lönar sig. Idag saknas det dessutom ekonomiska incitament för miljövänligare konsumtionsmönster. Ofta är det dyrare att leva miljöanpassat. Till exempel betalar de miljömedvetna konsumenterna idag oftast mer för de KRAV-märkta produkterna än de som handlar konventionella produkter. Det största problemet är att de konventionella produkterna inte betalar sina miljömässiga eller sociala kostnader. I priset för de konventionella bananerna från storskaliga industriella plantager i Latinamerika, till exempel, ingår inte kostnaderna för de skador som de orsakar på människor och miljö. Vi betalar i själva verket ett alldeles för lågt pris för dessa bananer. Den ekologiska produktionen blir lidande av detta, eftersom den upplevs som otillbörligt mycket dyrare av konsumenterna.

Företagen

Vi har tidigare sett att storföretagen får allt mer makt i dagens globala ekonomi och att världshandeln domineras av stora transnationella företag. Näringslivet styr mycket av handelns regelverk och påverkar på olika sätt våra konsumtionsmönster. Många företag lägger ner stora summor på marknadsföring och reklam för sina produkter. För många varor, framför allt för kläder och märkesvaror, är kostnader för marknadsföring en stor andel av priset. Utav priset för ett par Nike sport skor går till exempel 33 procent till marknadsföring²⁴⁵.

Många branscher utvecklar ständigt nya produkter och ny teknik, vilket ger hög konsumtion. Exempel på detta är audio- och TV-branschen, där vi genom ny digital teknik lockas att byta ut de gamla produkterna. Datorer är ett annat exempel, där ny hård- och mjukvara utvecklas och uppgraderas i en rasande takt.

Det är företagets ansvar att se till att de varor som de tillhandahåller är miljöanpassade och är producerade på ett miljömässigt bra sätt. Det är handelns och företagets ansvar att se till att varorna också transporteras på det miljömässigt bästa sättet. Miljöfrågor blir allt viktigare för företagen. Företagens image och anseende är viktigt i kampen om marknadsandelar. Som konsument kan vi påverka företagen genom att avvisa miljöfarliga produkter och skapa en efterfrågan för miljöanpassade varor. Vår konsumentmakt består inte endast av vår köpkraft utan även av en marknadsmakt. Företagen blir allt mer måna om sin image och att följa rådande trender. Många företag idag tar initiativ till uppförandekoder. Vi kan också utnyttja vårt sparande i aktiefonder till att påverka företagen.

Politisk styrning

WTO's regelverk och Sveriges inträde i EU har lett till att vi har mycket begränsade möjligheter att införa handelshinder mot varor som är producerade på ett miljöfarligt sätt. Sverige kan dock genom sitt medlemskap i WTO respektive EU vara med och påverka de internationella handelsregelverken, så att man skapar möjligheter för att stödja miljöanpassade produkter och hindra varor som är tillverkade på ett miljöfarligt sätt. Hitintills har Sverige inte tagit en aktiv sådan roll. Sverige borde arbeta mer aktivt för att underlätta importen av ekologiska produkter, till exempel tullfria kvoter för import av ekologiska varor.

Med olika typer av miljöskatter skulle den svenska regeringen kunna reglera miljöfarliga produktions sätt. En "grön skatteväxling" med sänkt skatt på arbetskraft och höjd skatt på naturresurser och miljöförstöring skulle underbjuda tjänster istället för varor. Eftersom arbetskraften

är dyr i Sverige, lönar det sig oftast inte att reparera produkter som går sönder, utan det är billigare att köpa nytt.

Ett problem generellt vad gäller varuimporten är att transportkostnaderna oftast utgör endast en liten del av de totala produktionskostnaderna. Ökade energiskatter, framför allt på fossila bränslen, skulle krävas för att få en hållbar livsmedelssektor med ett mer bärkraftigt transportutnyttjande. Höjda energiskatter skulle också leda till en energisnålare produktion.

Staten har också ansvaret för ökade satsningar på forskning kring resurssnåla teknologier och för att med olika ekonomiska styrmedel uppmuntra en teknikutveckling för en miljöanpassning av produktionen. De mer strukturella hindrena i samhället, som det är svårare för den enskilde individen att påverka, utgörs bland annat av tillgänglighet av – eller snarare brist på – miljöanpassade varor liksom bristande infrastruktur och otillräckliga kommunala transportsystem. Politikernas mandatperioder är förhållandevis korta och ofta skulle det vara politiskt självmord att genomföra impopulära lagar i syfte att till exempel reglera det privata bilåkandet.

Offentlig upphandling

Den offentliga upphandlingen av staten, kommunerna och landstingen svarar för en stor del av vår konsumtion och börjar allt mer uppmärksammas i debatten kring en hållbar utveckling. Den svenska offentliga upphandlingen uppgår till cirka 300 miljarder kronor per år, varav cirka 100 miljarder är varor och 200 miljarder är tjänster och entreprenader²⁴⁶. Den europeiska upphandlingsmarknaden motsvarar mer än 6.000 miljarder svenska kronor²⁴⁷. Med ökade miljökrav finns det en stor marknad för miljöanpassade produkter vid den offentliga upphandlingen, både nationellt och internationellt. Delegationen för ekologiskt hållbar upphandling, EKU-delega-

tionen, tillsattes av regeringen för perioden 1998–2000. Delegationen ska arbeta för att den offentliga upphandlingen ska vara ett instrument för en ekologiskt hållbar utveckling. Vid alla upphandlingar har inköparen möjligheter att påverka miljöanpassningen hos varan, tjänsten eller entreprenaden.

Offentlig upphandling inom EU regleras av flera rådskdirektiv och det finns liknande regelverk för handel mellan EU och andra i-länder (GPA – Government Procurement Agreement). Inom EU kan upphandlaren idag bland annat ställa miljökrav på ingående ämnen i varan, varans förpackning, att den ska vara ekologiskt odlad, vara energisnål samt utesluta en leverantör som har brutit mot nationell lagstiftning, integrera miljökrav i urvalskriterierna och ställa miljökrav som utförandevillkor för den leverantör som fått kontraktet²⁴⁸.

Internationellt samarbete

Vi kommer inte att nå fram till hållbara konsumtionsmönster utan ett internationellt samarbete. Många av våra dagligvaror är importerade och därmed får många av våra vardagsval konsekvenser för andra länder. Vi påverkar Syd genom handeln, men också genom biståndet, och det är viktigt att handels- och biståndspolitik stämmer överens och strävar åt samma håll. Vi påverkar dessutom Syd genom export av vår livsstil. Vår överkonsumtion och vår livsstil sprids framför allt via reklam, medier och turism. Det skulle behövas en större harmonisering internationellt av miljölagar och regelverk liksom ett samarbete kring hur vi i den rika delen av världen kan mildra effekterna i Syd av omställningen till mer hållbara konsumtionsmönster i Nord (se mer om detta längre fram).

Hinder för förändringar av svensk import och handelspolitik

WTO och internationella handelsavtal

Världshandelsorganisationen, WTO, bildades 1995 och reglerar idag nästan all handel mellan länder. WTO har 136 medlemsländer – de flesta av världens viktigaste ekonomier är med, förutom Kina och Ryssland (som dock förhandlar om medlemskap). De flesta sektorer inom ekonomin omfattas av WTO-avtalen. Kärnan i WTO är GATT-avtalet (General Agreement on Tariffs and Trade), som gällde mellan 1948–1994 och avslutades med Uruguay-rundan. Nya avtal skapades och inkluderades i WTO, bland annat GATS (General Agreement on Trade in Services – som reglerar handel med tjänster) och TRIPS (Trade Related Intellectual Property rights – minimiskydd för immaterialrätter, till exempel patent och upphovsrätt). Andra nya avtal är de om jordbruk och tjänster, den så kallad inbyggda agendan, som ska förhandlas vidare från och med år 2000. Nationell lagstiftning måste underordnas WTO och organisationen har en mycket effektiv tvistlösningsmekanism, som gör att det är möjligt för WTO att tvinga länder att följa avtalen. I alla de miljörelaterade konflikter som tagits upp till tvistlösning har utfallet varit till miljöns nackdel²⁴⁹.

Efter sammanbrottet i förhandlingarna på ministermötet i Seattle i december 1999 är det svårt att förutsäga framtiden för WTO's roll. Status på texter och dokument och förhandlingarnas återupptagande är i dagsläget oviss. Mötet, som enligt Sveriges deltagande politiker, ”varken inleddes eller avslutades”, fick stor massmedial uppmärksamhet och möttes av massiva protester från folkrörelser runt om i världen. Det råder ingen tvekan om att WTO i sin nuvarande utformning inte är en demokratisk och transparent organisation samt att förhandlingarna domineras av de rika i-länderna och att tredje världen bland annat genom ”slutna rummet-förhandlingar” hindras från att delta.

Tredje världen liksom folkrörelser i Nord och Syd har redan från början varit emot en ny stor förhandlingsrunda inom WTO, som bland annat EU och även den svenska regeringen ivrigt förespråkade. Sammanbrottet i Seattle ger nu möjligheten att se över WTO och utvärdera effekterna på miljön och u-länderna av världshandelns liberalisering och avreglering under de fem år som organisationen funnits. I tredje världen finns det idag ett stort motstånd mot att föra in miljöfrågorna i WTO, av rädsla för att det skulle utnyttjas av de rika länderna i protektionistiska syften – ”grön protektionism”. En rädsla som är befogad, utifrån det sätt som WTO har fungerat hitintills. Länderna i Syd har inte tillåtits delta på jämlika villkor. De undantag i handelsregelverken som tidigare fanns för länderna i Syd har till största del försvunnit i och med bildandet av WTO. Tredje världen ska också omfattas av ömsesidighetsprincipen och regelverken ska gälla likadant i alla länder. Fattiga länder har dock fått längre tid på sig för att anpassa sig till de nya regelverken i vissa fall.

EU's handelspolitik

Sedan Sverige gick med i EU 1995 har vår handelsfrihet inom handelspolitiken starkt begränsats. Vi måste idag till största delen följa EU's spelregler. EU's gemensamma handelspolitik innebär att unionen som helhet driver frågor om utrikeshandel och sluter handelsavtal med länder utanför EU. I princip har ett enskilt medlemsland ingen möjlighet att sluta egna avtal med tredje land, förutom vad gäller exportkrediter. EU bedriver en selektiv handelspolitik gentemot tredje världen. Loméavtalet är det största avtalet mellan EU och länder i Syd. Avtalet gäller mellan EU och 71 länder i Afrika, Västindien och Stilla Havsområdet, de så kallad AVS-länderna – ACP efter den engelska förkortningen – och gäller både handel

och bistånd²⁵⁰. Avtalet garanterar AVS-länderna tullfrihet för majoriteten av de varor som de exporterar till EU. Länderna är framför allt före detta brittiska, franska och portugisiska kolonier. Andra länder i tredje världen som inte omfattas av Loméavtalet kan få särskilda handelslättnader genom Allmänna Tullpreferenssystemet, GSP, framför allt för industrivaror. GSP-systemet berör ett 40-tal länder i Asien och Latinamerika. EU har dessutom ett ramavtal med Brasilien, Paraguay, Uruguay och Argentina (Mercosurländerna) med frihandel som mål.

Vad gäller textil- och konfektionsvaror, en industri som är mycket betydelsefull för många länder i tredje världen, har EU låtit protektionistiska intressen dominera över principerna för frihandel och har reglerat handeln genom importkvoter. I Uruguay-rundan beslöts att importkvoterna skulle avvecklas till år 2005. Avvecklingen av kvoter gäller endast WTO-medlemmar. Det finns starka krafter som inte vill att Kina ska bli medlem i WTO, eftersom Kina är en av världens största exportörer av textil och konfektion²⁵¹. Sverige tog bort begränsningar på teko-produkter 1991, men vi var tvungna att återinföra dem när vi gick med i EU 1995. EU's jordbrukspolitik (CAP) som syftar till att skydda det egna jordbruket, slår hårt mot jordbruksexportörerna i Syd. Olika typer av jordbrukssubventioner utgör den största enskilda posten i EU's budget²⁵². Tullarna till EU för jordbruksprodukter kan uppgå till flera hundra procent och försvårar tredje världens marknadstillträde. WTO's förbud mot att subventionera export gäller inte för jordbruksprodukter. EU subventionerar ett jordbruksöverskott, som dumpas i Syd och snedvrider marknadspriserna. Många länder i tredje världen

är idag nettoimportörer av livsmedel. De billigare importerade matvarorna hotar på många håll att slå ut den lokala produktionen.

EU's komplicerade handelsregelverk och förordningar snedvrider marknaden och får negativa konsekvenser framför allt för småskaliga exportörer i Syd. Ett tydligt exempel är EU's bananförordning (se kapitlet om bananer). EU's bananregelverk har främst gynnat de multinationella bananföretagen. Det har uppstått en stor handel med licenser och kvoter och företagen har ökat koncentrationen och köpt upp flera led i produktionen. Småproducenterna och arbetarna på bananplantagerna har endast förlorat på reglerna. Plantagearbetarna har i själva verket fått lägre löner. Ungefär en tredjedel av bananpriset utgörs av kostnader för bananförordningen, det vill säga olika tullar och avgifter. Enligt ett förslag från EU-kommissionen i november 1999 ska bananförordningen avvecklas under en sexårsperiod och ersättas av en rak tullösning år 2006²⁵³. EU's regler för ekologisk produktion försvårar för de ekologiska jordbrukarna i Syd, vilket beskrivs längre fram.

Det finns många exempel på hur EU's handels- och biståndspolitik motverkar varandra. Samtidigt som EU ger bistånd till länder i tredje världen för att stödja utvecklingen av lokalt och kustnära fiske, sluter EU handelsavtal med samma länder för att EU-ländernas fiskeflottor ska få tillgång till deras fiskevatten. Länderna i Syd får ekonomisk kompensation för att avstå från sina fiskerättigheter. De europeiska fiskeflottornas intensiva fiske minskar fiskebestånden och hotar de lokala befolkningarna i kustområdena som man försöker stödja med biståndet.²⁵⁴

Högt pris för exporten i Syd

Inledning

Det tycks inte ha gjorts några ingående studier av hur förändringar i våra konsumtionsmönster här i Nord skulle påverka länderna i Syd. Ofta har det generellt antagits att om de rika länderna konsumerar mindre skulle det gynna länder i Syd, som då skulle kunna öka sin konsumtion inom ramarna för det globala rättvisa miljöutrymmet. Men detta kommer inte att ske automatiskt. Debatten kring vilka effekter förändringar i vår konsumtion skulle få i Syd, har mest kretsat kring hur de exporterande tredje världens-ländernas ekonomier skulle drabbas om vår import minskar. För initiativ har gjorts för att analysera vilken omställning som skulle behövas i exportinriktade ekonomier i Syd och hur länderna i Nord skulle kunna mildra de negativa effekterna. På kort sikt kan en minskad import från Nord drabba tredje världens exportinriktade ekonomier negativt, men på en lite längre sikt öppnar ett hållbart Nord nya marknader och möjligheter att ställa om till en hållbar produktion.

Det här kapitlet börjar med att först titta på hur globala handelssystem påverkar tredje världen och några bidragande faktorer till att många av länderna i Syd inte fått del av en ekonomisk utveckling. I den globala ekonomin deltar inte alla länder på lika villkor. De globala maktstrukturerna där de rika länderna – samt internationella organ som WTO, Världsbanken och IMF – sätter dagordningen, är ett av de största hindren för att tredje världen ska kunna nå fram till en hållbar utveckling.

Det är dags att avliva myten om att en ökad handel och satsningar på export automatiskt leder till ökat välstånd för länderna i tredje världen. Mer än 80 länder i Syd har idag lägre BNP per capita än de hade för tio år sedan. 59 länder har nu en minskande per capita inkomst, framför allt i södra Afrika, bland annat Kongo, Zambia och Elfenbenskusten. Det ironiska är att

dessa länder faktiskt är integrerade i världshandeln. Även om de är marginella i den globala handeln, uppgår deras export till nästan 30 procent av BNP (vilket kan jämföras med knappt 20 procent för de flesta OECD-länder).²⁵⁵

Exportinriktning i Syd

Många Syd-länder sitter fast i exportinriktade produktionssystem, i många fall initierade redan under kolonialtiden och ofta ivrigt understödda av Världsbankens och IMF:s strukturanpassningsprogram. Odlingen av exportgrödor har ofta drabbat de lokala ekonomierna negativt, när traditionella grödor och småskaliga odlingsystem har slagits ut. Istället för att odla de traditionella grödorna för sin egen försörjning, odlar småbönderna idag avsalugrödor (cash crops) för en exportmarknad långt borta som de inte har någon kontroll över. Exportinkomsterna har oftast endast gynnat ett fåtal i landet.

Det största problemet är att många av länderna i Syd fortfarande till stor del är råvaruexportörer och ofta beroende av endast ett fåtal exportprodukter. Dessa länder är därmed starkt beroende av råvarupriserna på världsmarknaden. Särskilt utsatta är de länder som är beroende av en eller ett par råvaror. Priserna har sjunkit på de flesta råvaror och dessutom är de mycket instabila, vilket försvårar en långsiktig planering. Världsmarknadspriserna på kakao sjönk med 47 procent mellan 1984 och 1994. Detta drabbade exempelvis Ghana hårt, där kakao utgör 26 procent av exportinkomsterna.²⁵⁶ Trots ökade exportvolymmer minsakade inkomsterna från Ghanas export av kakao. Naturgummi är ett annat exempel, där efterfrågan och världsmarknadspriset har sjunkit stadigt de senaste decennierna.

Orsakerna till de sjunkande råvarupriserna är att utbudet i vissa fall har ökat, men även att efterfrågan minskat, till en del som en följd av nya syntetiska material som ersätter råvarorna,

exempelvis syntetiskt gummi. Det finns också en betydande spekulation i en del av varorna, exempelvis kaffe, där förlorarna är de småskaliga kaffebönderna.

Syd är beroende av Nord för vidareförädling av råvarorna – endast en liten del av bearbetning och förädling av produkterna sker i Syd. Chile räknas till de ekonomiskt framgångsrika länderna i Sydamerika. Landets export har ökat både volymmässigt och i antalet produkter liksom antalet exportmarknader under 1990-talet. Men den kvalitativa diversifieringen av exporten har varit mycket långsammare. Chiles export är fortfarande framför allt en råvarubaserad export. För att citera Instituto Ecologia Politica (IEP):

”Chiles export karakteriseras av råvaruprodukter med en låg förädlingsgrad, liten kvalitativ diversifiering, stor utsatthet för konkurrens och ökande utbud på världsmarknaden och konkurrensfördelar som grundas på en minimering av löne- och miljökostnader. Exportprodukterna har en negativ priselasticitet och hotas ständigt av ett överutbud på världsmarknaden. Under dessa förutsättningar utgör en exportbaserad tillväxt ingen solid bas för en bärkraftig ekonomisk tillväxt.”²⁵⁷

Stor del av vinsten stannar i Nord

Endast en mycket liten del av exportvinsterna når producenterna, ofta stannar de inte ens i landet. Råvarumarknaderna domineras i praktiken av ett fåtal multinationella företag, ofta färre än sex stycken. Dessa är i regel baserade i Nord och här hamnar en stor del av vinsterna.

Det amerikanska företaget Cargill, till exempel, svarar ensam för en fjärdedel av världens spannmålshandel²⁵⁸. Cargill är världens största spannmålsföretag och kontrollerar tillsammans med AGM mer än hälften av USA’s spannmålsexport²⁵⁹.

Tre företag: Dole Foods, Chiquita Brands och Fresh Del Monte Produce, kontrollerar 65 procent av handeln med bananer och äger flera led i

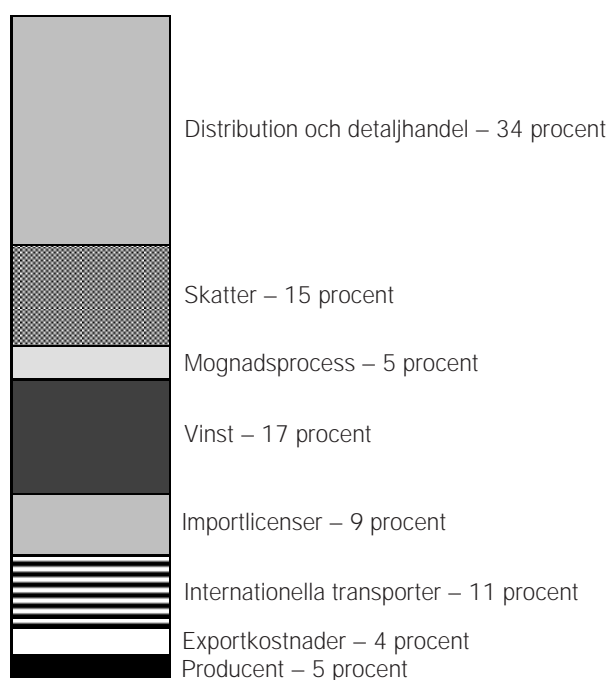
produktionskedjan – från odling och transport till mognadsanläggningar och distribution²⁶⁰.

Vad gäller handeln med tobak är det fyra företag som står för 87 procent av den internationella handeln.

De transnationella företagen har koncentrerat sin verksamhet starkt under de senaste åren och blivit allt mäktigare. De kontrollerar framför allt de kapital- och kunskapsintensiva leden i produktionskedjan. De tio största företagen kontrollerar 86 procent av telekom-branschen, 85 procent av bekämpningsmedelsindustrin, 70 procent av data- och 35 procent av läkemedelsindustrin²⁶¹.

För många av tredje världens exportvaror är det knappt 10 procent av priset för varorna som stannar i producentlandet och ännu mindre som når den enskilde producenten. Ett exempel är bananer. Vinsten stannar hos det transnationella företaget. Distributions- och detaljhandelsledet slukar den största delen, 34 procent, och endast fem procent av priset vi betalar för en banan når producenten.

Vad betalar vi i priset för en banan?

Källa: New Internationalist, 1999

Hot mot livsmedelssäkerheten

Exportinriktningen innebär ofta att ”lyxvaror” för export odlas istället för mat för den egna befolkningen. Ofta odlas exportgrödorna på de bästa jordarna och lokalbefolkningen får hålla till godo med jordar av sämre kvalitet och i områden där det ofta råder brist på vatten. De storskaliga odlingarna av exportgrödor är många gånger mycket vattenintensiva och leder till att lokalbefolkningen drabbas av brist på vatten. Utslagningen av traditionella grödor och odlings-system utgör ett hot mot livsmedelssäkerheten i många länder i Syd idag. Länder som tidigare var självförsörjande på stapelvarorna, måste numera importera baslivsmedel. De bördigaste jordarna i Malaysia upptas idag av bland annat oljepalms- och gummiplantager, liksom kakaoodlingar, och man måste numera importera 35 procent av sitt ris. Brasilien importerar över 60 procent av sitt vete.

Snittblommor, tobak och kakao odlas idag på många av Afrikas bästa jordar. I Zimbabwe odlas ringblommor i stora monokulturer. Blommorna används som en ingrediens i hönsfoder och exporteras till Nord – allt för att äggulorna i våra ägg ska bli så gula som möjligt.

Sysselsättning

Ett av huvudargumenten för tredje världens exportsatsningar är att det skapar sysselsättning. Men gör det verkligen det? Det är svårt att ge något entydigt svar på den frågan, eftersom det ser olika ut för olika sektorer. I många fall sysselsätter exportnäringarna en inte försumbar andel av befolkningen. I Sydafrika arbetar 5 procent av landets befolkning inom gruvindustrin²⁶² – 300.000 var 1997 sysselsatta i den sydafrikanska guldindustrin²⁶³. Men det finns också exempel där exportproduktionen inte har skapat någon nämnvärd sysselsättning lokalt. Olja svarar för 90 procent av Nigerias statsbudget, men sysselsätter mindre än 2 procent av befolkningen²⁶⁴.

Satsningarna på exportgrödor har ofta drabbat sysselsättningen inom jordbrukssektorn negativt. Ett exempel är Brasilien, där tre miljoner jordbruksarbeten har försvunnit mellan 1985 och 1997²⁶⁵. Akvakultur av tropiska räkor sysselsätter till exempel tio gånger färre än en motsvarande risodling.

Generellt har exportindustrierna ofta betytt en förflyttning och omstrukturering av arbetskraften. Trenderna har varit en förflyttning av arbetskraft från landsbygden till urbana områden för arbeten i exportindustrierna. Samtidigt har bönder istället blivit plantagearbetare. Exportindustrier för manufaktur har ofta byggt på en exploatering av billig arbetskraft – ett skäl till direktinvesteringar i Syd har varit just tillgången på billig arbetskraft, till exempel i Sydostasien.

Tunga skuldbördor och strukturanpassning

Stora utlandsskulder och avbetalningar på lånen gör att många av tredje världens länder sitter fast i det exportinriktade systemet, trots att man idag på många håll tydligt kan se de negativa effekterna. Strukturanpassningsprogram (SAP) har genomdrivits av Världsbanken och IMF i många av tredje världens länder för att de skulle kunna öka exporten och betala av på lånen. SAP syftade till att minska statens inflytande genom avregleringar av utrikeshandel och kreditmarknad, minska statsutgifterna, devalvera valutan och avveckla tullar och andra handelshinder.

Strukturanpassningsprogrammen har generellt inte lyckats förbättra tredje världens ekonomier. Många fattiga i Syd har istället fått det sämre och klyftorna har ökat. De drastiska nedskärningarna i statsbudgetarna har drabbat sektorer som utbildning, hälso- och sjukvård hårt. Det står mer och mer klart att IMF's policy var felaktig och att det förvärrade de skuldrabbade ländernas situation. IMF's agerande medförde att länderna gick från ett skuldproblem till en djup recession²⁶⁶. SAP har utstått mycket kritik och olika typer av skuldlättnader diskuteras allt oftare även på den storpolitiska arenan. Flera i-länder har utlovat skuldavskrivningar på bilaterala lån.

Skuldbördan är fortfarande ett stort hinder för utveckling i många länder i Syd. Många afrikanska länder har utlandsskulder som är flera gånger större än exportinkomsterna. Mocambique's statsskuld är till exempel sju gånger större än den årliga exporten. Investeringar har ofta gått till att utvinna råvaror utan att bygga upp förädlings- eller tillverkningsindustrier. Många länder har skuldsatt sig för att kunna göra investeringarna och fastnat i en skuldfälla där de är beroende av exporten av råvarorna för att betala räntor och amorteringar. Ecuador är ett sådant exempel, oljeinkomsterna står där för 80 procent av avbetalningarna på utlandsskulden²⁶⁷. Honduras är ett av Latinamerikas mest skuldsatta länder. Den totala utlandsskulden uppgår till 4.200 miljoner USD, vilket är 105 procent av landets BNP. 35 procent av landets budget går åt till att betala av utlandsskulden – en hopplös situation som ytterligare förvärrades efter orkanen Mitch.²⁶⁸

Världsbanken har inte sällan fått kritik för att ha blandat sig i tredje världens ekonomier. Förutom kraven på strukturanpassningsprogrammen har Världsbanken också ställt konkreta krav på handelsliberaliseringar för att länder ska få nya lån. Cashew nötter i Mocambique är ett sådant exempel. Världsbanken hävdade att Mocambique förlorade på att vidareförädla de råa cashew nötterna och ställde en sänkning av exportskatten på de råa nötterna som krav för fortsatt långivning till Mocambique. Det visade sig två år senare (1997) att Världsbanken baserade sina beräkningar på felaktig statistik och att bönderna inte gynnades, utan att vinnarna var handelsbolagen som köpte upp de råa nötterna och sålde dem vidare till Indien – den enda marknaden för råa cashew nötter.²⁶⁹

Att de multilaterala utlåningsinstitutionernas interventioner kan få motsatta effekter än vad som avses är guld i Sydafrika ett annat exempel på. IMF planerade under 1999 att sälja ut sina guldreserver för att finansiera skuldavskrivningar för världens fattigaste länder. Detta skulle få som effekt att de redan sjunkande guldpriserna ytterligare pressades, vilket skulle hota guldindustrin

i tredje världen. Det ironiska är att fler än 30 av de 41 länder som skulle gynnas av en skuldavskrivning själva är guldproducenter eller starkt beroende av att kunna sända arbetare till grannländernas guldgruvor²⁷⁰.

Zimbabwe inledde 1991 ett ekonomiskt reformprogram med IMF med syfte att gynna exportindustrin i landet. Exporten av snittblommor har varit den snabbast växande branschen. Zimbabwe exporterade 1996 cirka 12.000 ton snittblommor och var den fjärde största exportören till Europa. Den största delen, cirka 70 procent, är rosor. Men blomsterodlingarna har framför allt gynnat ett fåtal vita. Trots att 90 procent av befolkningen är svart, var endast 22 utav totalt 220 kommersiella blomsterodlare 1996 svarta²⁷¹. Kenya är den största blomsterexportören i Afrika. Blomsterodlingen svarar för hälften av landets trädgårdsodling för export och ägs av 22 stora och medelstora företag. Hälften av dessa företag är utländska, framför allt holländska, schweiziska och tyska. En av världens största blomsterodlingar, som finns i Kenya, ägs av Unilever.²⁷²

Världsbanken och IMF har lanserat HIPC-initiativet (Heavily Indebted Poor Countries), ett program för skuldlättnader med mål att uppnå en "hållbar skuldnivå". Initiativet kan tolkas som ett erkännande att SAP inte har fungerat. De resurser som frigörs av skuldlättnader enligt HIPC-initiativet ska användas till fattigdomsbekämpning och sociala reformer.

Kampanjen Jubilee 2000 startade 1996 i England med syfte att mobilisera folkligt stöd för en engångsavskrivning år 2000 av de fattigaste ländernas icke betalbara skulder. Kampanjen fick en svensk del, Jubel 2000, under 1998. Kampanjen försöker hitta lösningar på de olika problemen kring skuldfrågan, till exempel avskrivningar av ländernas skulder till privata banker, kraven på demokrati och ett starkt civilt samhälle med mera.

Skuldlättnader kommer dock inte per automatik att förbättra situationen för världens fattiga. En stor del av problemen i tredje världen är

politiska och strukturella, snarare än brist på resurser. Diktaturer, korrupta regimer och att en hög andel av statsinkomsterna går till militära utgifter, är exempel på de andra stora hinder för utveckling. Den ojämna resursfördelningen och ägarförhållandena i länderna och en liten maktelit som stoppar pengarna i egen ficka, gör att det mesta av resurserna aldrig når de fattiga.

Naturresurser finansierar odemokratiska regimer

Politisk instabilitet och krig är andra faktorer i tredje världen som påverkar förutsättningarna för en hållbar produktion i Syd. På flera håll i världen har värdefulla naturresurser bekostat krig och utnyttjats av odemokratiska regimer för att hålla sig kvar vid makten. Vi har tidigare sett hur oljan i Nigeria har finansierat den brutale diktatorn Abachas blodiga styre. Mer än 2.000 Ogonis har dödats av militären under kampen mot Shell.

Diamanter i Angola har spelat en nyckelroll i inbördeskriget i Angola under de senaste tio åren.

Sedan 1992 har UNITA kontrollerat 60–70 procent av Angolas diamantproduktion, vilket har genererat inkomster på 3,7 miljarder US dollar. Dessa inkomster har gjort det möjligt att fortsätta kriget, vilket har kostat mer än 500.000 människor livet. Trots att FN's säkerhetsråd har infört ett handelsembargo på angolanska diamanter som inte kommer från det statligt kontrollerade företaget Endiama, letar sig diamanter från den produktion som UNITA kontrollerade till de europeiska marknaderna via grannländerna, framför allt Zambia.²⁷³

I Kambodja infördes 1996 ett förbud mot export av tropiskt virke. Trots detta skövlas Kambodjas skogar idag i en takt, som om den fortsätter innebära att det inte finns någon skog kvar år 2003. En stor del av virket går till möbelindustrin i Vietnam. Denna illegala handel med tropiskt trä har genom åren finansierat både Röda Khmererna, den kambodjanska militären liksom korrupta politiker i regeringen.²⁷⁴

Ett hållbart Nord – tänkbara effekter i Syd

Minskad efterfrågan på råvaror

Förändringar i konsumtionsmönsterna i Nord mot en mer hållbar konsumtion och livsstil, skulle rent konkret innebära att vi skulle importera mindre från Syd, eftersom effektivisering, dematerialisering och återvinning skulle öka samtidigt som vi skulle handla närproducerat i större utsträckning. På kort sikt skulle naturligtvis producentländernas ekonomier drabbas. Många ändliga råvaror skulle i en hållbar produktion cirkuleras i nära nog slutna kretslopp. De länder i Syd vars ekonomier är starkt beroende av endast en eller ett par exportprodukter är naturligtvis särskilt utsatta, liksom de många länder som än idag framför allt är råvaruleverantörer.

Redan idag kan man se att skärpta krav på återvinning och en ökande resurseffektivitet har lett till en minskad efterfrågan på vissa råmaterial, exempelvis metaller. Mer än 1/3 av kopparanvändningen i i-länderna utgörs idag av återanvänt eller "sekundärt" koppar. Industrin ersätter allt mer koppar med andra material till exempel aluminium, plast och rostfritt stål, eftersom detta blir billigare. Zambia är ett land som redan har drabbats hårt av den minskande efterfrågan och de sjunkande världsmarknadspriserna på koppar sedan 1974. 90 procent av Zambias exportinkomster kommer från koppar – det säger sig själv att en minskad efterfrågan på koppar får en stor effekt på landets ekonomi. Man kan tydligt se en nedåtgående trend i Zambias kopparexport: 1965 uppgick exporten till 683 miljoner ton och 1993 hade den minskat till 400 miljoner ton. 1965 svarade koppar för 40 procent av Zambias BNP och 1998 för 10 procent.²⁷⁵

Det finns flera exempel på hur stora förändringar i efterfrågan från länder i Nord allvarligt kan drabba producentländerna i Syd och hota deras ekonomier. Då USA ersatte socker i läskedrycker med inhemskt producerad majssirap, kollapsade hela sockerindustrin på Filippinerna,

för vilka USA hade varit den främsta importören. Runt en miljon arbetstillfällen försvann i ett slag och den filippinska ekonomin skakades allvarligt.

En minskad import av metaller skulle omedelbart drabba exempelvis Sydafrikas ekonomi. Gruvindustrin är en viktig sektor i Sydafrika – den svarade 1996 för 25 procent av landets BNP och sysselsätter 5 procent av landets befolkning i ett land som har en arbetslöshet på 50 procent²⁷⁶. Doctor Mthetwa från Group for Environmental Monitoring (GEM) inser det komplexa i situationen:

"Att fingra på gruvindustrin skulle rubba balansen på hela vår ekonomi. Samtidigt är detta en extremt nedsmutsande industri av en ändlig resurs. Den har redan orsakat stora skador på våra förnyelsebara resurser, främst jordbruket. Vi måste börja titta på de totala kostnaderna för industrin, inklusive sociala och ekologiska kostnader, och på vem som tjänar på gruvdriften."

Nya marknader för ekologiska produkter

En hållbar konsumtion i Nord skulle innebära att vi i högre grad skulle handla livsmedel som är producerade närmare oss. Vi skulle välja varor beroende på växtsäsongen och därmed minska vår import av exotiska frukter och matvaror producerade i länder långt borta. De länder i Syd som idag är beroende av en export av livsmedel till oss i Nord, skulle på kort sikt drabbas ekonomiskt. På lite längre sikt skulle det dock öppna upp för en ökad produktion av matvaror för eget bruk och inhemska baslivsmedel. Intensivodlingarna för exportprodukter är inte långsiktigt ekologiskt hållbara och en minskad efterfrågan hos oss skulle möjliggöra en omställning till ett mer ekologiskt hållbart jordbruk i Syd. En minskad export skulle kunna leda till nya marknader för ekologiska produkter i Syd.

En minskad efterfrågan från de rika länderna skulle uppmuntra en ökad regional handel i Syd. I takt med en ökad köpkraft i det egna landet, skulle det också växa fram en stark hemmamarknad. Idag exporteras en stor del av den ekologiska produktionen, eftersom det ger ett bättre pris och det ofta inte finns tillräcklig köpkraft bland den egna befolkningen för att betala ett högre pris för de ekologiska produkterna. Men en växande medelklass och en ökande miljömedvetenhet i Syd borgar för en starkare efterfrågan på miljövänliga produkter på den egna marknaden.

Företag söker nya marknader i Syd

I takt med att Nord blir miljövänligare kommer marknader för vissa produkter att minska. Det handlar både om direkt miljöfarliga produkter som kemikalier och bekämpningsmedel, men också om andra varor som ersätts av nya mer miljöanpassade alternativ. I ett första skede vänder sig då företagen ofta med sin produktion till Syd i jakten på nya marknader. Detta har man redan sett vad gäller kemikalier och vitvaror med ur miljösynpunkt dålig teknik. Elektrolux har långt efter det att CFC blev förbjudna i Väst använt CFC i tillverkningen av kylskåp i länder i Syd, bland annat Indien. Kemikalieindustrin har även flyttat produktion till Syd, dels för att undslippa miljölagstiftning, dels för att komma närmare nya stora marknader, till exempel Brasilien.

Ett annat exempel är cigarettindustrin, som med hjälp av kraftig marknadsföring har sökt sig nya marknader i Syd – även om orsaken snarare är ett ökat hälsomedvetande i Nord.

Tekniköverföring

Det står klart att trots globaliseringen och de ökade direktinvesteringarna i Syd, har mycket av dagens teknik inte överförts till tredje världen. Tekniken och kunskapen om den har ofta stannat inom de transnationella företagen och kontrolleras fortfarande av Nord. Teknologigapet är stort mellan Nord och Syd även vad gäller den

nyare och miljövänligare och resurssnåla teknologin. Det finns en risk att detta leder till ytterligare konkurrensfördelar för Nord. Det är viktigt att miljövänlig teknik görs tillgänglig för tredje världens ekonomier och lokala företag.

Traditionella tekniker och ursprunglig inhemsk kunskap i Syd är ibland baserade på ett hållbart nyttjande av resurser och därmed mer miljövänlig än dagens moderna, ”avancerade” teknik. En del av dessa traditionella kunskapssystem har gått förlorade eller trängts ut av västerländsk teknik. Med WTO's TRIPS-avtal och patentlagar sker det en tekniköverföring från Syd till Nord av traditionell kunskap.

Grön protektionism – miljömärkning ett handelshinder?

Länder i Syd kan hysa farhågor att miljömärkning och andra krav på en miljöanpassad produktion skulle kunna utnyttjas i protektionistiska syften av Nord. Miljömärkningen av produkter kan i praktiken utgöra handelshinder för Syd. Det finns över 200 certifieringsorgan i världen. De flesta av dessa finns i Europa och Nordamerika, medan endast ett tjugotal är baserade i länder i Syd²⁷⁷. Certifieringen blir därmed mycket kostsam för de ekologiska odlarna i tredje världen. De olika kraven och kriterierna är heller inte alltid anpassade till lokala förhållanden. Det saknas också en harmonisering mellan länderna i Nord kring standards och krav, vilket gör att det är svårare för tredje världen att miljöanpassa sin produktion. EU's regler för import av ekologiska produkter utgör ett allvarligt handelshinder för tredje världen, se vidare nästa sida.

En snabb efterfrågeökning av miljömärkta produkter kan medföra att producenterna i Syd inte hinner med och inte kan ställa om sin produktion tillräckligt snabbt. Det är lättare i de fall då det finns en traditionellt småskalig produktion, som till exempel av kaffe, att falla tillbaka på. Producenterna i Syd har oftast inga sociala skyddsnät, som skulle kunna hjälpa dem över en situation av snabba marknadsförändringar.

EU hindrar import av ekologiska produkter

EUs regelverk för ekologiska produkter försvårar utvecklingen av ekologisk produktion i länder i Syd. EU-förordningen 2092/91 från 1991 ställer långtgående krav på hur import från länder utanför EU ska hanteras. Länderna som uppfyller förordningens krav ska finnas med på en lista fastställd av EU-kommissionen och de importerade produkterna måste ha kontrollerats av en kontrollorganisation som finns upptagen i samma lista. 1997 fanns endast fem länder med på listan – Argentina, Australien, Israel, Schweiz och Ungern, det vill säga endast ett land från Syd²⁷⁸. Behörig myndighet i exportlandet ska utfärda ett certifikat för varje exportparti, som intygar att varorna producerats enligt ett system likvärdigt med EUs förordning. Dessutom finns det krav på att landet ska ha en lagstiftning för marknadsföring av ekologiska produkter.

EUs mycket komplicerade regler ledde till att importen från länder utanför EU höll på att försvinna helt. Då införde man en tidsbegränsad undantagsregel, som tillåter importörer att marknadsföra ekologiska produkter från länder som inte finns med på listan, om de kan bevisa att produkten blivit producerad enligt ett system likvärdigt med EU-förordningen. Undantagsregeln förlängdes till och med år 2002. Minst 80 procent av EUs import av ekologiska produkter kommer in via undantagsregeln²⁷⁹.

EUs krångliga regelverk innebär ett stort hinder för tredje världens-ländernas möjlighet att exportera ekologiska produkter och gör det också svårare för dem att bygga upp inhemska regelverk för ekologisk produktion och egna kontrollorgan. Grunden i ekologisk odling är lokal anpassning och användning av lokala resurser, men EU's förordning innebär i praktiken att produktionen måste följa samma regler i alla länder.

Från och med 1 juli 1999 har EU infört en ändring i förordningen, som i praktiken innebär att man förbjuder medlemsländerna att kalla livsmedelsprodukter ekologiska enligt de inter-

nationella regelsystem som den ekologiska odlingen runt om i världen använder sig av idag. EU har gjort den egna normen för ekologisk mat (EN 45011) tvingande och utesluter därmed det redan fungerande internationella systemet via IFOAM. Idag är endast åtta produkter godkända enligt EU's norm. Dessa nya regler möts av starkt motstånd hos KRAV, detaljhandeln liksom hos konsumenterna.

*"EU's nya regler kan radera stora delar av de ekologiska framsteg som gjorts inom livsmedel", säger Mikael Robertsson, miljöchef på Gröna Konsum i ett pressmeddelande. "EU bygger upp ett handelshinder mot övriga världen och skapar en ny byråkrati kring kontrollen av ekologisk mat."*²⁸⁰

Svenska Naturskyddsföreningen, KRAV, Ekologiska lantbrukarna, Kooperativa Förbundet, Sveriges Konsumentråd och Svensk Handel, skrev i juni 1999 ett brev till handels-, jordbruks- och biståndsministrarna för att protestera mot EU's nya regler. I brevet kräver man att kravet på EN 45011-ackreditering skjuts upp och att IFOAMs ackreditering accepteras; att ekologisk produktion i andra länder ska kunna drivas med regler och kontrollsystem som är anpassade för det specifika landet; att producenter i länder utan statliga regelverk måste ges långsiktigt säker möjlighet till export.²⁸¹

Hur kan Nord lindra effekterna i Syd?

Åtgärderna för att nå fram till hållbara konsumtionsmönster i Nord innebär i grova drag ett minskat uttag av resurser eller en mer miljömässig användning av resurserna (eller oftast en kombination av båda). Producentländerna i Syd skulle förmodligen drabbas hårdast av den första åtgärden, som innebär en minskad efterfrågan på råvaror. Som vi har sett ovan måste tredje världen ges möjlighet att ställa om sin produktion, bort ifrån den exportriktning vi ser idag. Under kolonialismen upprättades många av de handelsströmmar som används än idag, med länderna i Syd som råvaruleverantörer och dominansen från företag i Nord. Detta har ytterligare förstärkts

genom Världsbankens och IMF's agerande, strukturanpassningsprogram, WTO och internationella handelsavtal. Vi i Nord har ett stort ansvar för att produktionen ser ut som den gör i tredje världen idag. Hur kan länderna i Nord ta sitt ansvar och mildra effekterna i Syd, när vi nu ställer om till mer hållbara konsumtionsmönster (vilket är en nödvändighet)?

Det är viktigt att hitta mekanismer där Nord är med och betalar en omställning i Syd. Vinsterna som en effektivisering frigör skulle kunna användas för att stödja exportländerna. Rättvisa priser för de enskilda produkterna, som inkluderar de faktiska miljökostnaderna, skulle vara ett steg i rätt riktning. Kanske kan man tänka sig en sorts "förorenaren betalar"-princip som skulle stödja rehabiliteringen av producenterna inom dagens exportsektor. För att citera Rajat Chaudhuri:

"Om principen 'förorenaren betalar' gäller för orsakande av skada på miljön, finns det ingen anledning varför inte den mekanismen skulle kunna användas som kompensation av de som överskrider sitt rättvisa miljöutrymme. Detta skulle kunna användas av Nord för att kompensera Syd, då Nord ställer om till hållbara konsumtionsmönster. Istället för att åtgärderna för en uthållig konsumtion endast betyder att Nord sopar rent framför sin egen dörr, måste sådana åtgärder ske i en dialog med Syd baserade på en insikt att Syd är en viktig intressent."

Följande är Jessica Wilsons och Rajat Chaudhuris reflektioner generellt kring hur en hållbar konsumtion i Nord skulle påverka tredje världen och hur vi ska hantera detta:

"Om hållbar konsumtion vinner terräng i Skandinavien, Europa och på andra håll i världen, kommer länder i tredje världen att stå inför helt andra utmaningar än vad de gör idag. För den närmaste framtiden åtminstone har dessa länder andra problem än hållbar konsumtion och vissa av dessa kräver lösningar som står i direkt konflikt med de

åtgärder som ska till för att en hållbar konsumtion (som en del av en hållbar utveckling) ska kunna uppnås. Medan en hållbar konsumtion kräver en minskad handel och ett större beroende av lokal produktion, uppmanar Världsbanken, IMF och andra internationella institutioner länder att öka sina utländska valutareserver (för att återbetala låneskulder) genom en ökad handel. Många länder i Syd, inklusive Sydafrika, har anammat filosofin om exportinriktad tillväxt som ett medel att förbättra situationen för de fattiga och ställt om sina ekonomier efter detta. Förändringar mot en ny väg för hållbar utveckling har ett pris och som alltid blir det de fattiga i tredje världen som får betala priset. En uppmaning till en mer uthållig konsumtion från konsumenter i Nord (som kräver en mer uthållig produktion) måste göras med varsamhet och med full förståelse för de hinder som länder i Syd står inför. Här kommer också tidsfaktorn in – hur och när man ska ställa om vilka delar av producentekonomierna till nya typer av efterfrågan på en uthållig konsumtion. Detta kommer förmodligen inte att bli möjligt utan att avlägsna skuldbördan, även om avskrivning av lånen inte nödvändigtvis kommer att leda till uthålligare produktionsmönster per automatik. Och frågan om tidpunkt kvarstår. Det är inte så mycket en fråga om att 'ge oss tid' som att hitta rätt tidpunkt. Länder i Syd har inga ekonomiska buffertar som skulle kunna hjälpa dem att komma över snabba förändringar i efterfrågan eller fördröjningseffekter."

*Jessica Wilson, Sydafrika,
Rajat Chaudhuri, Indien*

Hållbart Nord kräver hållbart Syd

Det behövs mer forskning kring vilka effekter som förändrade konsumtionsmönster i Nord skulle få i Syd. Konsekvenserna av olika instrument för att främja en hållbar konsumtion måste också belysas. För att Syd överhuvudtaget ska kunna hitta fram till en hållbar produktion, krävs det förändringar av rådande globala makt- och handelsstrukturer samt en omstrukturering av Syds ekonomier. Skuldbördorna måste minska och internationella institutioner som Världsbanken, IMF och WTO måste lyssna på tredje världens krav och

möjliggöra ett deltagande på lika villkor.

En omställning i Nord mot hållbara konsumtionsmönster är nödvändig, men det måste göras i en dialog med Syd, där Nord tar sitt ansvar för att mildra konsekvenserna för producentländerna i Syd. Producentländerna kommer att behöva tid och kompensation från oss för att genomföra omställningen. Nord kommer inte att uppnå en långsiktigt hållbar konsumtion om det sker till priset av ostabilare ekonomier i Syd. Hållbara konsumtionsmönster i Nord är inte möjliga utan hållbara produktionsmönster i Syd.

- 1 UNDP, Human Development Report, 1998
- 2 UNDP, Human Development Report, 1998
- 3 UNDP, Human Development Report, 1998
- 4 UNDP, Human Development Report, 1998
- 5 Oslo Symposium on Sustainable Consumption, 1994
- 6 Naturvårdsverket, Sverige år 2021 – vägen till ett hållbart samhälle, 1998
- 7 Naturvårdsverket, Biff och bil, 1996
- 8 Nycander, Etik och handel, 1999
- 9 DN, 1999
- 10 SCBs hemsida, 1999
- 11 SIKA, Transporter och kommunikationer, årsbok 1998
- 12 Sanne, Cutting consumption..., 1999
- 13 Carlsson-Kanyama, Consumption patterns and climate change, 1999
- 14 SCB, 1998
- 15 SIKA, Transporter och kommunikationer, årsbok 1998
- 16 SJs hemsida, 1999
- 17 Nordiska Ministerrådet, Factors 4 and 10 in the Nordic countries, 1999
- 18 Naturvårdsverket, Biff och Bil, 1996
- 19 Svenska Naturskyddsföreningen, Jordbruk – på rätt väg?, 2000
- 20 Nordiska Ministerrådet, Factors 4 and 10 in the Nordic countries, 1999
- 21 Nordiska Ministerrådet, Factors 4 and 10 in the Nordic countries, 1999
- 22 Calsson-Kanyama, Consumption patterns and climate change, 1999
- 23 Calsson-Kanyama, Consumption patterns and climate change, 1999
- 24 Naturvårdsverket, Biff och bil, 1996
- 25 Sanne, Cutting consumption, 1999
- 26 SCBs hemsida, 1999
- 27 Sanne, privat komm, 1999
- 28 Bolund, Henriksson m.fl, Hållbar konsumtion och avmaterialisering, 1998
- 29 Konsumentverket, Allmänhetens kunskaper, attityder och agerande i miljöfrågor, 1998
- 30 KRAV, pressmeddelande, januari 2000
- 31 Lindén, Från ord till handling, 1996
- 32 Carley & Spapens, Sharing the World, 1998
- 33 Sanne, Cutting consumption, 1999
- 34 MedieSverige, 1999/2000, Nordicom 1999
- 35 Konsumentverkets hemsida, 1999
- 36 Konsumentverket, Lockrop från marknaden, 1997
- 37 MedieSverige, 1999/2000, Nordicom 1999
- 38 Wackernagel & Rees, Our ecological footprint, 1996
- 39 Lewan, Det elfte budordet, DN, 1997
- 40 Lewan, Borgström Hansson, Wackernagel, Ambio 1999
- 41 Ambio, maj 1997
- 42 Moberg, Environmental systems analysis tools, 1999
- 43 Lewan m fl, Ambio 1999
- 44 Miljöförbundet Jordens Vänner, Ställ om för rättvist miljöutrymme – Mål och beräkningar för ett hållbart Sverige, 1998
- 45 Miljöförbundet Jordens Vänner, Ställ om för rättvist miljöutrymme – Mål och beräkningar för ett hållbart Sverige, 1998
- 46 Weizsäcker, Lovins & Lovins, Factor four – doubling wealth, halving resource use, 1997
- 47 Weizsäcker, Lovins & Lovins, Factor four – doubling wealth, halving resource use, 1997
- 48 The International Factor 10-club, Carnoules Statement, 1997

- 49 Svenska Naturskyddsföreningen, Steg för steg mot hållbarhet, 1998
- 50 Bolund, Henriksson m.fl, Hållbar konsumtion och avmaterialisering, 1998
- 51 Weizsäcker, Lovins & Lovins, Factor four – doubling wealth, halving resource use, 1997
- 52 Accion Ecologica, Green Alert no. 78
- 53 Forsberg & Mannergren, Gift, makt och människor, 1998
- 54 UNDP, Human Development Report, 1999
- 55 Nycander, Etik och handel, 1999
- 56 Nycander, Etik och handel, 1999
- 57 Sida, Handel, miljö och utvecklingsamarbete, 1998
- 58 UNDP, Human Development Report, 1999
- 59 SCB, Export/importåret 1997–98
- 60 SCB, Export/importåret 1997-98
- 61 Nycander, Etik och handel, 1999
- 62 Forsberg & Mannergren, Gift, makt och människor, 1998
- 63 Forsberg & Mannergren, Gift, makt och människor, 1998
- 64 Consumers Association of Penang, Utusan Konsumer, 1999
- 65 Instituto Ecologia Politica, IEP, The tiger without a jungle, 1996
- 66 Miljöförbundet Jordens Vänner, Ställ om för rättvist miljöutrymme – Mål och beräkningar för ett hållbart Sverige, 1998
- 67 Jordbruksverket, Sveriges handel med jordbruksvaror och livsmedel 1995–97, 1998
- 68 SCB, Jordbruksstatistisk årsbok, 1998
- 69 Carlsson-Kanyama, Consumption patterns and climate change, 1999
- 70 Svenska Foder, privat komm, 1999
- 71 Cederberg, Life cycle assessment of milk production, 1998
- 72 SCB, Jordbruksstatistisk årsbok 1998
- 73 Cederberg, Life cycle assessment of milk production, 1998
- 74 Spanex, privat komm, 1999
- 75 Spanex, privat komm, 1999
- 76 Cederberg, Life cycle assessment of milk production, 1998
- 77 Cederberg, Life cycle assessment of milk production, 1998
- 78 Blix & Mattsson, Miljöeffekter av jordbrukets markanvändning, 1998
- 79 Blix & Mattsson, Miljöeffekter av jordbrukets markanvändning, 1998
- 80 GRAIN, Seedling, september 1999
- 81 Blix & Mattsson, Miljöeffekter av jordbrukets markanvändning, 1998
- 82 GRAIN, Seedling, september 1999
- 83 Cederberg, Life cycle assessment of milk production, 1998
- 84 Blix & Mattsson, Miljöeffekter av jordbrukets markanvändning, 1998
- 85 GRAIN, Seedling, september 1999
- 86 GRAIN, Seedling, september 1999
- 87 GRAIN, Seedling, september 1999, Pressmeddelande, Reuters, 1999, Svenska Naturskyddsföreningen, 1999
- 88 Naturvårdsverket, Att äta för en bättre miljö, 1997
- 89 Nycander, Etik och handel, 1999
- 90 Instituto Ecologia Politica, IEP, The tiger without a jungle, 1996
- 91 Banankompaniet, importstatistik, 1998
- 92 Tibblin, 17,6 kilo – om bananer, miljö och konsumentmakt, 1999
- 93 Tibblin, 17,6 kilo – om bananer, miljö och konsumentmakt, 1999

- 94 Tibblin, 17,6 kilo – om bananer, miljö och konsumentmakt, 1999
- 95 Tibblin, 17,6 kilo – om bananer, miljö och konsumentmakt, 1999
- 96 Forsberg & Mannergren, Omtankar, 1996
- 97 Nycander, Etik och handel, 1999
- 98 Friends of the Earth Ghana, Relationship between international trade and sustainable management of natural resources in Ghana, 1997
- 99 Friends of the Earth Ghana, Relationship between international trade and sustainable management of natural resources in Ghana, 1997
- 100 Forsberg & Mannergren, Omtankar, 1996
- 101 Miljöförbundet Jordens Vänner, Ställ om för rättvist miljöutrymme – Mål och beräkningar för ett hållbart Sverige, 1998
- 102 Myers & Stolton, Organic Cotton – from field to final product, 1999
- 103 Myers & Stolton, Organic Cotton – from field to final product, 1999
- 104 Myers & Stolton, Organic Cotton – from field to final product, 1999
- 105 Myers & Stolton, Organic Cotton – from field to final product, 1999
- 106 Kretsloppsdelegationen, Strategi för kretsloppsanpassade material och varor, 1997
- 107 UNEP, Global product chains: Northern consumers, southern producers and sustainability, 1998
- 108 Kretsloppsdelegationen, Strategi för kretsloppsanpassade material och varor, 1997
- 109 Kretsloppsdelegationen, Strategi för kretsloppsanpassade material och varor, 1997
- 110 Naturvårdsverket, Biff och bil, 1996
- 111 Nycander, Handel för hållbar utveckling, 1996
- 112 WWF, Living planet report 1998
- 113 UNDP, Human Development Report, 1998
- 114 WWF, Living planet report 1998
- 115 Möllersten, 1999
- 116 World Rainforest Movement, Tree plantations, 1999
- 117 World Rainforest Movements hemsida, 2000
- 118 Eklöf, Världsbanken och miljön, 1993
- 119 UNDP, Human Development Report, 1998
- 120 Skogsstyrelsen, Skogsstatistisk årsbok, 1999
- 121 SCB, Utrikeshandelsstatistik, 1995
- 122 AssiDomän, privat komm, 2000
- 123 World Bank, OED study, 2000
- 124 WALHI, Indonesien, 2000
- 125 World Rainforest Movement, Tree plantations, 1999
- 126 Instituto Ecologia Politica, IEP, The tiger without a jungle, 1996
- 127 Skogsstyrelsen, skogsstatistisk årsbok, 1999
- 128 Instituto Ecologia Politica, IEP, The tiger without a jungle, 1996
- 129 Skogsstyrelsen, skogsstatistisk årsbok, 1999
- 130 Robin Wood Magazin, nr 57/2, 1998
- 131 FSC's hemsida, 1999
- 132 World Rainforest Movements hemsida, 2000
- 133 Zuanich, Fats and Oils industry overview, 1998
- 134 Wakker, Lipstick traces in the rainforest, 1999
- 135 Down to Earth, newsletter 44, februari, 2000
- 136 Blix & Mattsson, Miljöeffekter av jordbrukets markanvändning, 1998
- 137 Blix & Mattsson, Miljöeffekter av jordbrukets markanvändning, 1998

Hur många svenskar täl världen?

- 138 Wakker, privat komm., 1999
- 139 CIFOR, Anne Casson, privat komm, 1999
- 140 World Rainforest Movement, Tree plantations, 1999
- 141 Meena Raman, privat komm, 1999
- 142 Potter & Lee, Tree Planting in Indonesia: Trends, impacts and directions, 1998
- 143 Potter & Lee, Tree Planting in Indonesia: Trends, impacts and directions, 1998
- 144 Wakker, Lipstick traces in the rainforest, 1999
- 145 EEPSEA, The Indonesian fires and haze of 1997: The economic toll, 1999
- 146 Sawit Watch, Titi Soentoro, privat komm, 1999
- 147 Wakker, Lipstick traces in the rainforest, 1999
- 148 Consumers Association of Penang, UtUSAN Konsumer, maj 1999
- 149 Consumers Association of Penang, State of the environment in Malaysia, 1996
- 150 New Sunday Times, 9.1.2000
- 151 Consumers Association of Penang, UtUSAN Konsumer, maj 1999
- 152 Samudra, No. 23, September 1999
- 153 FAO, The State of World Fisheries and Aquaculture, 1998
- 154 WWF, Living planet report, 1998
- 155 FAO, The State of World Fisheries and Aquaculture, 1998
- 156 FAO, The State of World Fisheries and Aquaculture, 1998
- 157 WWF's hemsida, Distant Water Fishing threatens World Fisheries, 1999
- 158 Samudra, No. 23, September 1999
- 159 ISA Net, Prawn to Trade, Prawn to Consume, 1999
- 160 Naturvårdsverket, Att äta för en bättre miljö, 1997
- 161 Fiskbranschens Riksförbund, privat komm.
- 162 Samudra, december 1999
- 163 Bangkok Post, juli 1999
- 164 Yadfon, privat komm, 1999
- 165 Samudra, No. 23, September 1999
- 166 Yadfon, privat komm, 1999
- 167 Miller, Investigation of the Shrimp Industry in Thailand for the Swedish Market, 1999
- 168 Miller, Investigation of the Shrimp Industry in Thailand for the Swedish Market, 1999
- 169 Fiskeriverkets hemsida, 1999
- 170 Svenska Naturskyddsföreningen, faktablad Tropiska räkor, 2000
- 171 Miller, Investigation of the Shrimp Industry in Thailand for the Swedish Market, 1999
- 172 Earth Summit Watchs hemsida, 2000
- 173 ISA-Net, Prawn to Trade – Prawn to Consume, 1999
- 174 World Bank press release, juli 1999
- 175 Svenska Naturskyddsföreningen, faktablad Tropiska räkor, 2000
- 176 Peace Trusts nyhetsbrev, november 1999
- 177 The Jakarta Post, 28 juli 1999
- 178 Project Underground, Drilling to the ends of the earth, 1999
- 179 Project Underground, Drilling to the ends of the earth, 1999
- 180 Latinamerika nr 5, 1999
- 181 Latinamerika nr 1, 2000
- 182 Red Alerta Petrolera, Open letter to President Clinton, 1997
- 183 Amigransa, privat komm, 1999
- 184 Latinamerika nr 5, 1999

- 185 Project Undergrounds hemsida, 1999
- 186 Project Underground, Drilling to the ends of the earth, 1999
- 187 UNDP, Human Development Report, 1999
- 188 Omvärlden nr 3, 1999
- 189 Environmental Rights Action, ERA, pressmeddelande 1999
- 190 Environmental Rights Action, ERA, pressmeddelande, maj 1999
- 191 Weizsäcker, Lovins & Lovins, Factor four – doubling wealth, halving resource use, 1997
- 192 Miljöförbundet Jordens Vänner, Ställ om för rättvist miljöutrymme, 1998
- 193 Miljöförbundet Jordens Vänner, Ställ om för rättvist miljöutrymme, 1998
- 194 Dzioubinski & Chipman, Trends in consumption and production: selected minerals, 1999
- 195 Dzioubinski & Chipman, Trends in consumption and production: selected minerals, 1999
- 196 Gränges Aluminium, privat komm, 2000
- 197 Gränges Aluminium, privat komm, 2000
- 198 World Bureau Metal Statistics, World metal statistics, 2000
- 199 Nycander, Etik och handel, 1999
- 200 Dzioubinski & Chipman, Trends in consumption and production: selected minerals, 1999
- 201 UNEP, Global product chains: Northern consumers, southern producers and sustainability, 1998
- 202 Statens Geologiska Undersökningar, privat komm, 2000
- 203 World Bureau Metal Statistics, World metal statistics, 2000
- 204 UNEP, Global product chains: Northern consumers, southern producers and sustainability, 1998
- 205 World Bureau Metal Statistics, World metal statistics, 2000
- 206 Instituto Ecologia Politica, IEP, The tiger without a jungle, 1996
- 207 Instituto Ecologia Politica, IEP, The tiger without a jungle, 1996
- 208 Dzioubinski & Chipman, Trends in consumption and production: selected minerals, 1999
- 209 Instituto Ecologia Politica, IEP, The tiger without a jungle, 1996
- 210 Project Undergrounds hemsida, 1999
- 211 Group for Environmental Monitoring, GEM, privat komm, 1999
- 212 Group for Environmental Monitoring, GEM, privat komm, 1999
- 213 Business Report, 7 oktober 1999
- 214 Pillay, Shafting South Africa, 1999
- 215 Nycander, Etik och handel, 1999
- 216 Nycander, Etik och handel, 1999
- 217 Kretsloppsdelegationen, Strategi för kretsloppsanpassade material och varor, 1997
- 218 Naturvårdsverket, Biff och bil, 1996
- 219 Peace Trust, 1998
- 220 Peace Trust, 1998
- 221 Kretsloppsdelegationen, Strategi för kretsloppsanpassade material och varor, 1997
- 222 UNEP, Global product chains: northern consumers, southern producers and sustainability, 1998
- 223 Kretsloppsdelegationen, Strategi för kretsloppsanpassade material och varor, 1997
- 224 Kretsloppsdelegationen, Strategi för kretsloppsanpassade material och varor, 1997

Hur många svenskar täl världen?

- 225 Fair Trade Center, Fair trade i elektronik-handeln, 2000
- 226 Fair Trade Center, Fair trade i elektronik-handeln, 2000
- 227 Naturvårdsverket, privat komm, 2000
- 228 Sida, Omvärlden nr 8, 1999
- 229 Fair Trade Center, Fair trade i elektronik-handeln, 1999
- 230 Fair Trade Center, Rapport nr 4 – Snittblommor, 1998
- 231 Fair Trade Center, Rapport nr 4 – Snittblommor, 1998
- 232 Accion Ecologica, Fleur du mal, 1999
- 233 Fair Trade Center, Rapport nr 4 – Snittblommor, 1998
- 234 Bolund, Henriksson m.fl, Hållbar konsumtion och avmaterialisering, 1998
- 235 Naturvårdsverket, Att äta för en bättre miljö, 1997
- 236 Miljöförvaltningen Stockholm, Livsmedelstransporter och miljö, 1996
- 237 Rundgren, Grolink, 2000
- 238 Gröna Konsums hemsida, 1999
- 239 ICA, Environmental Annual Report 1998
- 240 Gröna Konsums hemsida, 1999
- 241 ICA, Environmental Annual Report 1997
- 242 ICAs försäljningsstatistik, 1998
- 243 Sveriges Natur, nr 5, 1999
- 244 Dagens Nyheter, 3 augusti 1999
- 245 Fair Trade Center, privat komm, 2000
- 246 EKU-delegationen, Ställ miljökrav! – vid offentlig upphandling av varor, tjänster och entreprenader, 1999
- 247 Sida, Handel, miljö och utvecklingssamarbete, 1998
- 248 EKU-delegationen, Ställ miljökrav! – vid offentlig upphandling av varor, tjänster och entreprenader, 1999
- 249 Eklöf, Svenska Naturskyddsföreningen, Internationell Kontakt nr 3, 1999
- 250 Sveriges Riksdag, EU-blad nr 18
- 251 Sida, Handel, miljö och utvecklingssamarbete, 1998
- 252 Sida, Handel, miljö och utvecklingssamarbete, 1998
- 253 Tibblin, 17,6 kilo – om bananer, miljö och konsumentmakt, 2000
- 254 Sida, Handel, miljö och utvecklingssamarbete, 1998
- 255 UNDP, Human Development Report, 1999
- 256 Friends of the Earth, Ghana
- 257 Instituto Ecologia Politica, IEP, The tiger without a jungle, 1996
- 258 Nycander, Handel för hållbar utveckling, 1996
- 259 Johansson, Inga givna vinster – om WTO, världshandeln och utvecklingen i världen, 1999
- 260 Tibblin, 17,6 kilo – om bananer, miljö och konsumentmakt, 1999
- 261 UNDP, Human Development Report, 1999
- 262 Group for Environmental Monitoring, privat komm, 1999
- 263 Project Undergrounds hemsida 1999
- 264 Project Underground, Drilling to the ends of the earth, 1999
- 265 GRAIN, Seedling, september 1999
- 266 Khor, Third World Network, 2000
- 267 Acción Ecologica, Ecuador, 1999
- 268 Schmidt, Latinamerika, 5/99
- 269 Mocambique News Agency, AIM Report september 1997

- 270 Dagens Nyheter, 18.7.99
- 271 Globala Affärer, nr 4, 1996
- 272 Fair Trade Center, Rapport nr 4 – Snittblom-
mor, 1998
- 273 Global Witness, A rough trade, 1998
- 274 Global Witness, Made in Vietnam – Cut in
Cambodia, 1999
- 275 UNEP, Global Product Chains: Northern
consumers, southern producers and sustaina-
bility, 1998
- 276 Group for Environmental Monitoring GEM,
privat komm, 1999
- 277 Sida, Handel, miljö och utvecklingssamarbe-
te, 1998
- 278 Svenska Naturskyddsföreningen, 1999
- 279 Sida, Handel, miljö och utvecklingssam-
arbete, 1998
- 280 Konsum, pressmeddelande, 1999-08-12
- 281 Svenska Naturskyddsföreningen, 1999